

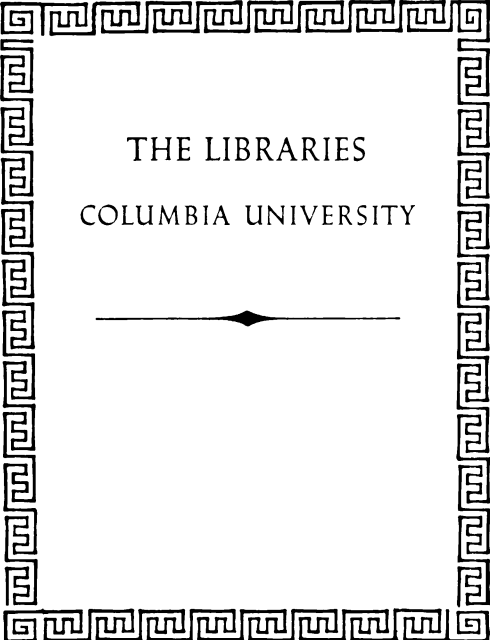
COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

CU56547510

895.22 F687

A' magyar nyelv meta

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

A^o

MAGYAR NYELV

METAPHYSICÁJA.

Fogad.

Nyomtatási nagyobb hibák.

Igazításuk.

65 lap. 18 és 19 sor fo-
küld

65 lap. 20 sor őzdik

75 — 21 — an n

85 — 27 — f (belső)

97 — 9 — ük

fo-
gad.
zódik.
az n
f (felső).
ük.

10x

A' kisebbek nem fogják talán az érteményt meghomályosítani.

A'

MAGYAR NYELV

METAPHYSICÁJA

VÁGY

A' BETÜKNEK

EREDETI JELENTÉSEI

A' MAGYAR NYELVRE ALKÁLMAZTATVA.

IRTA

FOGARASI D. JÁNOS.

PESTEN, 1834.

IFJ. KILIAN GYÖRGY TULAJDONA.

895,22

F687

**Ein Hauch unseres Mundes wird das Gemälde der Welt,
der Typus unserer Gedanken und Gefühle in des andern Seele.**

Herder.

**Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit
Neuntes Buch II.**

**Der menschliche Geist, indem er seine Thätigkeiten und
Vermögen durch Worte bezeichnete, hat die Natur derselben,
wenn auch nicht klar eingesehen, doch dunkel geahnet und
gefühl.**

Krug's Fundamental-Philosophie §. 79. Anmerkung I.

E L Ő S Z Ó.

A' nyelvfejtőgetésnek meg kell előznie a' nyelv-mivelést. Hogy a' magyar nyelv, melyet eddig véleményem szerint alapos fejtőgetések nélkül próbálgatánk mivelni, eredetiségébül még ki nem vetköztetett; azt csak a' magyar nyelv philosophiai rendszerességének köszönhetjük, melyet tudtok nélkül is követtek sokakban a' nyelvújítók.

Philologusaink ékkorig vagy más nyelvekből fejtőgették, magyarázgatták nyelvünket; és így véleményemmel a' napnak akarták fényt kölcsönözni; vagy midőn önmagából magyarázgaták is; philosophiai elvek és rendszer nélkül keresgéltek; tápotatództak a' sötétben.

Én más úton akarék hatni a' nyelv belsejébe.

Ki nem tudja az újabb philosophiának érdemeit? Ha vagynak az elmének eredeti és élőlegi (a priori) törvényei, melyek szerint ismérkődik meg a' külső dolgokkal, sőt önmagával is; úgy lehetlen volt az első nyelvalkotónak másképen; mint ezön törvények szerint teremteni nyelvet; mert lehetlen volt másképen közleni másokkal gondolátjait a' külső világrul 's önmagáruul; mint a' miképen ismérte a' külvilágot 's önmagát; és így az isméréttudomány vagy a' *metaphysica törvényei, történeyet a' philologiai is egy magósabb, philosophiaibb; eredetibb*

*

nyelvben. 'S im itt az okfő, melyből mint bővebben fogjuk látni, indul ki e' jelen munka. A' *betűknek metaphysicai és előlegi jelentései* azok, melyeket én a' philosophia villágánál ügykeztem fölkeresgélni, ezek azok, melyek véleményemmel magyar nyelvünkre a' gondolkozó fejek figyelmét fogják vonni, melyek erre fényt és dicsőséget fognak árasztani. Hogy ezek az enberi nemzet nyelvének eredetére az eddigi vizsgálatoknál (melyek között nevezetesek a' Condillac-é, Süssmilch-é, Herder-é a' ki az állati és természeti hang utánozásából magyarázza ki a' nyelv-eredetét, 's a' ki ezön munkájáért jutalmat is nyert, és másoké) sokkal több villágot terjesztenek, bátorodom a' tudós világ ítéletére bízni.

Hazámnak nyelv- és elmetudósai! merényleni — próbálni — tőlem elég volt; de csak nagyobb és több oldalú értelmesség fejtheti ki ezön princípiumokat bővebben, ez viheti ezön elvek által csodaszépségű és tökélyű nyelvünket tökéletességre *); 's ez állithatja véleményemmel minden nyelveknek fölibe.

Ha valaki a' philosophiában és philosophálásban annyira járatlan volna (a' mit talán föl lehet tennem), hogy vizsgálataimat különösen a' 8-ik §-tól fogva meg nem értethné: útasitom Krug Vilmos Traugottnak mint véleményemmel legjőzánabb elmetudósnak munkájira, 's illető-

---

*) Tökély perfectum quid, tökélesség v. tökéletesség *quasi* perfectuositatis; mint szerelem, amor, szerelmettség *quasi* amorositas; fény, splendor, vel splendidum quid, fényesség, splendiditas; hasonlók: csend, csendesség, gyönyör gyönyörűség, magány, magányosság stb.

leg fundamentalis philosophiájára és tiszta metaphysicájára; a' melyek hazánkban is nagy emléközetű Márton István professor által diákra fordítatva meg vagynak; (néhai Imre Jánosét, a' ki hasonlólag Krugot követte, nem ajánlhatom, mert a' fundamentalis philosophiát vagy archológiát a' methaphysicába zavarta, ontológiája pedig nem egyéb mint keverék). Semmi esetre nem fog az olvasón rajta veszni fáradsága. Mert mindent, igaz, nem tudhatunk, de mit itélhetünk minden tudományosságunkról, ha ennek alapja — melly a' philosophia — nintsen!. E' nélkül a' hihetőséget a' bizonyossággal, az igazságot az emberi tekintetekkel, az önhitet a' közös vagy okossági hittel összevazarjuk; minmagunkat, minthogy minden emberben énség vagyon, túlbecsüljük; és így egész tudományosságunk nem egyéb lesz, mint üres és ostoba gög; üres — mert alapja nincsen, ostoba — mert az igazat az által meg különböztetni nem tudja, gög — mert magát túlbecsüli. Az igazi philosoph (elmélő és gyakorló philosoph) tudja tehetségeinek, ismérteinek, 's akaratjának határait; tudja tökélyeit és hiányait is, és valamint amazokat mind magában mind másokban böcsüli, úgy ezeket is mind magában mind másokban elisméri (nem: félreisméri); tudja az emberi jogok köz egyenlőségét, 's valamint önnön jogait mind az országos, mind a' tudós köztársaságban oltalmazza, úgy önmagának elsőséget sem ott sem itt nem követel stb.

Elmészködésnek és subtilizálásnak fogja talán valaki mondani fejtegetéseimet. — Itt az a' kérdés, igazak-é elveim 's fejtegetéseim vagy sem? ha igazak, úgy a' legnagyobb subtilitásnak is haszna és helye vagyon; ha nem igazak, úgy dobjuk a' dunába minden philologus mun-

káinkat, töröljük ki a tudományok sorából a nyelvtudományt, és fúrja faragja a nyelvet, ki hogy tudja. Mert ha ezön fejtögetések, vizsgálódások (a betük ős-eredetéről) czélhoz nem vezetnek, úgy az eddigi tapagatódzások, találgatások, 's analogizálások még kevesebbé fognak czélhoz vezetni.

Több rend 's villágosság munkámban talán nem ártottak volna, de meg fog engesztelödni az olvasó, ha tudánda, hogy ezön munkában egészen új nemű 's eddig ismételten tudomány foglaltatván, bár rajta több évekig dolgoztam is, enmagam kívánt tökéletességre nem vihetém. Továbbra halasztani pedig kiadatását azért sem akartam, mert épen most kezdén nyelvünk a köz életből a tudományos életbe lépni, ha al-irányt találna a köz szokásnál sokkal merészebb tudósok kezében venni: eredetisége még inkább veszélyeztethetnék, mint eddig a sokaságnál; mert ekkorig csak egy században született egy újabb alakú szó a köz életben, de most mellyik irótársunk nem csinált már új szavakat? — Ha pedig e jelen munka, vagy ennek elvein épüendő jobb munka szolgálend útmutóul; ezredek mulva is foghatja nyelvünket az utókor észszel 's izléssel mivelnü, a nélkül, hogy eredetiségébül egy szálnyt is vesztenéne.

Budapesten 1834 bójtelőhávában.

TARTALOM.

---

	lap.
Vezérbeszéd. 1. §. A' magyar nyelvfejtögetésnek akkorig fölvett alapjai	3
2. §. A' szokás nem lehet alapja a' nyelvfejtögetésnek.	—
3. §. Sem a' régi nyelvemlékek	5
4. §. Sem a' rokon nyelvekhöz hasonlítás	7
5. §. A' betűkre alkalmazott metaphysica, 's a' betűk- nek az által fölfedeztethető előlegi jelentései fő alapjai a' nyelvfejtögetésnek	10
6. §. A' magyar nyelv elsőégei más nyelvek fölött	12
7. §. Ellenvetések a' magyar nyelvnek ezen új tudomá- nya ellen	14

Tiszta metaphysica.

8. §. — 53. §.	18—39
------------------------	-------

Közönséges grammatica.

54. §. — 60. §.	41—44
-------------------------	-------

A' magyar nyelv metaphysicájának

ELSŐ SZAKASZA.

61. §. A' hangzóknak mily előlegi jelentései lehetnek? És valljon lehet-e 's lehetne-e ezekből magok- ból nyelvet alkotni?	46
--	----

VIII

	lap.
62. §. A' mássalhangzóknak előlegi jelentéseit micsoda fő elvben találhatjuk föl?	48

**A' magyar nyelv metaphysicájának
MÁSODIK SZAKASZA.**

63. §. Három fejezetre oszlik	51
---	----

ELSŐ FEJEZET.

64. §. A' magyar betűkről általában	52
65. §. A' hangzókrul.	53
66. §. A' hangzók előlegi jelentéseinek alkalmazása a' magyar nyelvre	55
67. §. A' mássalhangzók fölosztásai-, rokonságai-, és előlegi jelentéseiről öszvesen	57
68. §. B. betű	61
69. §. Cz.	63
70. §. Cs.	—
71. §. D.	64
72. §. F.	55
73. §. G. és Gy.	66
74. §. H.	6
75. §. J.	68
76. §. K.	—
77. §. L. és Ly.	71
78. §. M.	72
79. §. N. és NY.	74
80. §. P.	76
81. §. R.	77
82. §. S.	79
83. §. Sz.	80
84. §. T. és Ty.	—
85. §. N.	82
86. §. Z. és Dz.	83

87. §. ZS.	84
88 §. A' mássalhangzók öszvesítése.	

MÁSODIK FEJEZET.

89. §. A' ragok és képzők meghatározása 's fölosztása	84
---	----

ELSŐ CZIKKELY

A' ragokrul mint a' nyelvtanítmány képzőjiről

90. §. Személyragok mint birtokképzők	87
---	----

Névragasztás

91. §. Névrágok mint esetképzők	89
92. §. Névrágok mint többes szám és lépsők képzőji	91
93. §. Utóljárók	—

Igeragasztás

94. §. Háromféle igeragasztás	92
95. §. Igerágok mint személyképzők	93
96. §. Igerágok mint idők képzőji	94
97. §. Igerágok mint módok képzőji	95
98. §. Igerágok mint részesülők képzőji	—
99. §. Igerágok öszvesítése	96
100. §. Igerágok mint formaképzők	97

MÁSODIK CZIKKELY

A' ragokrul mint önálló szók képzőjiről.

101. §. Főnévrágok mint főnévképzők	99
102. §. Főnévrágok mint melléknévképzők	101
103. §. Főnévrágok mint igeképzők	102
104. §. Főnévrágok mint határozói képzők	103
105. §. Melléknévrágok mint melléknévképzők	104
106. §. Melléknévrágok mint főnévképzők	105
107. §. Melléknévrágok mint igeképzők	106
108. §. Melléknévrágok mint határozói képzők	—

X

	lap.
109. §. Igeragok mint igeképzők	107
110. §. Igeragok mint főnévképzők	108
111. §. Igeragok mint melléknévképzők	110
112. §. Igeragok mint határozói képzők	—
113. §. A' részecskék ragjai mint a' beszéd minden ré- szeteinek képzője	—

Függelék.

114. §. 1) Az igehatározókról	112
115. §. 2) Némely újabb szavakról és újabb helyesírásról	115

E L Ó K É S Z Ü L E T E K.

I.

VEZÉRBESZÉD.

II.

TISZTA METAPHYSICA.

III.

KÖZÖNSÉGES GRAMMATICA.

V e z é r b e s z é d.

1. §.

A' magyar nyelvfejtögetésnek *) ekkorig fölvelt alapjai: 1., *a' szokás*, 2., *régi nyelv- emlékek*, 3., *rokon nyelvekhöz hasonlítás*. A' mit a' magyar nyelvről ezek után tudnunk lehet, azt sok jeles és tudós nyelvészeink között különösen a' nagy szorgalmú és itéletü Révay alkalmasint kimerítette. És jóllehet ezek által nem csekély előhaladást tett a' magyar nyelv; 's jóllehet minden nyelvészeink érzették, 's érezzük mi is, hogy a' magyar nyelvben valamely csodálatos titkos erő lappang: hogy mindazáltal az eddigi fejtögetések a' főlebbi elvek után nem kielégítők, közelebb mutatja a' tud. Társaságnak a' nyelvészetben leg-első, és így legfontosb föladatja „a' ragasztékok-, és képzókrül” vagy a' nyelv belső alkatjárul, belső idomárul.

De a' főlebbi alapok nem lehetnek egy philosophai nyelvnek (a' minek most itt a' magyar nyelvet föltennöm szabad legyen) alapjai.

2. §.

A' *szokás* ered a' néptül, a' sokaságtul. Én ugyan nagy tisztelője vagyok a' nép jogainak, de a' nép magának hagyatva, 's vezető nélkül, még eddig semmi mivelődésben nagy előlépéseket nem tett. Nem — a' religio-

---

*) Ezekben: Fejtögetés, következők, nyelvhöz stb. épen nem önkényesen vétetett föl az *ö* hangzó, *e* helyett; hanem azon alaphól, hogy az „ogat (irogat), kozik (hadakozik), hoz (házhoz), odik (gondolkodik) stb.“ vastag hangzóju ragasztékoknak „öget (ejtöget), höz (kerthöz), közik (értéközik) ödik (remény-ködik)” ragasztékoknak kell meg felelni.

ban, melyre magának a Fővalónak kellett, vagy közvetőleg nagy emberek által, vagy éppen közvetlenül tanítani a sokaságot. Nem — az országtudományban, melynek legfőbb alkotó részét, a törvényszerzést, a legszabad-elműbb philosoph, a társasági kötés írója nem is embereknek tulajdonítja; „il faudrait, úgy mond, *des Dieux pour donner des lois aux hommes*“. Hát a nyelvben több erőt tulajdonítunk-e a sokaságnak? vagy csekélyebb a nyelv dolga? Herder az „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“ című munkájában nevezi a nyelvet „*Wunder einer göttlichen Einsetzung*“ „*Es ist, így szól továbbá, ausser der Genesis lebendiger Wesen vielleicht das grösste der Erdeschöpfung.*“ Megismérték azt sok jeles itéletű írók, hogy a szokás a nyelvben sokat rontott.

Azt mondja ugyan Horác az „*usus*“-ról: *quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi*“, s nem lehet tagadni, hogy a nyelveknek nagyobb része ennek köszöni lételet: de bajosan is vagy on azon nyelveknek philosophiája. Vegyük például a nemeket, melyek majd minden nyelvekben meg vagynak. Hogy az állatoknál a két nemet meg lehessen különböztetni, ez ellen az észnek semmi kifogása, sőt ez az észnek kívánatja, postulatuma. Még van ez a különböztetés a magyar nyelvben is. És ha a dolgoknak (res) legalább közép nemet adnak vala, tűrhető volna; de azoknak is him és nőnemeket adni, semmi józan okkal nem lehet, hanem csak szokással támogatni. És pedig mennyire nehezíti ez, a szükség sőt okosság ellen behozott rossz szokás a nyelveket, úgy hiszem kétségbe senki sem hozza. Mentesítik némelyek a dolgok nemi különböztetéseit a mythológiából, mások, különösen a növényeknél, a természet országából. De innen sem tudom, ki leendő okos. Például az európai három legmiveltebb, és legmesésebb anyanyelvekből: hold, görögül *σεληνη* fem. németül Mond masc. latinul *luna* fem.; nap, *ήλιος* és sol masc. Sonne fem.; csillag *αστηρ* masc. *αστρον* neutr. stella

fem. Stern masc.; ég ουρανος masc. coelum neutr. Him-
mel masc. virág ανθος neutr. flos masc. Blume
fem. stb.

Az írói szokás sem nyom többet. Hányféle nálunk
az írói szokás? és mily nagy feleközet vagy on mindenik
szokás mellett? — A' józanabb írói feleközet? — Melyik
író nem tartja magát józannak?

3. §.

A' régi nyelv- emlékek, régi iratok hasonlólag nem
szolgálhatnak alapokúl a' magyar nyelv fejttögetőjének. Ki-
állíthatja azt, hogy azon egykét sor íróji, és csak kezdő
írók jobban tudták, 's értették a' nyelvet, mint a' ké-
sőbb korúak, midőn már ezerezen írtak, olvastak, gon-
dolkoztak? Kiállíthatja, hogy azon egykét kezdő író
ment vólt minden rosz szokástul, beszédmód- és táj-
szólástul? Vagy talán ók közelebb estek a' régiséghöz,
és így a' nyelv eredetéhöz? Igen, ha ismét bebizonyít-
hatnók, hogy nyelvünk csak egy két tizeddel született
elébb, legrégibb, mint egy hat százados nyelv- emlé-
küknél. De a' kétségbe hozhatatlan, 's egész világtul
elfogadott historiai adatok is, azon nyelv- emlékeknél
több századokkal elébbre teszik nemzetünk nevének 's
lételének említését. Pedig milliónyi ember nem egy-
szerre búvik ki a' földbül, sem nem egyszerre tanul
el nyelvet a' majmoktul.

Nem is lehet kívánni, hogy az első írók abban az
időben, midőn magoknak betűjik nem vóltak, vagy
azokat elfelejtették, 's latin betűket kezdetek használni,
egyszerre tisztában lettek vólna a' helyes- írásra nézve;
holott a' latinban alig húsz betű vólt, a' magyarban pe-
dig több van negyvennél (64 §.); vagy hogy ók a'
közönséges nyelvtanítmányt (generalis grammaticát)
úgy annyira tudták vólna, hogy iratjaik nekünk alap- és
kútfő gyanánt szolgálhatnának. A' magyar nyelvtanít-
mányt ugyan igen helyesen állapítá meg Révay, ó azt
mondja, a' régi nyelv- emlékekből, én azt tartom, az ó

rendszeres ítélő tehetségéből; mert azon kétséges ragasztásokra, melyekről akkoriban nyelvészeink közt oly nagy vitatkozás vólt, a' Révay rendszeres feje épen úgy talált vólna elég élő példát hazánkban, mint régi íróink között. De a' régi emlékek után a' nyelvfejtőgetésen mennyi erőtetést kellett tennie, mutatja az — éje, — néje, — ája, — nája (teremtéje, hallája) ragasztékok magyarázatja, holott ezeknek hire sincsen nyelvünkben, sőt tudjuk, hogy a' később kor inkább szerette meghosszszítani, mint öszvehúzni a' szótagokat. Maga Révay 's majd minden nyelvészeink megengedik, hogy azon régi emlékeket nem betúról betúre köll úgy olvasni, a' mint azok iratva vagynak, mivel sok századokon keresztül küzdött accentuált nyelvünk, míg a' felényi számú diák betükbe bele csigázák, 's azon írásmódot alapíták meg, melyet jelenleg használunk. Azt ugyan említik nyelvészeink, miket próbálgattak apáink ö, ü helyet írni, de az accentusokról (melyek nyelvünkben nagyon fontosak) keveset vagy épen semmit sem szólnak. Miért ne lehetne tehát igen természetesen azt vennünk föl, hogy accentusok helyett több hangzókat (aa, ee) irtak öszve, vagy hogy *h, v, j*, betűket. (melyek oly igen rokonok a' hangzókkal, hogy majd minden nyelvben használtatnak, a' hangzók és az accentusok helyett *) kezdettek hangzójik mellé írni a' hosszú accent kijelentésére. Ezek szerint bizvást fölvehetjük, hogy két hangzó, vagy egy hangzó *v, j*, vagy *h* betűkkel csak a' hangzó meghuzását jelentette; 's ha a' *v, j, h* után még újabb hangzó is vólt, még erősebb huzást jelentett. A' halotti beszédben a) tehát ezeket

*) Hierzu kam noch, dass jene Vocalbuchstaben (א ו י) fast ausschliesslich nur zur *Bezeichnung des gedehnten Vocallautes* geschrieben wurden. Wilhelm Gesenius: Lehrgebäude der hebräischen Sprache. (§. 6 és 7 §. 11. 3.)

a) Lásd: Joannis Sajnovics demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse, 5 lap; vagy Révay: antiquitates literaturae hung. 35 lap.

„*terumteve, eleve, volov, terumteve istentul, feledove, keseruv, vetevo, jarov, bovdug, ovdonia, jovben, keon muganec* stb.” igen természetesen így lehet olvasni: *terömté, Élő, *) való, terömtő istentül, feledé, keserű, veté, járó, bódog, ódonia, jóban, ön magának*, stb.

Más nevezetes olvasás a' halotti beszédben az *m* betű, ezekben „*uogmuc, isemucut, emdul, uromk*”, melyekben Révay az *m* betűt megtartatni kívánja, hogy aztán a' ragokat a' maga alapjai szerint magyarázhassa. Én azt tartom, hogy valamint ebben „*emdul*” az *m* betű, *n* helyett **) áll, 's az egész szó annyi mint, *endöl*, vagy *eendöl*; mivel *enni* ezen beszédben többször előfordulván „*eneyc*, (*ennék*)” stb. mindenütt *n* áll: így bizvást mondhatjuk, hogy a' többit is így kell olvasnunk: „*vagynuk, v. vagyunk, ösenöket, v. ösünket, uronk, vagy urunk.* ***) A' ki előtt természetesen látszik a' Révay erőtetett ragasztéka és magyarázatja (*Antiquitates litteraturae hung. pag. 102 — 136*, és így nyomtatmányban több két ívnél, ha hozzá nem számláljuk is, hogy másott is szó vagyon róla) ám lássa.

4. §.

Harmadik elvök a' magyar nyelv eddigi fejtőgetőjinek: a' *rokon nyelvekhez hasonlítás*. Beregszázi után t. i. a' ki keleti nyelvekkel, Sajnovits és Gyarmati után, kik némely északi nyelvekkel hasonlíták össze

*) — Isten, most is mondjuk „*élő Isten, esküszöm az egy élő Istenre*” Tudjuk hogy különben nincs is subjectum a' mondatban. Nevezhették elődink az Istent per excellentiam *Élőnek*, és kérdés, ha nem innen vette-e a' 'Sidó az *HN* (él, Gott) szót?

**) A' mit másott Révay is állit.

***) A' ki ezön, és több régi emlékek írás módjában tökéletes következetességet keres, nagyon meg fog csalatkozni.

a' magyar nyelvet, Révay az ő philológiájában (Elaboratior gramun.) alig ügyelt valamit tulajdon nyelvünkre, hanem csaknem egész belső alkatját a' magyar nyelvnek, az említett nyelvekből 's öszvehasznításaikból húzza le, 's itt is merem állítani, nagy erőtetéssel. Például: a' többes szám *k*- járul a' magyar nyelvben, minnekutánna a' 'sidó és arab, lappói, esthói, finnusi nyelvekből, továbbá a' ganandriai, lindahliai, és oehrlingiai grammatikákból, számos példákat fölhozott, azt mondja Révay (Elaborat. gram. pag. 199) „unde non vane conicio, apud nos quoque ט (tav), aspiratum tha, principio in ט (chet), spiritum asperiozem cha, fuisse mutatum: quod ipsum ט (chet) gutturale profundius; transiit postea sono puriore, qui et hodie viget in ט (kaph) ka, palatinum forte. Fuerunt proinde et nostra pluralia primigenia, (de mikor? és hol?) *hal-ath*, pisces, *gém-eth*, ardeae; antiquiora postea, *hal-ach*, pisces, *gém-ech*, ardeae; unde nata demum hodierna hal-ak, *gém-ek*”. Nem természetesb és igazabb lett volna azt mondania. „*k* a' magyar nyelvben mennyiséget, még pedig többséget jelent p. o. sok, kevés, kis, kettő, köz, közös, külön stb? holott utóljára a' ט (tau)-t is magyaráznia kellett hol vette légyen magát, „*ט* *) (*oth*) Hebraicum, formativum significans, est revera cum notione multi de nomine אַתָּה (*atha*) *multus*, *copiosus* apud Arabes superstite, ut Stockius notat Koerberum secutus.” És hoz ugyan elő példát a' magyarból is „több, tömény-ezer” (mégmondhatta volna, „tölt, teli, teljes, tér, tár, töm, mint egyetöm, tenger v. tömger” stb.); de végtére is keleti és északi nyelvekből húzza le, mint láttuk, 's azokat fejtőgeti nagy munkával, nem a' magáét, t. i. a' magyart, mely, bátran merem állítani, mindeniknél rendszeresebb, állandóbb, 's hosszú idők, és vészek, és idegen nyelvek

*) pag. 198.

zsarnoklása ellenére teljes épségben megmaradott, minden esetre pedig ő hozzá közelebb volt, 's ezt ő hihetőleg jobban is értette.

A' többi hibák közt azt is nagy hibának tartom azon tudósoknál, kik keleti nyelvhöz hasonlíták nyelvünket, hogy ebbe is bele zavarták a' nyugvó *v*, *j*, és *h* betűket, holott minden keleti nyelvtudósok megvallják, hogy eredetileg egy keleti nyelvben sem voltak semmi más jelei a' hangzóknak, mint ezön úgy nevezett nyugvó betűk, és csak sokkal később (5 — 6-ik század körül) hozattak be teljesen, az elébbeni jelek is meghagyatván. És csak ekkor kezdettek, véleményemmel, nyugvókká válni, mivel helyöket már mások pótolák; az előtt pedig éppen úgy nem lehetett volna nyugvóknak nevezni, mint mi nem nevezzük régi iratainkban nyugvónak a' *w*, *ew*-ket, a' midőn hangzók az az *ő*, vagy *ú* helyett állanak. A' magyarban pedig mindig másképen volt a' dolog, mert a' mieink nyugoti betűkkel kezdvén élni, ezek közt sok hangzók megváltak, melyek a' magyar írásban is töstént használtatának.

E' helyt szabad legyen még egy példát fölhoznom. A' nyelvtudósok keleti és északi nyelvekhöz hasonlítván nyelvünket, a' többi között azt is mondják, hogy a' személyragok mind a' birtokos névmásoknál, mind az igeragasztásnál magok a' személyes névmások volnának a' 'sidó és finni nyelvek példájára. *) E' szerint én képem így magyarázza Révay, *mea imago mei*, de hol van itt *mea*, vagy *mei*? hisz itt szerinte ez vagyion, *ego imago ego*; és tegyük föl, hogy ez, *képem*, annyi mint, *imago mei*; de mit fog tenni: én képem, *ego imago mei*? Annyival inkább mit jelenthet, *enyém*, *ego mei*, vagy ha többet meg engedek is, *meum mei*? Azonban ha még azt is megengedem, hogy mind

*) A' mi ugyan azokban is csak hozzávetés, és nem közönségesen megismert igazság. Azonban ez reánk nem tartozik.

ezek helyesen fejtőgettetnek, de honnan magyarázza ki nekem valaki a' határozott és határozatlan igeragasztást? a' mely megkülönböztetés a' keleti nyelvekben nincsen is; ezenkívül pedig Révay szerint, mind az *m*, mind a' *k* ezekben: olvasok (ich lese), olvasom (ich lese es), annyi mint *én olvas én*; hol van ezen magyarázat szerint a' tárgy kijelentetve, vagy nem? a' melynek pedig jelenlétét, vagy jelen-nemlétét az *m*, és *k* betűkben minden magyar fül érzi, valamint az első úgy a' többi személyekben és számokban is? Más kérdésem: micso-da fölösleges az *én*, és minden személyes névmás az igeragasztáskor, ha az utótagban is ugyan csak a' személyes névmás vagyon p. o. *én olvasom, én olvas-én*? Még más kérdés: mit jelent a' többesben a' határozott igeragasztásnál a' *j* betű p. o. halljuk, halljátok, hallják? midőn a' határozatlanban nincsen semmi nyoma: hallunk, hallotok, hallanak; és miért maradki ezen példák szerint az *n* betű a' határozott igeragasztásban, helyébe állván mintegy a' *j*? Mind ezekre és száz meg száz kérdetekre soha sem fogunk a' rokon nyelvekből megfelelni.

Az eddig elmondottaknak rövid veleje ez: a' magyar nyelv fejtőgetésében nem szolgálhatnak „szókás, régi nyelvmelékek, és rokon nyelvek alapokul *) Hát mik?

5. §.

Valamely eredeti nyelvnek alkotójáruul méltán föltehetjük, sőt szükségesképen föl kell tennünk, hogy a'

*) De mind e' mellett is minden e' tárgyakban tett vizsgálatok, kiváltképen a' Révayéi, örök böcsben maradnak, bár mi fogjon is csekély próbámmal történni; mert azok a' nyelvtudósok előtt nem csak érdekesek, hanem szükségesek is, a' mennyiben mind a' szokás, mind a' nyelvmelékek, mind a' rokon nyelvek örökké *sögedjei* lesznek a' magyar nyelvtudományak, (sőt másoknak is); ha bár *alapjai* lenni megszünnének is.

dolgok ismérése-, és el nevezésében valamely belső ösztönt, az enberiség belső ösztönét — az észet — követte legyen. Már most az a' kérdés: vagynak-e oly előlegi (a' priori —) törvényei az észnek, vagy elmének, melyek benne létezenek, és léteznek, minekelőtte az elme tárgyakat látott, fölfogott, ismért volna? — És vagyon-e oly tudomány, mely már ezeket fejttögette, 's rendbe szedte volna? —

Igen is, ez a' philosophia; különösebben pedig a' *metaphysica pura* — tiszta ismérettudomány —.

Most ismét az a' kérdés: valamely nyelv fejttögetésében mi módon alkalmaztatható a' methaphysica pura?

A' nyelvfejttögetés áll a' nyelv egyes részeinek, vagy a' szovaknak bontzolgatásából. E' szerint előállanak kisebb szovak, 's végre szótagok. Ugy de a' szótagok bontzolása ismét előállítja az egyes betűket. És így a' *betűkre alkalmaztatott tiszta ismérettudomány* vagy a' *betűk metaphysicája* legutósó és legfőbb elve a' nyelvfejttögetőnek.

A' nyelv vagy közelebb a' betűk metaphysicájának tisztje tehát a' betűknek valamely *előlegi jelentéseit* határozni, és azokat oly rendszerben állítani elő, hogy jelentéseik az egész nyelven 's ennek minden szovain — módosított és gyökérszovain — keresztül megtaláltassanak, 's tartassanak. E' szerént két fő része van a' nyelv metaphysicájának, 1., a' *nyelv módosítás* (a' nyelv belső alkatás) *metaphysicája*, és 2., a' *gyökérszovak metaphysicája*.

Két nevezetes kérdés jöhet itt elő 1., leheté fölvenni hogy a' betűknek valamely előlegi (a priorisch) jelentései vólnának? 2., Van-e oly eredeti nyelv, melynek módosított és gyökérszovaira nagyobb részint alkalmaztathatók a' betűknek ezen előlegi jelentései? *)

*) Nagyon természetes, hogy a' gyökér szovak közül csak azok jöhetnek tekintetbe, melyek 1., az emberek, és így az első nyelvalkotónak is *első szükségét* fejezik ki, és 2.

A' felelet az elsőre alább fog lenni.

A' másodikra. Van-e olyan nyelv a' magyaron kívül, nem tudom. Hogy a' próbát mindenek előtt a' magyar nyelven tehetjük meg, erre látszanak utasítani a' magyar nyelvnek más nyelvek fölötti sok elsősegei.

6. §.

A' magyar nyelvnek elsősegei más nyelvek fölött:

1., Több mint fél ezer egy tagú, 's egy mássalhangzójú szokásban levő gyökérszovai, 's a' mit jól megköll jegyezni physicali jelentésüek.

2., Minden tulajdon eredeti szovainak, az utósó egyszótagú v. egy mássalhangzójú, szokásban levő gyökérszóig felbontzoltathatása.

3., Nyelvtanitmányának nagy rendszeressége, úgy hogy a' kivételek alig érdemlenek említést.

4., A' névszovaknak egy névragasztásra (declinatio) vitethetése.

5., Több igerasztásai (conjugatio), de nem az utótagok (terminatiok) szerint, (mint are ère, ere, ire a' latinban), melyek csak a' nyelv philosophiátlanságát mutatják, hanem a' jelentések szerint (subjectiv, objectiv stb. 94. §.)

6., Harmincz igeformái a' legfinomabb különböztetéssel, és még is oly egyszerűen, hogy egykét szó magyarázattal akármely idegen könnyen össze rakhatja. (100. §.)

7., A' jelen, múlt, jövő idők képző betűjinek minden módokon, minden formákon és minden igerasztásokon állandóul megmaradása.

érzékek alá eső dolgokat jelentenek. Mert a' mesterségi szerek, 's a' természet-országabeli nevezetek lassankint és szokás által készültek és készülnek ma is. Nagyot vétene, ha valaki ezen utóbbiakban rendszerességet, és philosophiát keresne. De ama' két rendbeli szovakon és a' nyelv-módosításon v. nyelv-belső alkatján, a' nyelv grammaticáján, melynek mindjárt a' nyelv kezdetében létre költett jönni, méltán megtehetjük a' próbát.

8., A' jövő időnek ismét új igeragasztása, a' szerint t. i. a' milyen viszonyban áll a' szófűzésben a' többi időekkel.

9., A' törsoéknév - vagy törsoékiéének semmi végbetük - vagy szótagokhoz nem köttetett természete (ellenkezőleg mint a' diákban p. o. domin-us, vagy a' görögben *τιπρ-ω τιθ-ημι*) a' honnan a' magyarban sem ejtögetés (declinatio), sem hajtogatás (conjugatio) tulajdonképpen nincsen, hanem csak ragasztás, mivel a' magyar törsoékok igen kevés vagy semmi változást nem szenvednek, hanem csak új szótagok (ragasztékok, ragok) járulnak hozzájuk.

10., Számptalan (Kresznerics szótára után másfél száznál több) ragasztékok, de mindenött egyszerűség, rend és törvény - ide nem számlálván a' grammaticai ragasztékokat.

11., A' magyar nyelv sem több hangzókat egymás mellett és után, sem több mássalhangzókat nem tűr, 's ezért több hangzókat közé mássalhangzót, több mássalhangzókat közé hangzót veszen.

12., Az indulatok kifejtését, és szertelen különféleségét, 's a' beszédbeli muzsikát elősegölő oly csodálatos szóhelyhetéssel bir, hogy ezen német mondatot: Er hat nicht die mindeste Achtung gegen seine Aeltern, melyet a' németben négyszer lehet különféleképpen változtatni, a' magyarban két ezerszernél többször változtatá a' Muzáron negyedik kötete.

13., A' magyar nyelvtudósoknak csak nem egyező véleménye szerint hat száz esztendőktől t. i. a' legelső nyelv-empléktől öta alig változott valamit; az én magyarázatom (3. §.) szerint pedig majd semmit.

14., Szólásmódbeli különbözése figyelmét sem érdekel, úgy hogy akármely tájról 's akármely dialectusú magyarok legkisebb főnakadás nélkül (egyes szókat kivéven, de a' mi a' dologra nem tartozik) tökéletesen értik egymást; épen úgy nincs a' tudományos vagy tudatlan ember nyelvében is (hanemha ideáikban) majd semmi különség.

15. Természeti hang után készült szavai (hang-utánzó szavai, vagy hang-szavai, voces onomatopoeiticae), mint dörög, dördül, zörög, zúg, bugyog, bugygyan, cseng, bong, dong, pattan, csattan, csöppen stb. több százakra mennek.

16. A' szóképzés különösen, a' magyar nyelvben oly termékeny, hogy a' ki egyszerű és igen rendszeres grammatikáját érti, ha sok szavakat nem tud is, egyetlen ige—, kivált átható ígétörzsből több száz szavakat könnyű szerrel készíthet. (100 §. Jegyzet.)

Ezek és több jelességei a' magyar nyelvnek méltán érdemelhették, hogy az eddigi nem csak magyar, hanem minden nyelvfejtőgetők alapjaitól eltávozzam, és olyan elvekről gondolkozzam, melyek az emberi elmében gyökereznek, és melyeknek a' nyelv első alkotójának (nem alkotójának, mert sokaság nyelvet nem csinál hanem ront *) elméjében szükségképen és ellentállhatlanul meg kellett fordulni.

7. §.

Azonban mondhatná valaki: 1) az enbernek, és így hihetőleg a' nyelvnek is előállásatul fogva, mennyi változásokon mehetett, és ment is keresztül valamely nyelv! és így ha kezdetben azon követelőleg eredeti törvények után készült is valamely nyelv, később úgy elváltozhatott 's a' nyelvek története szerint tetteleg (de facto) is úgy el változott, hogy azt eredeti elemeire vissza vinni lehetetlen. De továbbá 2) mennyi fölfedezések, mű-

*) Azon szók, melyek legtöbbször forognak a' nép szájában, p. o. névmások, különösen személyes névmások, létel-ige (verbum substantivum), jó, szép sok stb. mellékszókknak hasonlításai, 's több effélék majd minden nyelvben rendhagyók. De lehetlen is sokaságnak, fölteszem sok ezer enbereknek, rendszeres nyelvet alkotni. Több nyelvekből egyet össze-zavarni — igen. De lesz is abban három négy, 's több declinatio, és conjugatio, és articulus, és Isten tudja hany ez kivételek, és kivételeknek kivételei. A' legeredetibb nyelvek csak patriarchalis éietben születhettek.

vészeti találmányok, mesterségek történtek és történnek, 's a' természet országából mennyi új lények ismértettek és ismértetnek naponkint az enberi nem előállításátul óta! úgy látszik tehát, hogy a' nyelv, lassanként, tapogatódzás, és utánozás által állott elő, 's előlegi törvényekre vinni lehetlen. 'S a' mi különösen a' magyar nyelvet illeti, 3) mennyi idegen nyelvekkel kevertetett a' magyar nyelv öszve! keleten laktában a' semi nyelvekkel, 's mióta állandóul itt nyugoton ütötte föl sátorát sok nyugoti, 's kiváltképen a' szomszéd nyelvekkel rökönült együvé, és így eredetiségét nyomozni, vagy azt az elme eredeti törvényeire alkalmazni több mint merész gondolat, 's ábrándozással határos. 4) Hát ha mások is alkalmaznák nyelveket a' metaphysicára, 's azokban a' betük épen ellenkező jelentésűek vólnának mint a' magyarban; nem azt mutatná-e, hogy a' nyelv 's különösen a' magyar nyelv származása nem a' metaphysicán alapúl. — Végteére 5) ha a' magyar nyelv az elme eredeti törvényeire annyira alkalmaztatható, mint állittatik; úgy azt köll föl venni, hogy vagy az Isten maga tanította vólna az első tapasztalatlan embereket a' beszédre, még pedig a' magyar beszédre, vagy az újabb csak félszázados philosophia, az első enber fejében úgy létezett vólna mint a' Kánt-, vagy Krugéban; mind a' két esetben pedig a' magyar nyelv az enberi nemzet első nyelve vólt vólna. Úgyde ezeket nem csak be nem bizonyíthatni, hanem gondolni is képtelenség.

Mind ezekre következőleg felelek:

1) A' magyar nyelv hatszáz esztendőök óta, mint főlebb látók, majd semmit sem változott. Valamely nyelvben változhatnak egyes szók, de a' nyelv belső szerkezete nem könnyyen változik. 'S ezen okbul méltán kérdésbe lehet hozni, ha az olasz nyelv egészen a' rómaiból származott-e, vagy csak szókat kölcsönözött attól?

2) A' mesterségek, művészetek, találmányok stb. nevezetei igen is a' későbbi 's részint a' mai kornak is

munkáji, valamint a természet országabeliek az állatoké, növényeké, érczeké is, melyeket még ma sem ismernek mind az emberek: de bizvást föltehetjük, hogy az emberi nemzet első szükségét, 's az érzések alá eső dolgokat kifejező szavak, 's a' nyelv belső alkatja ha nem egy napon is, de egy ember — egy patriarcha — életkora alatt (ha az Istent nem vesszük is Süssmilchchel az eredeti nyelv szerzőjének) nagyobb részint kifejlődhetett, és így egy rendszerhez hívnak, és következetesnek alkatotott. A' mesterségi 's más említett szavakat már a' szokás csinálta, és épen azért nagy részint rendszer és alap nélkül készültek, 's én azokkal (mint gyökérszavakkal) példakul sehol sem élek, hanem csak az érzések alá eső dolgokat-, és az emberi nemzet első szükségét jelentőkkel. Úgy is a' magyar nyelvben az utósó gyökerek többnyire érzések alá eső dolgokat jelentők, a' mi a' magyar nyelv nagy eredetiségére mutat.

3) Nem tagadom, hogy a' inagyarok mind azoktól, kikkel öszveköttetésben voltak, sok szókat kölcsönözének; mert jánbor apáink mindig oly jószivűk, vagy inkább gyöngék valának, hogy önjogaikat, győzettek, vagy győzők, az idegeneknek, sőt még a' holtaknak is fölládoznák: de azért azon néhány idegen szavak tekintetet is alig érdemlenek, a' magyar nyelven pedig legkisebb változást sem tehettek, mert a' mely szókat kölcsönöze is idegenektől, a' maga grammaticájára szabta (mint más nyelvek is) p. o. szent (sanctus), szentel, szentség, szentségtelen stb.

4) Ezen ellenvetést meg is lehet fordítani: lát ha más nyelveknek metaphysicára alkalmazásából az sülné ki, hogy kivált az anyanyelveknek egymással sok rokonságaik vagynak, hogy sok betűknek többféle nyelvekben ugyan azon jelentései födöztetnek föl, nem mellettem bizonyítana-e ez? Épen azért vagyon helye és haszna a' rok-n nyelvek öszvehasznításának, és ezért érdemlenek igen sok figyelmet és gondolkodást Révai munkáji 's minden munkák, melyek ezen tárgyban irattak. Sőt tudják nyelv-

tudósaink, hogy már, csak nem az egész mivelte világ nyelvét próbálgatták rokon nyelvekhöz; kivált keletiekhez hasonlítani *). A' hihetőség tehát eddig is mellettem vagyon. Csak az lehetne a' kérdés, melyik nyelvre alkalmaztathatóbbak a' metaphysica alapjai? és természetesen azt köllene legeredetibb, legelső és legphilosophiaibb nyelvnek ismérnünk. Hogy ebben is a' hihetőség a' magyarról legtöbb, gyaníttatni fogják a' gondolkodó olvasóval a' 6. §ban előadott pontok, és ezön egész munka. A' mely nyelvekben, a' többek közt a' gyökök nem egytagú vagy egy mássalhangzójú szók, azok tudósainak bátorkodom javasolni, hogy elméjüket hasonló fejttögetéssel ne fárasztanak **). Ha valaki bizonyosan az első nyelv alkotó nem szaporított lényeket szükséges kívül (entia præter necessitatem), midõn egyes betük is igen sok képleteit kifejezheték:

5) Hogy az Isten maga tanította volna az első embereket a' beszédre, jóllehet már mások állíták, 's ha a' beszéd csodálatos erejét, szerkezetét, 's közlõ tehetőségét fölveszszük, talán nem egészen képtelenség, én állítani nem akarom; azt azonban merem állítani, hogy az újabb philosophiát jobban tudták, legalább jobban érezték az első emberek mint mi. Az újabb philosophia nem új találmány, hanem csak új 's a' régínél tisztább, világosabb rendszere az elme eredeti és örök törvényeinek, és tehetségeinek; mely törvények és tehetségek az első embereknél is éppen úgy léteztek mint nálunk, azzal

*) Über die Verwandtschaft der deutschen und griechischen Sprache; Kanne Leipzig 1803: Rapports entre la langue sanscrité, et la langue russe; Adelung. Továbbá: a' másik Adelung; Vater, Klaproth stb. munkájik.

***) Primitivas vocum radices esse vocabula monosyllaba. Nec aliud omnino ipsi naturæ ordini dici posse convenientius. Cum non minus in productione hujus universi orta ex simplicibus fuerint composita. Et in arithmetica omnium existit numerorum fons et origo; unitas. Henselius, Neumanno et Locschero aliisque præcæuntibus (Révay).

a' különséggel, hogy ók azokat jobban érzették mint mi, mert reájok nagyobb szükségök volt, mert ók magoktól tapasztaltak, 's gondolkoztak, mi pedig mások által, 's mások után tapasztalunk 's gondolkozunk. Hogy pedig a' magyar nyelv az emberi nemzet első nyelve volt volna, azt biz én históriai adatokból be nem bizonyíthatom; de ezön nyelvnek belső szerkezete, mint látni fogjuk, nem mutat másra, mint arra, hogy ennek oly szerzőjének köllött lenni, a' ki magától tapasztalt 's gondolkozott.

8. §.

Hogy el ne téveszszük a' rendszert, 's talán könnyebben megértethessem, szükségesnek gondolám az egész tiszta metaphysicát Krug Vilmos Traugott szerint, mint csak nem közönségesen legrendszeresebbnek ismért elmétudós szerint, lehető kivonásban előbocsátanom.

Bevezetés a' Metaphysicába.

9. §.

A' Metaphysicának olyan tudománynak köllött lenni, mely szól az emberi lélek eredeti (ursprünglich) törvényeiről; azon tevékőnségre (Thätigkeit) nézve mely ismerésnek mondatik, 's ezért neveztetik ismerettudománynak (gnoseologia) is. Metaphysicának (érzécentüli tudománynak) mondatik, mivel nem csak physikai dologgal (érzéki — vagy tapasztalattal) vagy olyannal foglalatoskodik, mely utólag (a posteriori) adatott ismeretünkre, hanem transcendentalissal (túlkelővel *) a' tapasztaláson túl kelővel, vagy azt meg előzővel) is, az az eredetivel vagy olyannal, mely ismeretünkre előleg (a priori) adatott, és ez okból amannak *alapül* szolgál.

*) Itt ez úttal kérem tisztelt olvasóimat ismértlenebbnek látzó műszovaimba meg nemütközhiök; alább a' maga helyén jobban kifogom fejthetni okaimat.

Jegyzetek, 1) A' többi bölcselkedési tudományoktól (elmetudományoktól) abban különbözik, hogy ez túlkelő isméréttanítmány vagy ismérttan. *)

2) Túlkelősége áll az isméréttéhségnek eredeti törvényeiben, az az azon törvényekben, melyekhez eredeti rendeleténél fogva köll magát. az ennek az adatott tárgyak ismerésekor alkalmazni.

3) Azon eredeti törvény nem egyéb, mint bizonyos tevékönség *módja* (Art und Weise); vagy azon eredeti törvény az enberi ismértet *idomát* (forma **) határozza meg. A' mely idom, mint eredeti, és így egyetömi (allgemein) és szükséges törvényektől függő, az adatott *anyagoknak* (materia) sokfélesége mellett is, azon egy.

10. §.

A' Metaphysica abban különbözik a' logicától, hogy ez a' pusztá gondolkodás törvényeit vizsgálja az ismérteti tárgyakra vitel nélkül, amaz pedig a' tárgyak ismerése törvényeit. Innen a' logica elméletés (theoretisch) *idomi philosophiának* is neveztetetik; a' metaphysica pedig elméletés *tárgyi philosophiának*, mert a' metaphysica a' tárgyak valóságát (Realität) előre fölteszi, (13 §.) ám-bár ó is csak idommal az ismértet-idommal foglalatoskodik (9 §. 3 jegyzet).

11. §.

A' Metaphysica két módon állithatja föl túlkelő fogalmait (Begriffe) és alapjait (Grundsätze), melyek teszük az eredeti ismértetidomöt t. i. vagy *ön magokban*, vagy *rávitelesen* (Beziehungsweise.) Az első tekintetben neveztetik *tiszta*-, az utósóban *alkalmazott meta-*

*) Kiváltképen öszvezávartatik a' fundamentalis philosophiával, a' mely minden philosophiának, és így a' logicának s metaphysicának is alapja; a' metaphysica pedig alapja minden ismértetphilosophiának.

**) Forma, idom, (ded, vagy dedmi); imago, kép; idea, ész-kép, vagy észme, (észmi), figura, v. schema, alak.

physicának. Az elsőt lehet Ontológiának (lénytudomány-
nak) is nevezni, mely szól azon eredeti fogalmak- és ala-
pokról, melyek valósággal létező ismerettárgyakra *ovra*
entia sensu reali s. eminenti, lények) viszonyzódnak, de
nem külön egyik vagy másakra hanem általánosau. Az
alkalmaztatott ismerettanra több tudományok tartozhat-
nak p. o. Psychologia, Cosmologia, Theologia, Természet
metaphysicája 'stb. 's nálam: *A' magyar nyelo meta-
physicája.*

Tiszta metaphysica vagy lénytudomány.

ELSŐ SZAKASZ

Az ismeretről általában.

12. §.

A' lénytudomány ezen tételből indul ki: *ismérek*
(ich erkenne, cognosco). Ismerni mondatik valamely
adatott tárgyat, mint valamely határozott tárgyat előter-
jesztteni — képleni — (Fund, Phil. §. 79.) Midőn tehát
ismérek, előterjesztményeimet — képleteimet — valamire
viszem, mely nem csupa képlet hanem több mint ez, 's
nevezem *ismeretem tárgyának* (objectum cognitionis).

13. §.

Ezen tárgyat mint valamely *valót* (ein Reales) ellenébe
teszem az én pusztá képletemnek mint valamely *eszméinek*.
vagy *ésképinek* (einem Idealen). Tehát minden ismeret
nél, szükségesképen előre fölteszem *) az ismért dolog
valóságát.

14. §.

Innen ezen tétel: *Ismérek*, egy ezzel: *Van oly va-
ló, melynek bennünk bizonyos képletek felelnek meg,
és a' mely épen ezen képletek által ismértetik általunk.*

*) Ezen előreföltevés helytállóságát (Gültigkeit) meg mutatni
vagy felsőbb alsóból lehúzni nem lehet. „Es gibt Sätze die

A' valóságnak (vagy általányosan a' létnek) képlete tehát minden képletnek alapul szolgáló *ős-képlet* (Urvorstellung), melyet másonnan vet képletek által magyarázni és megfogni nem lehet, hanem minden ismerőtől, maga az ismeret által vele és benne, közvetlen villágossággal köll elfogadtatnia. —

15. §.

Ha a' való mint a' *tárgyi*, (das Objective) a' neki megfelelő képletek mint *tárgynoki*, vagy (csak *noki* *) (das subjective) által ismértetik: akkor úgy lehet nézni az ismeretet, mint két egy mással eredeti viszonyban álló munkálóknak művönczeknek (Factores) t. i. az *ismeret-tárgyának*, és *ismeret-noknak*, (Erkenntnisz-objectes, und Erkenntnisz-subjectes) közös munkálatját, úgy hogy egyik, a' másik nélkül, vagy az ismeret mind a' kettő nélkül, lehetőnek nem gondoltathatik.

keines Beweises bedürfen und keines Beweises fähig sind weil alle was zum Beweise angeführt werden könnte, schwächer ist, als die schon vorhandene Überzeugung, und diese nur verwirrt. Einen solchen Satz sprechen wir aus, wenn wir sagen: *Ich bin* (und: *es sind Dinge ausser mir*.) Diese Überzeugung ist ein unmittelbares Wissen; und alles andere Wissen wird an ihm geprüft, mit ihm gemessen, nach ihm geschätzt.“ Krugnak jegyzéke Woldemárhul. Ide tartozónak vélem fölhozni az alap-philosophiából: (Krugfundamental philosophie §. 57). Es gibt einen absoluten Gränzpunkt des Philosophirens (die transcendente Synthese des Seyns und Wissens), so dasz jede Philosophie, welche über diesen Gränzpunkt hinausgeht, das heiszt, welche die Möglichkeit jener Synthese selbst zu erklären, und zu begreifen sucht, sich in grundlose Speculationen, und leere Träumereyen verlieren, in ihren Voraussetzungen willkürlich, und in ihren Behauptungen anmaaszend, mit einem Worte — transcendent — (túlhaladó) werden musz, weil sie das Transcendentale selbst überfliegen. —

*) *nok* v. *önki* (subjectum.) — Kéretik újolag az olvasó má szovaimba meg nem ütköznie.

16. §.

Midőn az ismélet-idom (Erkenntniszform od, Art und Weise der Erkenntnisz (9. §. 3 jegyzet) az ismélet-noknak eredeti alkatja (Anlage) által, vagy az Énnek *ős-idoma* (Urform) által van meghatároztatva: annak a' mi az isméletben csak idomi az ész, v. elme *) öntevékönységből köll előállani; annak pedig, a' mi az isméletben anyagi (material) a' tárgy által köll az elmének adattatni. Tehát az ismélet-tárgy, és-nok eredeti viszonyát, oly viszony-nak köll gondolni, melynél fogva a' mi a' tárgyhoz tartozik, a' noktul az ő saját módja szerint fogatik föl, és ismét a' tárgyra vitetik, következőleg a' nokban bizonyos saját határozatok (képletek) származhatnak, melyek által ez, amattól más határozatok (Bestimmungen) tudomását szerzi meg, úgy hogy ezen határozatokat ismélet-itékben v. - itéletekben (Erkenntniszurtheile), mondhatja (prädiciren kann), vagy mint *mondományait* (praedicata, categorien) az ismélettárgyaknak, gondolhatja. Azon mondomány tehát, mely mind ezen mondományoknak alapúl szolgál (t. i. magának a' valóságnak-reálisnak-képlete) neveztetik *eredeti v. ősmondománynak* (Urcategorie).

17 §.

Innen foly ezen tétel: A' mi az elmétől eredeti munkálkodása szerint valamely dolgon ismértetik, annak ezön dologra, a' mennyiben ez ismélettárgy ráilleni köll

*) Intelligenz (mens, *vous* ész) bezieht sich eigentlich mehr auf das Theoretische (subjective), Gemüth (animus, *δυναμις* elme) mehr auf das Practische (objective) im Menschen. Hier (in der Philosophie) werden beide Ausdrücke als gleichgeltend gebraucht, und beides zugleich darunter verstanden (mens animusque). Ezek is: Verstand (intellectus) értelem, Vernunft (ratio) okosság, a' köz-életben szorosán nem vézetnek, de a' philosophiában ezeknek már nem szabad öszve zavartatniok, mint alább fogjuk látni.

és az egyetömileg helyt-állónak (allgemein gültig) mondhatatik. De valljon az erre, mint nem ismeret-tárgyra az az mint önmire vagy ményre (Ding an sich) ráillik-e, ez túlhaladó, következőleg meg felelhetetlen kérdés. Mert ez a' való- és eszméinek eredeti összszekapcsolását, öszvetélelét a' gondolatban el enyésztteti, és azt akarja vizsgálni, mi lehet a' való ezön öszvetételel kivül, holott az, ezön öszvetételel kivül nem is képzelttethető (az az azon kérdés ide megyenki; hogy ismeri az elme a' dolgot, ha nem ismeri?)

Jegyzet. Hogy a' magyarban; túlkelő (transcendental) és túlhaladó (transcendent) jobban kifejezi a' gondolatot, mint a' németben vagy inkább diákban, melyben azok csak önkényesen kapták ezen különböztetést, magyar olvasóimnak nem szükség említtöm.

A' lénytudomány

MÁSODIK SZAKASZA.

Az ismerettehetség különféle köreiről.

18. §.

Az ismerettehetséget a' mi tevékönytségünk különféle fokajnál (potentia) fogva, háromféle körben vizsgálhatjuk: az alsóban, a' hol az, mint *érzék* (Sinn) vagy (elméleti-theoretisch-) *érzékiség*; a' felsóban, a' hol az mint *értelem* (Verstand); és a' legfelsóban, a' hol az mint (elméleti) *okosság* (Vernunft) munkálkodik. Midőn tehát az ismerettörvények nyomozása csak az által lehet, ha az ismerettehetség, az ő tevékönységének minden körei szerint taglaltatik föl (analysirt wird): innen ezen szakasz három részekre oszlik, melyek: *érzékiség taglalása*, *értelem taglalása*, és *okoságtaglalása*.

A' második szakasznak

ELSŐ RÉSZE.

Érzékiség taglalása.

19. §.

Az *érzékiség* oly elmetehetség, mely *illettetés* (Afficirt werden), vagy *benyomás* (Eindruck) által és így közvetlenül szerez képleteket, melyek tárgyilag (objective) *szemléleteknek* (intuitus) vagy *észrevételeknek* (perceptiones) nevezetnek, nokilag (subjective) pedig *érzéseknék* (sensationes). És mivel ezen képletek, vagy külső-, vagy belsőleg észrevétetendő dologra vivődhetnek (sich beziehen können), innen az érzékiség is vagy *külső* vagy *belső*. A' főlebbiekből már megtudjuk a' képleteknek, és így az érzékieknek is idomát azoknak anyagátul különböztetni.

20. §.

A' külső érzékek által mindent úgy terjesztünk elő, v. képelünk mint *térben* levőt (sokfélélet egymás mellett), a' belsőek által mint *időben* levőt (sokfélélet egymás után). A' mennyiben pedig a' külső érzékek tárgyait tartósoknak (fortdauernd), 's állapotjokra nézve egymásután változóknak is szemléljük, annyiban azokat úgy is terjesztjük elő, v. képeljük *mint térben és időben* együtt levőket.

Jegyzet. Es így térben csak külsőt, időben pedig mind külsőt mind belsőt képelünk. Mert a' külsőnek részei *egymásután*, következőleg időrészekben foggattathatnak föl az elmétől; és továbbá minden tőlünk szemlélt változás a' külvilágban, bennünk is bizonyos változást okoz, és minthogy ezen belső változás a' belső érzék idoma alá tartozik, a' külsőnek is (főképen ezen változhatóságra nézve) ez alá köll tartozni (Krug's Ontologie §. 20. Anmerkung 2).

21. §.

A' tér és idő sem 1) kívülöttünk valósággal létező önálló dolgok vagy ilyes dolgok tulajdonságai; sem 2) csupa viszonyi fogalmak (blosse Verhältniszegriffe) vagy pusztá költemények; hanem oly képletek, melyek az elmében valamely *eredetire* vivődnek még az érzéki képlésre nézve is.

Jegyzetek. 1) Az első — nem. Mivel ha valósággal létező önálló dolgok vólnának, lételőknak valamely jelét köllene cselekvés vagy szenvedés által adniok, de ilyes tevékőnségöket azoknak senki sem mutathatja föl, hanem csak a' dolgokét, melyek térben és időben vagnak. De továbbá ilyes dolgok tulajdonságai sem lehetnek, mert ha azokat a' gondolatban el enyészttjük, azoknak mint tulajdonságoknak is el köllene enyészni. Úgy de a' dolgokat tulajdonságaikkal együtt elgondolhatjuk a' tér- és időből, a' nélkül hogy tér- és időrüli képleteink el enyészhetnének; sőt ha semmit észre nem veszünk is, tért és időt előre föltenni kinszerítettünk.

2) Nem — a' második. Mert ha minden dolgokat viszonyaikkal együtt el gondolunk is, a' tér- és időrüli képleteink fönmaradnak. Költemények sem lehetnek, mert különben oly egyetömi és szükségességgel nem uralkodnának az elmén, hogy ezön képleteket semki tudalmából ki nem törülheti.

22. §.

Midön t. i. az elmében az érzéki képlésre (Vorstellen nem: Vorstellung) nézve eredetileg csak ennek módja — idoma van meghatározttva: tehát ezön képletekben magának ezön *idomnak is köll képellteni*, úgy hogy semmit sem lehet külsőleg v. belsőleg szemlélni a' nélkül hogy azt tér- és időben ne szemléljük, mely is *eredeti törvénye az érzékiségnek*.

23. §.

Ha tehát a' tér- és időriüli képletek az elmének eredeti szemlélet-idomát fejezik ki: úgy azok 1) *tiszta* v. *előlegi* (a priori) képletek, mivel minden utólagi (a posteriori) képletek tér és időbeni dolgokra vivődnek, tehát a' tért és időt előre fölteszik; 2) *érzéki* képletek, v. *szemléletek*, mivel a' tér és idő azokban közvetlenül képeltetnek; nem úgy mint a' fogalmak (Begriffe) vagy közvetőleges képletek, melyek már más képletekből állanak elő, és épen ezért már nem az érzékekre hanem az érteleme tartoznak; 3) *egyetömi és szükséges képletek*, mivel minden eredeti, — egyetömi és szükséges; a' honnan nem is képzelhetünk magunknak semmi érzéki dolgot, hogy azt térbe és időbe ne helyhetnők.

24. §.

Midőn tehát az érzékileg képlett való, mind a' térnek (mint való a' térben), mind az időnek idoma alatt (mint való az időben) előtünhet — és midőn a' való a' térben mint való az időben is előtün: az ősmondomány legelsőben is három külön nemű *érzéki mondományra* oszlik föl, melyek 1) *tériség* (Räumlichkeit) v. egymás mellettlétel 2) *időiség* (Zeitlichkeit) v. egymásután létel 3) *tér időiség* (Zeitliche Räumlichkeit) vagy egymás mellett és után létel, és a' melyek egymásra úgy viszonyzódnak mint tétel (These), ellentétel (Antithese) és öszvetétel (Synthese).

25. §.

A' térnek van három méretje (dimensio): *hosszaság*, *szélesség*, és *mélység vagy magosság*. együtt vétetve *vastagság* v. *tömöttség*. Az időnek pedig egy méretje van: *hosszaság*; 's e' szerint az idő úgy is képeltetik, mint egy *végetlen vonal*, (linie), mely a' belső és külső érzékek rokonságánál fogvást egy a' végetlen térben (im unendlichen Raume) a' végetlenbe (ins unendliche) előhaladó, és az által, vonalt író pont által

képzeltethetik. Midőn t. i. azt képeljük magunknak, hogy a' pont az idővonal egy részét már leírta, még egy más részt leírandó: ekkor támadnak bennünk kép-
letek, a' múlt és jövőről, mint az idővonal két ré-
szeiről, melyeknek egyike szüntelen növekszik, a' másika
fogy, de a' melyek, ellenes irányoknál fogvást végetle-
nek. E' szerint a' jelen semmi részét nem tenné az idő-
vonalnak, hanem csak úgy gondoltatnék, mint maga a'
vonalt irópont, mint a' múlt és jövő határa; de a' *jelen*
szó közönséگیleg nem ily szoros metaphysicai értelemben
vétetik, hanem értetnek alatta kisebb nagyobb részei a'
múlt- és jövőnek, melyek egymáshoz közel fekszenek,
's együtt vétetve az idővonalnak egy harmadik részét
teszik.

26. §.

Tér és idő töltöttek a' mennyiben szemlélet tárgyai
találhatnak bennök, különben üresek.

27. §.

A' mi térben van *valahol* van, a' mi időben van,
valamikor van. Innen a' tér bizonyos része, melyet va-
lamely tárgy befog, *hely*; és az idő *tartósság* v. *kor*.

28. §.

Terjedés azon tér- és időrészek, melyeket valamely
dolog befog. A' téri terjedés *kiterjedés* vagy *szétterje-
dés* *), az idő *előterjedés* (Vordehnung, protensio).

29. §.

Ha valamely dolog, helyét (a' térnek részét 27. §.)
változtatja: *mozog*. S minthogy ezen mozgás csak egy-
más után (időben) történhet, a' *mozgás* mondománya
térre és időre együtt vivődik. Minden mozgás tehát úgy
is tekintethetik mint előterjedés.

*) Ausdehnung im weiteren Sinne: terjedés; im engern Sinne:
ki- v. szétterjedés, és így a' magyarban nem szükség mon-
danunk: széles v. szoros érteményben.

Jegyzet. Ezen helyváltoztatást még akkor is lehet mozgásnak nevezni, midőn az egész mozgó dolog, helyét nem változtatja, p. o. egy golyó, tengelye körül forog, mert annak részei még is változtatják helyöket.

30. §.

A' dolgok a' térben és időben vagy egy mástól *eltérnek*, vagy egymáshoz *határolódnak*, egymást érik. A' *távolság* nagyobb, a' *közelség* kisebb eltérés, mind a' kettő *köz*, *térköz*, *időköz*.

31. §.

A' dolgok viszonya helyökre nézve neveztetik *helyezetnek* (situs), az időben pedig vagy *egyöttlét* (egy időben) vagy *következés* (külön időben). A' *következésben* egyik *előző* (prius), a' másik *utózó* (posterius).

Jegyzet. Mind ezen érzéki mondományokat, melyek a' három fő érzéki mondományokból húzattak le, lehet érzéki *utómondományoknak* (postpraedicamenta) nevezni. A' régi vagy az Aristoteles mondományaiból (melyeket az újabb időben Kant állított jobb rendszerben elő) ide tartoznak: *hol*, *mikor*, *helyezet*, *elő*, *utó*, *egyött*, *mozgás*.

Jegyzet. Kant abban hibázott, hogy ő mondományok táblájából az érzéki mondományokat ki hagyá, és csak az értelmieket vevé föl.

A' m á s o d i k s z a k a s z n a k

MÁSODIK RÉSZE.

Értelem taglalása.

32. §.

A' gondolást mint puszta gondolást magában *) a' logica vizsgálja, a' metaphysica pedig már mint más tárgy-

*) Gondolkodás (D. benmaradó). hloszes Denken.

rúli gondolást. *) A' metaphysica tehát a' *gondolkozástehetséget*, vagy az *értelem* úgy fontolja mint az ismeret-
tehetség olyan fokát, mely a' szemlélet- és érzéstehetsé-
gein (az érzékiségen) mint közvetlen képleteken fe-
lülemelkedik, és a' fogalmakat, mint közvetőleges kép-
leteket, melyek a' közvetlenekből származnak.

33. §.

Mivel pedig a' metaphysica csak az eredeti ismeret-
idomot (módot) vizsgálja, az értelem taglalásnál is
csak azon módot vizsgálja, miként gondoltatnak való tár-
gyak, — vizsgálja az elmének tevékenység módját, mely-
lyel a' tárgyak, fogalmak által képeltetnek az elme ere-
deti törvényei szerint. Az öszvetevő gondolásnak (gon-
dolkozásnak) ezen idoma, vagy idomai neveztetetnek
értelem és fogalmak idomainak is. Az értelemnek ada-
tott *anyag* pedig magok az érzéki képletek.

34. §.

Az érzékiség által t. i. adatnak az elmének sokféle
dolgok térben (egymás mellett) és időben (egymás után).
Tehát az értelem tisztje

1) ezön sokféléit *általfutni* (discurrere), 's abban
az érzékileg képlett tárgyak bizonyos jegyeit (Merk-
mahle, notae) *elvonni* (abstrahere), és *különválasztani*
(discernere). —

2) ezön különféle mint együvétartozó jegyeket *visz-
szaidézni* (reflectere), és azokat egyfelsőbb képletnek
egységére *öszvekötni* (conjungere), és így azokbul fo-
galmat képzeni. —

3) ezön fogalmakat az érzékileg képlett tárgyakra
vinni, 's ez által azokat *meghatározni*, vagy hatá-
rokba szorítani (determinare) és úgy egymástul mint na-
tározott tárgyakat *megkülönböztetni* (dignoscere). Ezön

*) Gondolkozást (Z. kiható) Denken realer Gegenstände v.
synthetisches Denken.

háromféle tevékenységben áll az öszszetevő gondolás, vagy az *ismerés*.

Jegyzet. Ezön taglatok csak metaphysicaiak, mert a' tapasztalási tudalomnál ezen munkálkodások a' szemlélettel együtt egy téteményt (actus) tesznek. Mig az érzék szemlél, az értelem is az adott sokfélét átfutja, jegyeket von-el, azokat különválasztja, visszaidézi, öszveköti, meghatározza és különbözteti, egyszóval a' tárgyat isméri. Ismerés tehát nem egyéb, mint az adatott tárgyakból fogalmak képzése, és a' fogalmaknak viszonya adatott tárgyakra, mely által a' tárgyak mint határozottak másoktul megkülönböztetnek. Innen azon egység, mely ekképen a' tárgyakról érzéki képletek sokféleségébe hozatik, neveztetetik *öszvetevő, v. tárgyi értelmi egységnek*; megkülönböztetvén a' tagláló v. noki értelmi egységtül, mely a' már meglevő fogalmak taglalása által áll elő, és így következte az előre történt öszvetételnek.

35. §.

Midőn valamely tárgy fogalom által gondoltatik, következőleg ha a' gondolatban a' tárgynak és fogalmának viszonya egymásra, határoztatik meg, akkor a' gondolkozás *öszvetevő ítéles**); például: ez a' vonal (p. o. az asztalon) körvonal, tárgy a' vonal, 's fogalma körvonal. Ha pedig már valamely meglevő fogalomra ennek jegyei közül egy vitetik, és mind a' kettőnek viszonya egymásra a' gondolatban meghatároztatik, ekkor a' gondolkozás *tagláló ítéles***); például: a' körvonal kerék, fogalma a' tárgynak (a' vonalnak), körvonal, ennek egy jegye a' többi közül, kerék. Amannak alapul szolgál a' tárgyi, ennek a' noki értelmi egység.

Jegyzet. Ez az igaz és eredeti különböztetése az öszvetevő és tagláló ítéleteknek. Ha mi p. o. egytárgyat most észreveszünk 's gondoljuk: ezön tárgy állat (animal), akkor mi öszvetevőleg ítélnk; ha pedig továbbá gondol-

*) Judicium syntheticum.

***) Judicium analyticum.

juk: az állat létszeres lény (organisches Wesen); akkor taglalólag ítélünk. Ezen utósó t. i. előre fölteszi, hogy mi már az előtt a' szemlélet alá jött állatokon a' létszeres-ség jegyét leltük, és az állat fogalmába fölveltük; a' honnan mi azt az után ismét könnyen kieleljük, kitaglaljuk. Az öszvetevő itéletek tehát eredetileg mindig határozott ismerettárgyakra vivődnek ('s ezek épen az által határozatnak meg, és ismértetnek, és így az ismeret bővül), midőn a' taglaló itéletek a' tárgyoknak már meglevő fogalmaira vivődnek ('s a' fogalmak ez által csak villágo-sodnak). Amazokban úgy gondoltatik a' tárgy mint maga az itéletnek tárgyazata (subjectum iudicii), és a' mondomány a' tárgyának fogalma; ezekben a' tárgynak fogalma tárgyazata az itéletnek, és a' mondomány a' fogalomra tartozó egyes jegy. De lehetnek itéletek, melyek különböző viszonyban majd öszvetevők; majd taglalók; p. o. Kant fölhozza mint taglaló itéletet: minden test kiterjedett, és mint öszvetevőt: minden test nehéz. Ezen itéletekben ha különböző nokok vétetnek föl, a' taglaló is lehet öszvetevő, és viszont. A' ki t. i. a' test fogalmában még nem ismeri a' kiterjedés fogalmát; annál az első is öszvetevő, a' ki pedig a' test fogalmában már a' nehézség fogalmát is tudja, az ilyenre nézve a' második is taglaló itélet.

36. §.

Midőn minden gondolkozás, ítélés: tehát az értelemnek munkálkodási módja a' gondolkozásnál teljesen ugyanazon, mint az ítélésnél; és így a' *fogalmak eredeti idomai, az itéleteknek eredeti idomaival*, melyekről a' logica tanít, a' legszorosabb öszvefűgésben állanak.

37. §.

Ha az eredeti gondolat idomokat *elvonatva* (in abstracto) = elválasztatva az anyagtól, képzeljük, akkor csak általános tárgyakat gondolunk, az az a' dolgokrul egyetömi képleteket melyek ismeret végett adathatnak, és így fogalmakat, mely által nem magok az ismért tárgyak, hanem csak azoknak bizonyos jegyei (praedi-

cata, categoriæ, mondományok) képeltetnek. És mivel az isméret-tárgyak csak úgy gondoltathatnak, mint az elme eredeti szerkezete (Einrichtung) hozza magával, azon gondolat-idomok pedig az Én-nek ezön ós-idomában (Urform, Krug's Fundamentalphilosophie §. 74) magok is benne foglaltatnak: következők

1) hogy minden jegyek, mellyek valamely általános tárgyul, a' mennyiben az gondoltatik, mondathatnak, előleg vannak meghatározatva.

2) hogy ama' fogalmak épen ezön előleg meghatározott jegyek;

3) hogy ezek tiszta, egyetömi, és szükséges képletek. S ezért neveztethek az értelem ós vagy törzsökös fogalmainak vagy különösen értelmi mondományoknak.

38. §.

A' logicában az itéletek két módon gondoltathatnak v. tekintethetnek 1., ön-magokban, 2., viszonyban. Ön-magokban ismét két módon: 1., mennyiségökre v. nagyságokra. 2., milységökre vagy minőségökre nézve. Viszonyban imét kétféle módon: 1., egymásra 2., a' gondoló nokra viszonyzódva.

A' metaphysicában tehát hogy az értelmi mondományokat ki eszközölhessük (36. 37. §.) a' fogalmak által meghatározatandó és íteltetendő ismérettárgyak ezön szempontokból nézethetnek, úgy mint

önmagokban	}	1., mennyiségökre nézve
		2., milységökre nézve
viszonyban	}	3., tárgyviszonyban
		4., nokviszonyban *)

*) minthogy a' nokviszony azt határozza meg, mi módon léteznek a' tárgyak a' nok elméjében, neveztetik *letelmődnak* (modalitas) is. A' tárgyviszony pedig szokott neveztetni csak *viszonynak* (relatio). De az olvasó könnyen át fogja látni, hogy az én nevezeteim johban kifejezik, a' mit köll kifejezniök.

39. §.

A' mennyiség v. nagyság v. sokság v. sokféleség ha föltaglaltatik, lesz 1., (These) *'egy*; 2., (Antithese) *több v. töm*, 3., ha az egy és töm öszvetétek (Synthese) *egyetöm*.

A' logicában tehát lesznek az ítéletek mennyiségökre nézve 1., egyesek, v. egymisek, 2., többesek v. részlegesek, 3., egyetömösek v. közönségesek.

A' metaphysicára v. a' mondományokra alkalmaztatva: az egymis ítélet ha úgy gondolatik mint tárgyilag helytálló (objectiv gültig), vagy az isméretnek való tárgyára vitetik: az ítéletnek tárgyazata (subjectum iudicii) lesz maga az isméreti tárgy, melyre *egység* illik, vagy a' mely *egymi* (einzelnes ding, individuum) p. o. ez, az, Péter, Pál stb. Így a' többes ítélet tárgyazatából lesz olyan valótárgy, melynek jegye *többség* p. o. sok ember. Végre az egyetömösből olyan tárgy, mely sokbúl áll még is együtt egy, egész, v. minden, és így a' melynek jegye, v. mondománya *egyetömösség*, *mindenség*.

40. §.

Épen így állnak elő az ítélet-idomokból (Urtheilsformen) a' többi mondományok is, és pedig mindenütt tétel, ellentétel, és öszvetétel által. A' tárgyak tehát a' milységben úgy gondoltathatnak, mint 1., állítószok, v. igenlegesek, v. *tevősök* 2., tagadószok v. nemlegesek, v. *hijánosok*. 3., tagadva állítószok, v. nemleg-igenlegesek v. hijánosan tevősök, *határozók*. p. o. halhatlanság. A' tárgyviszonyra nézve, a' viszony vagy 1., *belső*, mely szerint két dolog oly viszonyban gondoltatik egymásra, hogy az egyik önálló, állóvány, vagy *vány*, (substantia), a' másik pedig amabban benne vagyon (in haeret) amához járul, 's neveztetik *járuléknak*, *melléknek* (accidens); vagy 2., *külső*, mely szerint egyik dolog *előző* vagy *ok* v. *munkáló*, a' másik *következő*, *okozat*, *munkálat*; vagy 3., *belső és külső együtt*, *együttléte*, *kölcsönös munkálat*. — A' nokviszonyban, vagy

ha az ismértárgyak a' gondolkozó nokra vitetnek, lesznek 1., vagy *lehetők*, v. *lehetlenek* 2., vagy *létezők* vagy *nem-létezők*, 3., a' mennyiben az én a' létezőt úgy gondolja mint olyan valamit, mely csak úgy és nem másképen lehető, vagy *szükséges*, vagy *történetes* létűek.

41. §.

Öszvesítve tehát a' mondományok egy rendszerben következőleg állíthatnak elő :

I.

Ösmondomány: valóság vagy való.

II.

Érzéki mondomány: 1., tériség (való térben)
2., időiség (való időben)
3., tér-időiség (való térben és időben.)

III.

Értelmi mondományok :

1., mennyiség	}	a., egység (egy való)
		b., többség (több való)
		c., egyetömség stb.
2., milység	}	a., igenlegesség
		b., nemlegesség
		c., határozóság.
3., tárgyviszony	}	a., ványosság (vány és mellék)
		b., okság (ök és okozat)
		c., egyöttlétel, egyöttmunkálás.
4., nokviszony	}	a., lehetőség, és lehetlenség.
		b., létezés, és nemlétezés.
		c., szükségesség, és történetesség.

Jegyzetek 1) Ezeket: valóság (realität), igenlegesség (position), létezés (wirklichkeit) össze nem köll zavarni, mert valóság és igenlegesség (igenleges milység) lehetnek lehetőek, létezők vagy szükségesek; a' létezés által pedig nem a' való maga értetik, hanem csak azon viszony az ismérettehetségre vagy az ismérő énrre, mely azokat t. i. a' valót és igenleges milységet létezőknek gondolja. — Hanem a' létezés mondományának az okosság vagy munkálás és munkálat mondományával vagyon rokonsága, mert a' lételt csak munkálása által lehet ismérni. Így következtetünk a' ványok (mint okok) lételeire azoknak munkálkodásaiból, ha magokat nem szemléljük is.

2) Az értelmi mondományok magokban az az az érzéki mondományokkal összevetésén kívül *tiszta*, ezekkel összevetésben, érzékitett (versinnlichte) vagy *alakított* (schematisirte *) mondományoknak neveztetnek. Csak mint ilyeneket lehet a' tapasztalás tárgyaira alkalmazni, mivel ezek, csak az érzék- és értelemtől, kölcsönös munkálkodásban ismértethetnek valósággal. Így mennyiség az időiség (egymás után levőség) idomában gondoltatva adja a' *számnak* fogalmát; a' mely annyi mint többség egységben, ily módon lehet az egy is szám ha t. i. több részekből (tört számokból) áll. Milység az időiség idomában adja a' lépcsőnek (v. lépsőnek vagy csak *só nek*) fogalmát. A' só (lépső) úgy gondoltatik mint a' mely előáll az igenlegesnek egymás után (az időben) növekedése - vagy fogyásából, és így az igenlegesség nemlegességgel van meghatároztatva, s lehet őket a' mennyiségre is viüni, v. számokkal meghatározni, és ekképen a' mennyiség és a' milység alakját összevetni. Ha a' tárgyviszony az időiség idomával (egymás után levőséggel) összekötve gondoltatik, a' vány úgy képeltetik mint az időben állandó, változatlan, a' mel-

*) *ἔχημα*, figura, habitus, species, *alak*.

lék pedig mint változó, az ok mint a' munkálkodásban előző, az okozat mint következő. Ha végre a' nokviszony az időiség idomában gondoltatik, a' létel úgy képel-tethetik, mint *valamely határozatlan időben* —, mint *bizonyos határozott időben* —, és mint *minden időben létel* a' szerint, a' mint *lehetőség, létezés v. szükséges-ség* képeltetnek érzékiségünk szerint.

42. §.

A' tiszta és érzékitett mondományokbul sok más mondományok is származtathatnak, melyek *mondhát-mányoknak* (praedicabilia) neveztetnek *).

43. §.

A' mennyiség v. nagyság általában vagy öszvetétele a' sokfélének $\div$ *egész*, vagy a' sokféleség egyenkint $\div$ *rész*. A' nagyságok egymásra vitelben *egyenlők* vagy *nem-egyenlők* a' mint tudnillik egyre vagy különfé-lére vitetnek. Egyenlőség tehát egyféleség, nem - egyenlőség különféleség. Maga a' ráviteles nagyság is le-het kicsinység vagy nagyobbtság, valamint a' sokság

*) Ezekről Kant azt mondja: wenn man die ursprüngliche und primitive Begriffe hat, so lassen sich die abgeleiteten, und subalternen leicht hinzufügen, und der Stammbaum des reinen Verstandes völlig ausmahlen. Man kann diese Absicht ziemlich erreichen, wenn man die ontologischen Lehrbücher zur Hand nimt, und z. B. der Categorie der Causalität die Praedicabilien der Kraft, der Handlung, des Leidens; der der Gemeinschaft, die der Gegenwart, des Widerstandes; den Praedicamenten der Modalität, die des Entstehens, vergehens, der Veränderung u. s. w. unterordnet. Die Categorien (der Vernunft) mit den modis (Categorien) der reinen Sinnlichkeit oder auch unter einander verbunden geben eine grosse Menge abgeleiteter Begriffe — — so dasz ein vollständiges Wörterbuch mit allen dazu erforderlichen Erläuterungen nicht allein möglich; sondern auch leicht sey zu Stande zu bringen. Critik der reinen Vernunft. Első kötet 130, 131, lap (Grätz. 1795.)

több —, vagy kevesebbség. A' nagyság lehet *külterjedett* (extensiv) térben, és *belterjedett* (intensiv) időben.

44. §.

Nagyságok, milységre vitetve *egyneműek* (homogeneae gleichartig) és *különneműek* (heterogeneae), minél különbözőbb a' milység, annál különmeműebbek a' dolgok, és így az egy — és különmeműségnek lépsőji vagynak. Egynemű nagyságok *hasonlók*. (similia, ähnlich), különmeműek *nem-hasonlók*. Innen az egésznek részei *hasonneműek* (gleichartig, similiares) ha egymástul és az egész-tül csak mennyiségökre —, és nem *hasonneműek*, ha milységökre nézve különböznek. Amazok egészítő részek (Aggregattheile, integrantes,) ezek állató — vagy elemi részek (Bestand-oder Elementartheile, constitutivae). Hasonlat és nem-hasonlat tehát a' dolgok milységére vitetnek. Oly nagyságok, melyek egyenlőknek és hasonlóknak nézetnek, megegyeznek (congruiren). Egyezés tehát a' nagyságoknak nézeti (anschauliche) egyenlete és hasonlata; az ellenkező, nem — egyezésnek neveztetik.

45. §.

Nagyságok öszve hasonlítása *mérésnek* neveztetik. Mérték mondatik egy bizonyos nagyság (mérték) által más egynemű nagyságot meghatározni, vagy megvizsgálni, hogy egyik a' másikban hányszor foglaltatik; a' mérés tehát eredetileg számlálás. Az időt is meglehet mérni, ha annak egy része, mint egység, mértékül vétetik.

46. §.

Mennyiség milységgel öszve kötötve, vagy valamely külterjedett nagyság mint belterjedett gondoltva, adja a' *való külterjedettnek* (reales Ausgedehnte, extensum reale,) az az olyan dolognak fogalmát, mely tért és időt betölt (test, v. töst.)

47. §.

A' vány úgy gondoltatik mint bizonyos határozatoknak, jegyeknek, járulékoknak *alapja*, (állandó alapja

(substratum, Unterlage); ezen jegyek magok is lehetnek *állandók*, melyek együtt teszik a' vány léteget vagy lényét (essentia, Wesen), 's innen a' vány, lénynek is neveztetik. A' *nem-állandó* jegyek a' *tulajdonképeni járulékok*, vagy mellékek. A' ványt gondolhatjuk úgy is mint *egyszerűt* vagy *többszerűt*.

48. §.

Az oknak viszonya az okozatra neveztetik *ok-ság-nak* (Ursachlichkeit,) az okozatnak az okra *függőség*. Valamely okozmány vagy munkálmány (ein Gewürktes) tehát *függő*, melynek ellenébe tétetik a' *független*, vagy *önálló*, *ön — ki* (*nok*,) jöllehet néha valamely önálló dolog annyit is jelent mint állandó dolog vagy vány (77. §.)

49. §.

Olyan ok, mely a' munkálásra szükségesképen el van határoztatva, *föltételesnek*, *függőnek* neveztetik, a' mely pedig ezen szükségtől szabad, független oknak *ön-oknak* (*nok - nak* *) neveztetik.

50. §.

Ha a' munkáló, gondolkodó lény, és ha előre meg gondolt munkálat által határoztatik a' munkálásra, neveztetik a' képlett munkálat tárgyilag *czélnak* v. *iránynak* (Zwek, finis), nokilag *szándéknak* (Absicht, consilium). A' mennyiben ezen irány az oknak határozó alapja a' munkálásra, mely ok által azon irány való-sittatik, ennyiben ezen irány maga is ok, *irány-ok*. Irányosan munkálni neveztetik *tulajdon és soros érte-*

*) Ezekből láthatni, hogy mind a' vány (önki), mind az ok (ön-ok) egyszersmind *nok-nak* nokiságnak (subjectivitas) is neveztetik, (melyet a' *gondolkozó-noktul* v. *elmétül* a' modalitas categoriájában jól meg köll különböztetni.) A' járulékok pedig és okozat, tárgynak, tárgyiságnak (objectivitas).

ményben munkálni, mert szélesb érteményben egy ezzel, tenni v. mivelni. Az irány- ok lehet vagy alkalom- ok, v. indító.ok. A' mi által az ok az irányt akarja elérni neveztetik *eszköznek*.

51. §.

Az a' mi által valamely dolog bizonyos munkálat okává lesz, neveztetik ezen dolog munkásságának (efficacia), és ennek egyetömi belső elve (a' munkálás tehetsége) azon dolog erejének. Az erő tartozik a' dolognak állandó jegyeire vagy határozatira (47. §.)

52. §.

Ha a' ványok az ő erejik által bizonyos járulékoknak okai más ványokban, azok ezekben *befolynak*. Ezön befolyás tehát a' ványok viszonya, mely által ők egymásra munkálnak vagy egy oldalúlag, vagy kölcsönösen. Ezön kölcsönös munkálást akkor úgy lehet tekinteni mint viszontmunkálást, mely által mind két oldalról helye van a' cselekvés —, és szenvedésnek. Ha ezön kölcsönös munkálás ellenmunkálás mind két oldalról, akkor neveztetik *összeütközésnek* (antagonismus seu conflictus substantiarum.)

53. §.

A' lét v. létel (to esse) maga a' valóság, a' létezés (to existere) magát munkásság által (Z) kimutató létel. A' mi létezni kezd, származik; a' mi létezni megszűn, elenyész vagy elmúl; mind a' kettő, történik. A' munkálás, mely által valami származik neveztetik *előállításnak* (productio), a' mi által elenyész, *elrontás* — v. *szétbontásnak*. Amaz munkálja valamely dolognak kezdetét, ez végét. Általányos előállítás maga a' vány előállítása vagy *teremtés* (semmiből), általányos elrontás, *semmisítés*. Viszonyzatos előállítás v. a' már létező vány határozatának v. jegyének előállítása, *képzés* v. *aláhi-*

tás (formatio); viszonyos elrontás, mely által a' vány-
tót elválasztatik a' mi ahhoz járult, *fölöldozás*. Teremtés,
és semmisítés egymásnak általányosan ellenébe tétetnek.
Fölöldozás és alakítás egymással szükségesképen öszve-
köttenek, mert midőn az első által valamely járulék
elenyész, annak helyére más lép, és midőn a' második
által valamely új határozat járul, e' helyött más enyész-
el. Valamely dolog létező határozatinak egyöttléte te-
szi annak *állapotját*. Ha valamely dologban határozatok
származnak és enyésznek, az más állapotba jön, az az
változik. Minden változás időben történik. Változás a'
térre nézve, *mozgás*. Mozgás tehát időre és térre
egyött viszonyzódik.

Jegyzet. Itt követköznének az enberi isméret el-
vei (principia cognitionis humanae) és a' lénytudomány
második szakaszának harmadik része: okosság tag-
lalása; de ezek az én czéломra szorosán nem tartozván,
(minthogy a' nyelv fejtögetésben csak fogalmak — és gon-
dolatokru, vagy inkább ezeknek jeleiről — a' szovakról
lehet csak beszéd), a' tiszta metaphysicában itt meg
állapodom, és fölvettem tárgyamhoz közelebb sietek. Hogy
olvasóim tudhassák melyik beszédrész, 's melyik szó-
változtatás melyik mondományra tartozik, szükségesnek
gondoltam, hogy egy rövid közönséges nyelvtan — gram-
matica generalis — melyet *transcendentalis nyelvtudo-
málynak* is lehetne nevezni, előrebocsáttassék. *)

*) A' közönséges nyelvtant a' mondományok szerint örömet
közlöttem volna valamely szerző után: de Sacy és Vater
az Aristoteles categoriáji szerint írák, a' melyek pedig,
tudjuk, hogy hibások. Mások pedig véleményemmel sokat
nem azon mondományra vittek, a' melyre talán köllött
volna vinniök így p. o. a' genitívust vizsik az okozatra,
holott ez, akár, mint birtokos genitívust, akár, mint —
nak vétagút vizsgáljuk figyelmosen, a' substantia és acci-
dens categoriájára tartozik. Mert a' birtokos úgy tekinteth-
tik mint járulék, mint jegy, és a' birtokos mint substan-
tia, melyhez valami járul. Így továbbá a' cselekvő és szen-

Közönséges nyelvtan.

54. §.

Az emberek a' társaságos életre akár ösztönöztetvén, akár kinszerítettvén, szükséges volt gondolataikat, képleteiket valamely *jelek* által közleni egymással. Ezen jelek között legalkalmasabb, legszebb és legcsodálatosabb a' hang, mely az embereknél mind az ész által, mind a' hanglétszerek (organa soni) tökélesbsége által sokképen módosítatván, előállítja a' *beszédet* v. *nyelvet*. A' beszéd v. a' szavak, melyekből áll a' beszéd igen elősegélik ugyan gondolatainkat, mivel mások gondolatai közöltetnek velünk, és így a' mieink bővülnek általok: de hogy a' gondolatnak meg költett és köll előzni a' beszédet, és így a' beszéd - alkotást, kétségbe hozhatatlan; mert a' beszéd csak eszköz gondolatinknak közlésére, és így már a' beszéd előtt létezniök költett, a' beszéd csak társaságos élet szükségére, pedig talán gondolkoztunk, minekelőtte társaságba léptünk volna? A' gyermekekről példát vennünk nem lehet, mivel ők már társaságban születvén, a' hangokat, a' beszédet szüntelen hallják 's ösztönből utánozzák, ha nem értik is a' megfelelő gondolatokat; de az első emberekről, akár egyszerre akár növekedés által állottak légyen elő, másképen vólt a' dolog. Mert gondolkozni mindjárt tudtak, mihelyt az észnek valamely kis szikrájával birtak (hiszen a' barmok is gondolkoznak); 's minekutánna magok valamiről már gondolkoztak, csak akkor közölheték valamely jelek által másokkal gondolataikat. Mi pedig mindnyájan már szavak és nyelvek bőségében születünk, 's nem tapasztaljuk-e, hogy a' kik mindennek oly

---

vedő igéket a' milységre (positio, negatio) vizsik, holott az igék magokban viszonyt jelentenek, és csak öszve tételekben v. mondathatmányokban (praedicabilia) jelenthetnek milységet v. mennyiséget is.

bőségében születtek, és élnek, hogy egész életükben sem szükség gondolkozniok, fejöket sok gondolkozással nem is nagyon törük!

55. §.

A' beszédnek mint módosított hangnak elemei az *egyes hangok*. Ezön egyes hangok 1., *puszta v. egyszerű hangok* (hangzók), melyeknek létszere csak a' torok, 's az állatok sőt az élet nélküli dolgok is adhatnak hangokat, azért ezek legelső elemei a' beszédnek, — gondolatok közlésére legelsőben alkalmaztattak, 's így oly nyelvben, mely eredetinek kíván nézettetni, jelentéssel köll bírniok; e' szerint nagy kérdés, ha azon nyelv, mely velök keveset gondolt és gondol, lehet-e eredeti, első nyelv? Mindazáltal módosíthatnak vagy magokban *vastagítás* és *véknyítés* által vagy a' száj segítségével, a' száznak *összehúzása v. gömbölyítése*, és *kinyitása v. kiterjesztése* által. 2., *többszerűk* (mássalhangzók), melyeknek előállításában részt vesznek a' torokkal együtt mind azon részek, melyek a' torokkal és szájjal összeköttetésben állanak, u. m. *fogak, íny, ajkak*, és a' nyelv.

56. §.

Mind a' hangzóknak, mint a' beszéd első és fő elemeinek, mind a' mássalhangzóknak (de a' melyek csak hang segítségével mondathatnak ki) *önmagok*-ban is jelentéssel köll az eredeti nyelvben bírni, és így *egyes szókat* tenni. De a' számtalan viszonyok és öszvetételek kijelentésére több betűk vagy szók szükségesek, innen származnak az *öszvetett szók*. Az öszvetételeg legtermészetesben *ragasztás* (betűk v. szók ragasztása) által. A' mely szóhoz más ragasztatik (elől v. utól) neveztetik *gyökérnek v. törzsöknek*, az a' mi ragasztatik, *ragasztéknak v. ragnak* (előrag, utórag.) Ezen ragok vagy a' szóknak érteményét *módosítják*,

vagy egészen új szókat alkotnak. Az első neveztetetik *szómódosításnak*, a' második *szószármazásnak*.

57. §.

A' módosításra nézve a' szók vagy *változhatók* vagy *változhatlanok*. Változhatók a' *névszók* v. a' tárgyak neveit —, és *igeszók* v. a' tárgyak munkásságait, viszonyait kifejező szók. *Változhatlanok* egyszóval *részecskéknek* hivattatnak, ezek lehetnek név- és igehatározók (milységben), foglalók (tárgyviszoyban), indulatszók (nokviszonyban), és elöl —, vagy utóljárók (mindenik mondományban).

A' névszók ú. m. főnevek, melléknevek, és a' névképviselőji (névmások) mint a' tárgyaknak nevei tulajdonképen önmagokban állanak, és így mennyiség és milység mondományára tartoznak; és az igeszók, mint munkásságot jelentő szók a' viszonyra; mind az által mind a' nevek tartozhatnak a' viszonymondományára, a' mennyiben egyik tárgy lehet vány a' másik annak jegye, vagy az egyik ok a' másik okozat stb; mind az igék tartozhatnak a' mennyiség és milység mondományaira, a' mennyiben a' munkásság mennyisítettetik v. sokszoroztathatik, határozottathatik, a' munkálat egy-, vagy többtől származhatik, egy vagy többre vitethetik stb.

58. §.

A' névmódosítás, névragasztás (közönségesebben ejtögetés) több módon történhetik. Ugyan is a' nevek elfogadnak, a' mennyiségben egyes vagy többes *számot*, a' milységben *lépsóket*, a' tárgyviszonyban, hol a' változás esetnek neveztetik, *ok* - v. *cselekvő esetet* (nominat.), *okozat* - v. *szenvedő esetet* (accusat.), *vány* - v. *nok* - *esetet* melynek járuléka vagyon (genit. és dativ). A' névszók változhatnak nemek szerint is.

59. §.

Igemódosítás igerasztás v. hajtogatás (conjugatio) történhetik a' mennyiségre nézve *számokban*; a' mily-

ségre nézve *határozott* v. *határozatlan* módban A' határozott mód lehet ohajtó (lehető), jelentő (létező), és parancsoló (szükséges). A' tárgyviszoyra nézve a' munkálás lehet külső v. *atható*, és belső v. *benmaradó*. Az átható munkálás lehet cselekvő, v. oki, v. igenleges, és szenvedő, v. okozati, v. nemleges. Mind a' nokok t. i. a' munkáló nokok (személyek), mint a' tárgyak v. mik is *többen* lehetnek. Ha a' személyek cselekvésben vagynak lehet a' munkásságot és így igeragasztást is (tárgyviszonyi) *noki*-nak (subjectivus) nevezni; ha pedig szenvedésben *tárgyi*-nak (objectivus.) A' benmaradó munkásság ismét vagy *tisztán benmaradó* (létel) vagy némi-némi cselekvés- és szenvedéssel vagy *összeveköttelve* (létezés). Amazt nevezhetni *tiszta nokiságnak* v. *subjectivitásnak* is (subjectivitásnak nokviszonyi érteményben) emezt nokviszonyi objectivitasnak. Ezön érteményben mondja Krug fund. Philos. 75 §. ban: Die innerliche (immanente) Thätigkeit ist bloss ideal oder theoretisch — es wird dadurch nur etwas subjectives erzeugt, die äusserliche (transeunte) ist real oder practisch — es wird dadurch etwas objectives hervorgebracht. Tisztán benmaradó munkásságot jelentenek p. o. a' magyarban ezön igék: *van, áll, kél, megyen*, stb; némi cselekvés- és szenvedéssel összevekött munkásságot (némi tárgy-viszonyi subjectivitást és objectivitást) ezek: ellenség *omol* az ellenségre, a' ház *omlik*; az elme *haboz*, a' víz *habzik*, a' borhoz *nyúl*, a' bor *nyúlik*, stb. lehet mind a' kétféle munkásságot összevekötni mennyiséggel (gyakorló), lehetőséggel is stb. Az igeragasztásnál előjönnek az idők: jelen - idő (létező,) jövő idő (lehető,) és múlt idő (szükséges.)

60. §.

Minekutánna mind a' tiszta metaphysicát, mind a' nyelvnek közönséges tanítmányát röviden láttuk volna, által megyek magára a' fölyett tárgyra, mely a'

MAGYAR NYELV METAPHYSICÁJA

vagy a' tiszta metaphysicának, a' methaphysikai törvényeknek v. az ismérettehetség eredeti, előlegi törvényeinek különösen pedig a' mondományoknak alkalmazása a' magyar nyelvre. Minthogy pedig a' nyelv annyi, mint fogalmainknak, 's gondolatainknak a' tárgyokról kifejezése, a' végett hogy azokat másokkal közölhessük; és mint-hogy a' nyelv szovakból a' szovak betűkből állanak: tehát a' nyelv metaphysicája, és így a' magyar nyelv metaphysicája is nem egyéb, mint fogalmainknak vagy gondolatainknak a' tárgyokról, a' betűkkel előlegi (a priorisch) meg egyezései, vagy a' *betűknek előlegi jelentései*, melyek az első nyelvalkatótól éreztettek, használtattak. És így a' magyar nyelv metaphysicája a' magyar nyelvet mint tárgyat, vagy mint valót előre fölteszi (13. §.), és csak azt vizsgálja: a' nyelv-ismérés v. beszélés eredeti törvényeivel — a' betűknek eredeti, előlegi jelentéseivel mennyire egyez meg a' magyar nyelv? E' szerint két szakasza vagyon a' magyar nyelv metaphysicájának, az első szól: *általában a' betűknek eredeti jelentéseiről*, a' másik: a' magyar betűknek és szovaknak *ezőn eredeti jelentésekre alkalmazásáról*.

A' magyar nyelv metaphysicájának

ELSŐ SZAKASZA

A' betűknek eredeti jelentéséről

61. §.

Mivel a' hangzók első elemei a' beszédnek; nagyon hihető hogy talán elsőben csak hangzókkal beszéltek az első emberek *). És így ezeknek módosításaival ügyekeztek a' mondanányokat kifejezni. Kik a' mimicában (mint olyan jelekben, melyek a' gondolatokat az ábrázat, tagok, és az egész test változtatása, mozgatása által közlik másokkal) jártasok, tudják hogy a' tagok változtatását, módosítását *a' kifejeztetendő tárgy* — vagy az arróli képlethöz köll alkalmazni. 'S e' szerint bizvást fölvehetjük, hogy midőn az első beszélők vagy nyelvalkotók szájokat összehuzták, *összegömbölyítették*, vagy elterjesztették, *kinyitották*, *mennyiséget* akartak vele érteni, és így a' száj összehuzása, *összeséget*, *egységet*, kinyitása, *terjedést*, *sokszágot* jelentett, amaz jelenthetett *belsőget*, bezárást is, emez pedig kinyitást, *külsőget*. Továbbá lehet még módosítani a' hangokat *vasztatás* és *vékonyítás*, v. gyöngítés által. Innen állanak

*) Rousseau azt mondja „Emile“ jében, hogy már a' csecsemők beszélnek accentus az az hang által.

elő a' vastag és vékony hangzók. Igen természetes, hogy a' vastag hangok *vastag*, *nagy*, *magos* dolgokat vagy *durvákat* jelentettek, a' vékony finom hangok *finom*, *kellemes* stb. dolgokat, és így *milységet*. A' viszonyban vagy az igékben az első (beszélő, közlő) személy, és a' második (mint a' kívül a' gondolat közöltetik) csupán mutatással is könnyen kijelentethetett, de a' harmadik (távollevő) személyről vagy dologról levén a' gondolat, már jelre — hangra volt szükség; mint-hogy pedig az éne nézve a' harmadik személy (valamint a' második is, és minden más dolog) tárgy — objectum: innen a' viszonyban a' hangok *tárgyiságot* — objectivitást — járulékot, birtokot, tulajdonságot stb. jelentenek. Az időkben is a' jelen időt könnyen lehetett mutatással kijelenteni *) (Herder); de a' *múlt idő* (szükségesség a' nokviszonyban. 59. §.) kijelentésére nézve hangra volt szükség, valamint a' jövőre nézve is, de az utósóruul mint távollevőről még durva állapotban nem tudtak vagy nem gondolkoztak semmit az emberek (mint a' gyermekek és barmok, melyek csak a' jelenről tudnak, gondolkoznak). A' *sebesebb*, vagy *lassúbb* mozgást és kilehet rövid v. hosszú hangokkal jelenteni. Ezek szerint csupán hangokkal v. hangzókkal is mind a' négy mondományon keresztül meg lehetős nyelvet, v. beszédet lehetett alkotni (ma is ér-

*) Innen a' régi nyelvekben, t. i. majd minden keletiekben múlt idők a' gyökérszók, úgy hogy némelyekben hiost sincs jelenidő. Mennyivel fölségesb a' magyar nyelv; a' mely ugyan az őskorban — csak a' hangzókkal beszéléskor hasonlólag csak a' múlt időre (mint alább fogjuk látni) használta a' hangokat, de később, t. i. a' mássalhangzók ismergetése- és használásakor igen tökélesen és egyszerűen kimivelte az időknek leg finomabb különbözőseit is, úgy hogy a' jövő idő ismét egy egészen új igeragasztást alkot; stb. Kitagadhatja csak ebből a' magyar nyelvnek egy részéről ősrégiségét, más részről sok oldalú miveltségét. —

tik ezt, a' hangászat némely módosításával a' hangszerzők). És így a' hangzóknak eredeti, előlegi jelentéseit ezekben határozhatjuk meg: *A' hangzók általában jelentnek távollétet, tárgyiságot (a' tárgyviszonyban), múlt időt (a' nokviszonyban); és egymás után következést (az időiségben) külön: a' gömbölyűk (gömbölyített szájjal ejtettek) gömbölyűséget, öszveséget, bezárást; a' nyíltak, nyíltságot, terjedést; a' vastagok nagyságot, durvaságot a' vékonyak, szelidséget, kedves érzést, kicsinységet. Sebes idő, jelen idő is jelenthetik rövidhangzókkal, lassú, tartós idő 's jövendő idő pedig hosszúkkal *)*.

62. §.

De későbbben az emberek, mind önerejük, mind különösen a' társasági gondolatcserélgetés által jobban fejlődvén, ügyekeztek gondolataikat többszerű hangokkal, vagy mássalhangzókkal is kifejezni, a' mit igen könnyen tehettek elsőben a' természeti hangok utánozásával, utóbb pedig, beszéd-szereik ezen utánozás által már gyakorlásban levén, ezen másalhangzóknak előlegi jelentéseivel. Ugyan is a' mássalhangzók kimondásában résztvesznek a' fogak, iny, ajakak, és nyelv, ide értvén, hogy némelyek a' torok által ejtetnek ki, de a' torok minden hangnak létszere. E szerint a' mássalhangzók elosztatnak 1., *fogbetűkre* 2., *inybetűkre*, 3., *ajakbetűkre*, és ha tetszik 5., *torokbetűkre*. 'S jöllehet az első emberek

*) Zögernd kommt die Zukunft hergezogen
Pfeilschnell ist das Jetzt entflohen

Keine Ungeduld befügelt
Ihren Schritt wenn sie verweilt,
Keine Furcht, kein Zweifel zügelt
Ihren Lauf wenn sie enteilt.
Schiller. Sprüche des Confucius.

a' betűket nem ismerték, 's nem is ismérhették; mint hogy ezek csak az írásművészet föltalálása után különböztethettek meg tisztán egymástul: mindazáltal a' beszédszereknek a' beszélésben nagyobb vagy kisebb részvételt nem érezniök, nem csak lehetetlen volt, hanem szükségesképen ösztönöztettek azon beszéd-szerekkel úgy élni, hogy azok a' gondolatoknak megfelelő jelek legyenek, és így olyan jelek, melyeket minden hallgató egyszerre megértsen (mint a' mimicában minden néző igen könnyen rátalál a' gondolatra), mert különben a' beszélő nagyon önkényes és haszontalan dolgot tett volna, ha az ő gondolatját a' hallgató a' jelekből (a' hangból) kinem találja, 's a' beszélő utóljára is mutatásra szorúl vala; pedig ha a' közzelevő dolgot vagy jelenlevőt mutathatá is, mimódon mutathatta a' távollévőt, harmadik személyt, multat, jövőt stb? Ezekből tehát világos a' mássalhangzók előlegi jelentészinök lehetősége, sőt szükséges volta. Az tehát a' kérdés: micsoda előlegi jelentései lehetnek a' mássalhangzóknak? — Úgy hiszem, ha csak a' természeti hangot vizsgáljuk is, a' mássalhangzóknak előlegi jelentéseiből némelyeket talán kinyomozhatnánk p. o. az, S. SZ. betűk ha pusztán (az az természet szerint valamely hangzó sөгitségével) mondatnak is ki, mindenki fogja érezni, hogy azok tartóságot, tartós munkálást —, a' T. már el végzett munkálatot, multat —, *) az R. erőt, terjedést **) stb. jelentenek; és így többeknek öszvehasonlításából alkalmasint reá találhatnánk az előlegi jelentésre. De ezen munka, ámbátor szép és hasznos, 's a' magyarban, hol különben is annyi sok hang - utánzó szavaink vagynak, talán kivitethető, de fáradságos és hosszúsas volna. Én ámbár a' természeti hangokból is soka-

*) p. o. parancsolás, parancsolat, akarás, akarat, mondás, mondat 's több ezerek.

**) mivel nagy erő költetik kiejtésére.

kat följegyeztem, egyszerűbb, de merészebb módot próbálék. Ugyan is a' betű jelentésének, ha előleginek akar nézetni, mindig viszonyban köll állani azon beszédszerrel, mely által a' betű kiejtetik. Ha tehát a' fogakat úgy nézzük mint sokságot, v. mennyiséget, az inyt, mint milységet, az ajakakat, mint két viszonyban, álló tárgyat és a' nyelvet, mint a' beszéd fő munkálóját, v. a' beszéd én-jét, azon nokot, mely fő létszere, v. eszköze a' beszédnek, mely mindenik beszédszerrel együtt részt veszen a' beszédben, melyre vitetik minden beszédszer, minden beszéd, és azért a' magyarban (vagy másott is) per excellentiam nyelvnek (lingva, *γλώσσα* לשון) neveztetik: bizvást kimondhatjuk „a' fogbetűk mennyiség mondományára, inybetűk milységre, ajakbetűk tárgyviszonyra, és a' nyelvetűk nokviszonyra tartoznak.”

Jegyzetek 1., A' torokbetűk tartoznak a' többi torokbetűk vagy hangzók sorába.

2., A' betűk rokonságáru alább leszen szó.

A' magyar nyelv metaphysicájának

MÁSODIK SZAKASZA.

63. §.

A' magyar nyelv metaphysicájának ezön második szakasza, vagy a' betűk előlegi jelentéseinek a' magyar nyelvre alkalmazása három fejezetre oszlik föl. Az első fejezet szól a' magyar betűkről *általában*, második a' betűkről a' *ragokban*, harmadik a' betűkről a' *gyökérszavakban*, de ezön harmadik fejezetet, mint az egész értekezésnek másik fő részét (5. §.) egy külön munkára fogom, ha a' körülmények kedveznek, vagy magamnak, vagy másoknak föntartani.

Második szakasz.

ELSŐ FEJEZET.

A' magyar betűkről általában.

64. §.

A' hangzók a' magyar nyelvben e' következők: *a, á, á, ú, e, é, é, é, i, í, o, ó, u, ú, ö, ő, ü, ú.*
 öszveleg 18.

A' mássalhangzók:

b, cz, cs, d, dz, ds, f, g, gy, h, j, k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs.
 öszveleg . . . 26.

egész öszveg 44.

Jegyzetek 1) A' hangzók között talán némelyek főn-
 akadhatnak a' négyféle *a-* és *e-* hangzókon. — *a* van
 ebben: ma *); *á*, a' palóczoknál p. o. bátyám (baatyaam),
ä ebben vártatok, várták, az első *a*; vagy a' német *a*,
 p. o. Marie; *á* ugyan ezekben vártatok, várták, a' má-
 sodik *a*; *e* ebben, ment, (ivit); *é* a' palóczoknál p. o.
 leléptem (leleptem), *é* ebben mént (immunis) **) vagy
 ebben, kérés az első *é* ***); *é* ebben, ép. A' nyelvfejtő-
 getőnek tisztje a' szólásmódokat is följegyezni. A' műszó-
 könyv ****) című munkám előbeszédében bővebben ügye-

*) vagy ezön angol szókban: not, dog.

**) vagy ezön angol szókban bed, let,

***) 's ebben enber a' második e némely tájakon.

****) műszókönyv a' magyarorhoni törvény- és ország tudomány-
 bul, XIX lap 4szer.

keztem megmutatni, hogy ezön új jelek nem növelnék, hanem csak kellemesen sokszerűsítnék a' vonatok *) számát. Sőt a' nyelvbéli accentus határozottsága előbb utóbb kinszeritni fog ezek elfogadására, mivel merem állítani, mint a' fölebbi munkámban láthatni, hogy idegen ezek nélkül nem csak meg nem tanulhatja nyelvünket, hanem el is ijed tőle, midőn látja a' sok hosszú hangzókat egymás után, melyeket mi hamisan iránk le p. o. ezeket: Árpád, várták, mérték, egy magyar sem mondja ki úgy a' mint íratik, hanem: Árpád, várták, mérték, az igazi hosszú accentus az utótagon nyugszik. Tovább megyek: igen ékesitné irataink - 's könyveinket, ha egészen kihagynók az accentusokat; a' mi könnyen megeshetnék, ha az egyik rendű, talán a' hosszúk helyébe mást helyeztetnénk, fölteszem a' görög nyelvből, mely úgyis rokon a' latinnal, kölcsönöznenk; p o. é annyira lenne mint ε, á, mint α, ó mint ω stb. vagy α, ε maradnának rövideknek, α, e hosszúkká válnának, a' mint tetszenék.

2) A' mássalhangzók közül cz, cs, irattatnak tz, ts-vel is. A' dz-t némelyek két betűnek veszik, pedig, hogy egy betű, mutatja, p. o. ezön szovakban irtódní, hallgatódní, kéroódní, túódní, aggatódní stb. az, hogy a' — ni előtt hangzót nem veszen föl (magyar helyesírás — a' magyar tudós Társaság különös használatára), nem mondjuk: hallgatóódní, harapóódní stb; mások egynek tartják a' d v. z betűvel, de úgy tartom nem egyet tesznek ezek: fogóódní (valamibe), fogóódní (elfogóódní a' szívem), és fogóódní (meg fogóódní, fogóóval meg verní) stb.

A' h a n g z ó k r u l.

65. §.

A' hangzók **) 1só fölosztással gömbölyük (61. §.) melyek gömbölyítet szájjal ejtetnek ki ezek: o, ó, ö,

*) accentus — vonat az iratban, vonás a' beszédben. —

**) *Jegyzet.* Ha a' hangzókat muzsikai lajtorja szerint alólrul v. a' legvastagabban kezdve fölfelé a' legvékonyabbig akarjuk

ó, u, ú, ü, ű; nyíltak melyek nyílt, szétterjedett szájjal ejtetnek ki ezek: *á, á, e, è, é, é, í, í*, és *középiek* melyek a' nyíltak és gömbölyük közt lenni látszanak ezek: *a, és à* -melyek közelitnek mind az *o*-hoz, mind az *á* és *á*-hoz.

2) *Vastagok v. alsók* ezek: *a, à, á, á, o, á, u, ú, vékonyak v. felsők* ezek: *e, è, é, é, ö, ó, ü, ú*, és *közösök* ezek: *é, í, i*. *)

3) *hosszúk* ezek: *á, é, í, ó, ú, á, ú, rövidek* ezek: *a, e, i, o, u, ö, ü, -középrövidek á, é*, és *középhosszúk à, è*.

Jegyzet. A' hosszú hangzókat a' megfelelő rövidekkel a' hangkellem könnyen fölcseréli p. o. kéz, keztyű, lélek, lellem, ár, arany stb. Továbbá könnyen fölcseréltetik az *e*, és *ö*, *i*, és *ü*, *ó*, és *ü*, *é* és *í* stb.

előszámbálni, ily rend áll elő: *u, e, a, á, ö, e, í*. Eből láthatni, hogy a' hangzóknak mély, és magasakra elosztása nem helytelen ugyan; de mivel ezön szovakban: *mély*, és *magos* épen ellenkező hangzók jónak elő; azoknak ily elnevezése nem alkalmas, és a' „*vastag, vékony v. alsó felső*“ nevezetek sokkal alkalmasabbak.

*) *Í* és *i* közös tulajdonságukat onnan veheték, mivel a' vastagoknak a' vékonyakkal rokon - vagy társításában részt nem vesznek és így társtalanok, közben maradnak, innen mind a' két rendbelicikre közösen, tartoznak, 's mindenikkel öszvetársulnak, melyet nézetileg (intuitive) így mutathatni meg:

<i>u</i>	társ	<i>ü</i> -vel
<i>ú</i>	—	<i>ű</i> -vel
<i>o</i>	—	<i>ő</i> -vel
<i>ó</i>	—	<i>ö</i> -vel
<i>a</i>	—	<i>e</i> -vel
<i>á</i>	—	<i>é</i> -vel
<i>à</i>	—	<i>è</i> -vel
<i>á</i>	—	<i>é</i> -vel

i } társtalanok

a' hosszú *é* pedig az ível közelrokon vagy tőszomszéd lévén tulajdonságában is osztakozik.

66. §.

A' hangzók 1) általában *a*., jelentenek, mint főlebb láttuk (61. §.) a' tárgyviszonyban *tárgyiságot*, p. o. *ó* (ille) harmadik személy (mely az én-re nézve tárgy. Krug.), továbbá áthatást a' tárgyra p. o. szeret-I. (er liebt es), szeret I-ük, v. Szeret-J-ük (nous l'aimons), szeret-I-tek, szeret I k, mond-I. *) vagy mond-Ja, mond-I-uk, v. mond-J-uk, mond-I-tok, v. mond-Já-tok, mond-I-k, v. mond-Já-k és így tovább, a' határozott tárgyú egész igeragasztáson keresztül. — Jelentenek továbbá ezön okból birtokot (birtokos v. substantia accidensét) p. o. János-É, József-É (quasi Joannis, Josephi accidens v. suum), asztal-É, könyv-É, stb. Továbbá Jánosnak könyv-E (János nok, v. birtokos, a' könyv pedig accidense, birtoka) pénz-E, láb-A, fej-E, kalap-j A. stb. Továbbá könyv-E-I. könyv, mint több objectum v. possessum (E, I.) könyv-E-I-m, több könyvek mint az Én-nek birtoka (M.) könyv-E-I-nk több könyv mint birtoka több én-nek (NK). stb. A' forma is úgy tekintet-hetvén mint accidens, (Krug), innen formát is jelent, p. o. gomb, gomba (gomb formáju) kürt, kürtű v. kürtő, fal, falu, végre a' substantiának tulajdonságát (quod substantiae inhaeret) p. o. könny, könnyű (könnytulajdonságú v. könny nehézségű) asz-ik, aszú, gyönyör, gyönyörű, fej, fejű; hasonlók képű, lábú, kezű, dics, dicsű v. dicső stb, ide tartoznak a' részesülők is p. o. ír, író, kér, kérő, tanít, tanító stb. Jelentenek továbbá *ó*., múlt időt, (61 §.), innen *ó* (antiquus); továbbá szeret-E (amabat) szeret-E-ek v. szeret É-k, szeret-E-el, v. szeret-É-l; így szeret-É-nk, szeret-É-tek, szeret-É-nek; mond-A, (dicebat); mond-A-ek, v. mond-É-k, mond-A-al, stb. és így tovább minden féligmúlt időkben az egész igeragasztáson keresztül. Jelentenek végre *c*., kisebb nagyobb tartósságot, egymás után következőést, innen lehet ki-

*) sok tájakon p. o. Abaújban most is így élnek vele, valamint a' következőkkel is.

magyarázni a' különséget ezek között, itt, ide, ott, oda, *); le, el, **) innen lehet kimagyarázni ezön szót is, idő (múlt = I a' lét = D előtt, jövő = Ó a' lét = D után, mint hogy az idő tulajdonképen csak ezen két részből áll. 25 §.)

2) A' gömbölyűk jelentenek *a.*, *gömbölyűséget* p. o. ór, melytől órvény, órjult, örül, öröm, továbbá kör, körül, körület, ***) gömb, öv, bog, domb, kor, köny, öböl, ököl, gyöngy, bogyó, gömő, gömölcs, v. gyümölcs stb. *b.*, *össze v. egybehuzást*, berekesztést, bezárást, p. o. minden — ódik, — ódik, — ózik, — ózik képzőjű benmaradó igék, záródik, győződik stb. továbbá, töm, köt, ül, sőt (p. o. szemeitlesöti) melytől sötét, söveg (claudens v. tegens quid) stb. Megjegyzést érdemel, hogy az *u, ú, ü, ű* hangzók, melyek a' szájnak kicsucсорításával ejtetnek ki, hosszú gömbölyűt v. csak hosszúságot előterjedést jelentenek p. o. kü, v. ki kül, külső, továbbá csúcs, tú (acus), új, szü v. sziv, fű, fül, út, húz, melytől hosszú.

3) a' nyiltak jelentenek *térséget*, terjedést, *nyílást*, p. o. tér, tár, szél, tát, p. o. száját tátja, ér, jár, hézag, hát, ai, v. aj, v. ajak — a' mi összehuzatott, v. bezáratott (= *a*) kinyitja (= *i*); hasonló ez is aitó v. ajtó stb; a' nyilt és gömbölyű hangzók után lehet kimagyarázni a' -dül-dül (előterjedve p. o. indúl, mozdúl, rándúl) és a' -dal-del (elterjedve — többször p. o. éldel, járdal) ragok közti különséget (28. §.)

4) a' vastagok jelentenek *nagyságot* p. o. nagy, ma-

*) *itt, ott*, czeekben egyszerre megszűn, vagy nyugszik a' hang és így a' jelelt dolog is u. m. az idő v. tér; *ide, oda*, ezekben folytatódik; innen amazok nyugvást, ezek mozgást jelentenek; hasonlók: mellett, mellé, között, közé stb.

**) ebben, *el*, elől lévén a' hangzó az *l* (nyelvbetű) később mondatik ki 's a' nyelv *elmozdul* helyéről: ebben pedig *le* az *l* előbb mondatik ki 's a' nyelv már a' hangzó kietésekor, mely később történik, *leesett*.

**) koszorú (körösorú).

gos, *durvaságot* kellemetlen érzést, p. o. ború, komor, mord, szomorú, *távolságot* *) — p. o. tova, túl, az, amaz, ott, oda, amott, amoda, alúl, stb.

5) a' vékonyak *kicsinységet*, p. o. kis, kised, kevés; kellemetes érzést p. o. derú, víg, ékes, kedves, szép, szerelem, *közelséget* p. o. ez, emez, itt, ide, emitt, emíde, fölül stb. jelentenek **)

6) a' *hosszú* térséget, tágasságot, lankadást, fáradtságot 's mint alább látjuk, jövő időt; a' *rövid*ek, keskenységet, kicsinységet, egybehuzást, egységet gyorsaságot és jelenidőt, (p. o. ma=hamar idő, 's gyakran élünk vele e' helyett is; hamar p. o. gyere ma.)

Jegyzet. 1., A' 4-k és 5-k pontbúl láthatja a' gondolkozó olvasó, miért kívánja a' magyar nyelv természetete, hogy vastag vagy vékony hangzójú gyökérhöz hasonló hangzójú gyökér járuljon?

2., Azon általános észrevételt alig szükség említnöm, hogy a' hangzók szolgálnak a' mássalhangzóknak kiejtésére is minden nyelvben.

A' mássalhangzókrul.

67. §.

A' magyar nyelvben fogbetűk ezek: *r, s, x, sz, xs, cs, cx*. Inybetűk: *g, gy, j, k*. Ajakbetűk: *b, f, m, p, v*. Nyelvetűk: *r, d, ds, dx, l, ly, n, ny, t, ty*.

Jegyezzük meg ezeknek rokonságáról és jelentéséről. 1-ször Az *R* betű mind a' nyelv-, mind a' fogbetűkhöz tartozik.

2-szor Általában rokonságban vagynak egymással a' fog- és inybetűk (fog, és iny), azért, is mivel a' *k*, inybetű rokon a' *c, v*.-cz-vel (lásd alább 4-szer), innen mind a' fog mind az inybetűk a' milységben igenlegessé-

*) mivel a' távolság kijelentésére erősebb az az vastagabb hang kívántatik.

**) Talan ezen vastag és vékony hangok küiönsegeiből lehet ki magyarázni a' színek különsegeit is, p. o. barna, piros, sárga, kellemetlen színek; fehér, kék, zöld stb. kellemesek.

get, tevőséget jelentenek, 's az inybetűk a' mennyiség mondományába is be folynak. És mivel a' dolgok mennyiségével elébb ismérkedtek meg az elsöenberek, mint a' milységével, (mely már a' második mondományra tartozik); az önkény eltávoztatása végett jegyezzük meg hogy kivált képen a' mellékneveknél több fog - és inybetűk előkerülése esetében az elsöbkek mennyiséget, az utöbbiak milységet jelentenek, p. o. sok = *s* és *ó* (többségi) minőségű, kis = *t* és *i* (kicsinyító) minőségű stb. *Hijánosságot* v. *nemlegességet* pedig a' milységben jelentenek a' *h* és *n* betűk. Ugyanis a' *h* tulajdonképen sem nem hangzó, sem nem mássalhangzó, majd minden nyelvben kifogás van ellene, 's néha nem is betű, hanem csak aspiratio, ezért hijános betű, 's *hijánosságot* jelent. Az *n* is igen hajlik a' torokbetűkhöz — a' hangzókhöz p. o. a' francia nyelvben en, in, on tsb. többnyire torokból mondatik; Gesenius nevezi a' 'sidó (*n*)- *t* den vocalähnlichsten der übrigen Consonanten, Lehrgebäude §. 32; a' magyarban is az nd és ng (nk) valósággal torokból mondatnak, *) innen vagynak énk v. ének (can-ere, s-ing-en), hang, cseng, bong, dong, mond stb. mind csak hangok, innen van reng, rendít, rendül, peng, pendit, pendül, cseng, csendit, csendül, továbbá: innen **) v. innend, onnan, v. onnand, stb, és a' jövő idők p. o. jövend, adand — tartós hang, mely mint fölebb (61. §.) láttuk jövő időt jelent. Az *n*, *ny* magában is előfordúl mint torokbetű p. o. ebben nyel, természeti hang, de előfordúl mint csak paragogicum is sok nyelvekben. Ezért jelent az *n* is majd minden nyelvekben *hijánosságot*, *tagadást*, *nemlegességet*, *kirekesztést*. De főképen innen jelenti az *n* a' nokviszonyban (mint nyelvetű) magát a' gondolkozó *én*-t subjectumot, mely minden mást kirekeszt, melyre nézve minden más, objectum; (*Ich bin — es sind Dinge* ausser mir und unter diesen

*) 1833-diki Tudományos gyűjtemény IX. kötet, 28 lap.

**) ittnen v. idnen — tér v. idő tolytatódik 66 §.

Dingen auch *andere Menschen*. Fundament. Philosophie) §. 68. Anmerk. 1). Különben is a' főlebbiek szerint az *n* legmélyebb, legbelsőbb torokhang levén, kérdem mit jelenthetett mást az első nyelv-alkotónál a' torok mélyéből kijövő hang, mint magát a' beszélőt, a' gondolkozé nokot, az *én-t*? — Mint midőn a' mimicában az újamat magamfelé viszem 's magamra mutatok: épen úgy mutat a' hallgató előtt azon mély torokhang magamra v. az *én-re*.

3) A' fogbetűk által vitetnek a' tárgyviszonyba is, de mindenütt subjectivitást — átható munkásságot jelentenek; mivel a' mennyiségben mindenkor erő gondoltatik, 's az erő a' tárgy viszonyra különösen az okiságra v. munkásságra (42 és 51 §.) tartozik.

4) A' gy és g rokon a' d-vel is, mivel ha *j* jön a' *d* után, könnyen gy-nek mondatik p. o. mondja, adja, többnyire így ejtetik ki mongya, agygya stb. De idegen neveknel is változott mind a' *g*, mind a' *d*, gy-vé a' magyarban p. o. angelus, angyal, diamant, gyémánt stb, 's magában a' magyar nyelvben meg vagynak, de, gye, vig, vid (vidám), szeligy, szelid, bolyong, bolyond, v. bolond stb. Így vagy on rokonsága a' k-nak is a' ez-vel annyira, hogy a' Latinok a' k-t is mind c-vel irták, a' Görögök pedig a' c-t is k-val. Rokonsága vagy on még a' cs-nek a' t-vel, (de a' cs ilyenkor inkább ts.) mivel a' *t* ha *s* járúl hozzá úgy mondatik ki mint cs p. o. költ, költség, mely így mondatik ki kölcség stb. *I* is könnyen vál j-vé, dicsér-I-ük, dicsérjük (66 §. 1.;) és *u*, *ü*, *ö*, *ó*, v-vé, nyelv, nyelv. Hogy a' lágyított betűk rokonok a' megfelelő keményekkel p. o. gy a' g-vel, ny az n-nel, ty a' t-vel stb. alig szükség említnöm. *)

5-ször *j*, *h*, *v*, betűk kéthangzók közé is járúlnak

*) a' kiejtésben könnyen fölcseréltetnek: *g* és *k*, *d* és *t*, *m* és *n*, (nagyon hibásan mert ezek sehogyszem rokonok egymással), *b* és *p*, *f* és *v*, *gy* és *j*, *ly* és *j* (az *ly*-et különösen ritka ember ejti jól).

a' kedvetlen hangzás elkerüléséért ('s ezért enyvbetűknek is hivatnak) p. o. jó, jó-a, jóva, alma, alma-a, almája, jó, jó-end, jóvend, lé, le-e, leve, le, le-ebb, le-jebb, ju, ju-ok, juhok (a' h-t senki sem mondja ki ha ki iratik is a' gyökérben). Hibáznak tehát azok, kik a' hangzók öszvekerülése esetén kívül is használják ezön enyvbetűket p. o. törvénye helyett irják törvényje, vagy törvénynye, főlebb helyet följobb v. folylyebb stb.

6-szor jegyezzük meg ezek után főképen, hogy főlebb csak általában mondottam ki mint principiumot, hogy a' fogbetűk, mennyiséget, inybetűk milységet, ajakbetűk tárgyviszonyt, nyelvbetűk nokviszonyt jelentenek; de mivel a' fő négy mondományok ismét kisebb mondományokra oszlanak, mint tudjuk: tehát az egyes betűket is köll az egyes mondományokra vinni, és ekképen azoknak előlegi jelentéseit kinyomozni tudunk. Ezön tekintetből a' *beszédszereknek működésire — functiójira — figyeljünk* kiváltképen. Tehát a' fogbetűknél a' mely egyes betűk kiejtésében a' fogak több részt vesznek, azok többséget, a' hol kevesebbet, ott kevesebbséget jelentenek, így az *r* talán legerősebb fogbetű, az *s* már gyöngébb, az *sz* ismét gyöngébb, a' *s* leggyöngébb 's ez már csak egységet jelent. — Az ajakbetűknél a' *b* kiejtésékor az ajakakat legerősebben köll *befogni*, 's jelent *beliséget*; az *f* kiejtésékor a' *felső* ajak kijebb áll, és így jelent *felsőséget*; a' *p* kimondásakor pedig az *alsó* ajak áll kijebb és így jelent *alsóságot*, *alapot*; a' *v* kimondásakor csak kevéssé érintetnek együvé az ajakok és így a' két ajaknak viszonya, *egyöttmunkálása* szembetünőbb levén, mint ha egészen öszvezáratnának az ajakok, (mint a' többi ajakbetűkben) jelent *egyöttmunkálást*; az *m* betűnek pedig mint ajakbetűnek társa nem levén (*b* társ *p*-vel, *f*, *v*-vel), úgy tekintethetik mint társtalan vagy *mellékes* betű, és így jelent *mellékséget*, accidentalitast, objectivitást. — A' nyelvbetűk közül, minthogy az *n*. v. *ny* magát a' gondolkozó én-t jelenti, (főlebb 2-szor) tehát a' többi nyelvbetűk jelentik a' többi egész minden-

séget, *) az az én-en kívül *létező* világot, mint te, dolog, tárgy, innen ezön utóbbiak jelentenek, *létezt, létezést, valót*, 'stb. — Végre a' *g* maga milység betű levén rokon a' fog — v. mennyiségi betűvel (2-szor), mint mennyiségi betű befoly a' tárgyviszonyba (3-szor), a' d-vel rokonságánál fogvást (4-szer) pedig a' nokviszonyba, és így *minden* mondományokba, 's e' szerint jelent *mindenséget* v. *egyetömséget*.

7-szer jól jegyezze meg magának az olvasó azt is, hogy én a' betűknek csak első gradusú rokonságát fogadtam el, (mint láttuk), és csak a' másodikra sem vittem sehoh, mert különben vége hossza nem lenne a' sok rokonságnak, az egész fejtögetés csak önkény volna (mint Révainál sok helyeken p. o. jelen munkámnak 4-dik szakában is láthatni), 's bizonytalanúl tévedezhetnénk elő 's hátra.

Ezeket tudván nézzük sorra egyenkint a' mássalhangzókat.

68. §.

B, ajakbetű, tárgyviszonyra tartozik. Jelent *beliséget, belsőséget* **) p. o. ba, be, ban, ben, (elő-és utóragok), továbbá, *bő*, = belől mennyiség, tágasság, bőség, (66 §. 6), innen a' hasonlításban bőviti a' gyökér mellékszó jelentését, p. o. jó, jobb, okos, okosb, stb.; nyirbál = bőven v. gyakran nyir, hasonló: kia-bál. Továbbá *bél* = bellétel (*L*); *báj*, = benne lágyság kellemesség (*J*); *bölcs* = a' ki a' dolgok belsejével foglalatoskodik (*LCS*); *bücs*, a' dolgok belsejét teszi (*CS*); *besze* (melytől beszél, *beszéd*) = bőszo; *boru*, *borít*, *borul* = beteríti, beterül (*R*), *bom* (melytől bomol, *bomt*, v. *bont. bontzol*) =

*) Ich weiß von *mir selbst*, (én-rólam) und von etwas *ausser mir*, und unterscheide beides von einander. *Mich selbst* nenne ich *Mensch* (énber, v. enber), alles etwas *ausser mir Welt*. Krug's Fundamentalphilosophie, Elementarlehre §. 5;

**) 67 §. 6-szor.

benne mozgás; változat vagy on, bár (ebben három) vagy ber α (ebben enber) = benne erő (R) vagy on, — a' mit mi most állatnak (animal) nevezünk philosophiai értelmében; a' barom durvább (vastag mássalhangzók) és objectivusabb (m), az enber finomabb (vékony hangzók) és subjectivus (67 §. 2, és 6 szor) *).

Mint hogy viszonybetű, viszonyban áll **) más betűvel t. i. a' k-val, (valamint minden más ki- v. áthatast jelentőkkel. 67 §. 3, a' k a' c fogbetűvel különben is igen közel rokon lévén 67 §. 4.); ez tehát külsőséget jelent p. o. ki v. kü, kül, kívül stb. Innen öb (melytől öből) = interne rotundum (Ó) — concavum quid, ök (melytől ököl) externe rotundum — convexum quid, köb, vagy jobban küb (melytől küből v. köből) = externum, (seu latum), longum (ü), et internum (seu profundum) — cubus ***). Hogy a' többi fogbetűkkel is viszonyban áll, meg tetszik e' szavak különsegeibül: hél és szél (margo); bór és szór. Kivévé a' Z-t, mely egységet, és így egy be- v. öszvehuzást, bezárást jelent (67 §. 6).

Természeti hangból származtak: bugy, 's ettől bugyog, bugygyan, továbbá, bég, bóg, béget, biczeg, biczczen, bömmög, bömböl stb.

a) A' 'sidóban כִּי progenitus.

- *) az n , itt is könnyen változott a' kimondásban az ajakbetű b előtt ajakbetűvé m -mé, valamint ezekben: azomban, különben — azonban, különben helyett.
- **) különösen figyeljünk a' betűknél a' viszonyokra, mert minden betű, mely a' viszonyi mondományokban megfordul, szükségese képen viszonyban áll másokkal.
- ***) Ha ezen szók concavus, convexus fölbontzoltatnak; ugyan azon betűk találhatnak meg bennök, miért a' magyarban, ha nem oly tisztán is p. o. ha concavusból a' con és az us elvettetik, marad cav, az, a rokon a' gömbölyű o -val (65 §.) az ajakbetű v , az ajakbetű b -vel, így a' convexusban ha a' con és us elvettetik marad vex, az e rokon az övel (65 §.) az x (ks) a' k-val, a' cubusban még világosabban látszik a' küb. Honnan történik ez? magyarázza meg magának az olvasó.

69. §.

Cz fogbetű = mennyiség. Jelent *) kicsinyítést, p. o. gyerkőcze, puerulus, útca (parva via) ÷ platea, táca ÷ tálca. De jelent munkálást (lásd *cs*) is (a' midőn inkább *tz*) p. o. mércze (Mólnár Albertnél) = mensura, modius, stb. Különbönb sok szovaink, melyekben *cz* fordul elő, idegen nyelvből vétettek, mint czár, czéh, czifra (חֲפָרָה) vicze, kemencze stb.

Természeti hangok czihol, percz, czüppan, harc stb.

70. §.

CS. 1. fogbetű = mennyiség **2., (TS) nyelvbetű** = nokviszony.

1., mennyiségben kicsinyit p. o. kő, kövecs, úr, uracs, farag, faragács v. forgács, szem, szemőcs, gümő, gümőcs v. gyümőcs, cső, csőcs v. csecs, darab, darabocs, továbbá őcs v. őcse, (frater natu minor), csak, csőkken, csekély, v. csőkély stb. Mint fogbetű előfordul a' milységben is p. o. kíván kíváncsi.

2., nokviszonyban akár *TS* helyött mely rokon a' *T*-vel, akár azért, mert mennyiségi betű jelent áthathó munkálást, csinálást, művészködést, foglalatoskodást, jártosságot stb. de ilyenkor néha *L* is szokott mint ugyan csak hasonló jelentésű, járulni hozzája (mint raghoz), 's nem ártana mindig hozzá írunk vagy mondanunk (hogy megkülönböztessék a' kicsinyítőtől) p. o. ács v. álcs (Mólnár Albertnél) = mivelő, mives per excellentiam (÷ faber lignarius), legelső mivesnek köllött lenni az ácsnak, mivel természetesen is legelső szükségök lehetett az embereknek, magokat a' lég viszontagságai ellen óltalmazniok. Továbbá bölcs (lásd B-), kovács, szabölcs = a' ki a' szabásban (kardal) szabdalásban fog-

*) 67 §, 6-szor.

lalatos, jártas, vérbölcs = vért bolcsát, v. bocsát *) (ból - cs - inál) hasonlók kúlc (kinyitást csinál, kinyit), tanács v. tanács (tan-t v. tanuságot csinál), hangács v. hangács (musicus), kenőcs v. kenőcs stb. — Természeti hangokból lettek: csahol, csap (igeszó) csa-csog, csata, csók, csöpp, csitt stb.

71. §.

D. nyelvbetű = nokviszony. Jelent lételt **) (fit, nascitur) és így benmaradó vagy közép ige p. o. árad (exundans fit, exundat), terjed (semet extendens fit, extenditur) hasonlók: fárad, éled, széled, szárad, marad, halad (helyet hagy), szalad, fakad, szakad, reped, dagad stb. Mivel pedig a' nyelvbetűk között az *n* jelenti a' gondokozó én - *t* (67. §. 2.) és így a' subjectumot, subjectivus lételt; innét a' többi nyelvbetűk 's a' *d* is objectivus lételt objectivitást (accident, birtokot, formát effectust v. okozatot stb.) jelentenek, p. o. teed v. tied (tui quid), a' te birtokod, te irod (du schreibst es) te mondod, te adod, vagy, mivel a' személyragokban és a' határozott tárgy igeragasztásban a' *d* mint második személy ragja mindenütt állandóul megmarad, a' „te”, személyes névmás el is maradhat így: birtokod, irod, mondod, adod. stb. Továbbá: kard = a' kar járuléka, v. accidense, Álmosd, Borsod, Endréd = Álmos, Bors, Endre birtoka, dül v. döl = fit objectivum, dolog = objectum realiter existens (*L*) e' pluribus unum (*G*),

*) hogy a' bocsátban meg van az *l* a' *cs* előtt mutatja ez a' szó is búlcú, venia; remissio peccatorum, mely hogy egy gyökerű a' bocsát v. bolcsáttal Révay is mondja (Antiquit. litt. hung).

**) 67. §. 6.

ebéd, v. evéd = evés objectuma, beszéd = besze effectusa stb. *G* vagy *gy*-vel rokon levén jelent milységet (62 §, és 67 §. 4.), főképen mint mellékneveknek (melyek milységre tartoznak) képzője, p. o. szabad = a' ki szab, törvényt szab (mert bizvást föltehetjük, hogy az első embereknek nem az az ideájok vólt a' szabad emberről mint nekünk, hogy még akkor semmi szolgaság nem lehetett; és így hogy szabad a' mint az eredete is mutatja legfőlebb annyit tehetett, mint törvény szabó, törvényhozó, v. parancsoló); hasonlók: szelid, rövid, előd, útód, és r-rel mint hasonlólag nyelvetűvel együtt, család = csaló tulajdonságú; szilárd = szil tulajdonságú (fest) stb. Formát *) is jelent p. o. mód, idom, **) kerékded = kerek formájú, kisedded = kisformájú, térd = térformájú, körded = körformájú, egyded = uniformis, stb. ***)

Mivel pedig a' lételnek rokonsága van a' munkássággal (41 §. 1 és 53 §.); jelent munkálást is p. o. fokuld, enged, kérd, küld (átható munkásságok), és gyógydik, = magát meg gyógyzi, záródik = magát bezárja (benmaradó munkásságok). Viszonyban áll minden subjectivus létezők és munkálókval.

Jegyzet. Az *nd*-ről már főlebb (67. §.) szóltam.

72. §.

F. ajakbetű = tárgyviszony. Jelent felsőséget, ****) p. o. fő, fű, fa, fal, föl, fül, fölleg, férj, fi, v. fiú stb. tóvábbá fél = a' felső rész el, v. fő el (dimidium), 's ettől lesz feles = medietatem habens, melytől

*) a' forma is úgy tekintethetik mint accidens. Krug's *Metaphysik* §. 83.1. Anmerk.

**) = ded- v. d-mi; innen idomtalan = formátlan, idomitni = formálni.

***) nem kicsinyítést jelentő tehát mint Kresznerics állítja, 's nincsen is a' *d* betűben, oly előlegi jelentés, mely kicsinyítést tenne.

****) 67. §. 6-szor.

különbözik a' fölös, superfluus stb. Ezön betű a' ragokban nem fordul elő.

73 §.

G-és *GY* inybetű = milységben igenlegesség. p. o. meleg, bolygatag v. balgatag, lengeteg, fürgeteg stb. továbbá a' milységbe határozás; határ, p. o. addig eddig, míg (miig), alig, mindig, vég, stb. a' mennyiségben egyetűmösség (67. §. 6-szor) p. o. egy (az egy is lehet szám, vagy többség mint egység 41. §. 2. jegy.), egész (a' részek mint egy). kéreg, üreg, hézag; világ, sereg, jog (complexus boni), kög = külső gömbölyű egyben foglalva v. központ — centrum, ög = öszvehúzott egység, melynek semmi terjedése nincsen — pont; elegy, meg, még, leg (a' lét - *to esse* - in complexu); innen - ság - ség, quantitas v. qualitas (S) in complexu p. o. joság, bölcsesség, kedvesség, költség, miveltség stb. Továbbá res e pluribus similibus una p. o. mag, tag, csillag, ág, bog, féreg, fölleg, dolog, virág stb. Mint ige (a' munkásság öszveköttetvén mennyisséggel) a' munkásságot mennyisíti; sokszorozza, ezért jelent gyakorlást p. o. gyakorol, gyúl, gyúit, v. gyújt, gyarapít, és a' természeti hangoknál bugy, bugyog, csöp, csöpög, dör, dörög, zör, zörög stb. Innét előfordúl az ige formákban is, mint gyakorló képző p. o. ír, irogat, fejt, fejtőget, keres, keresget, áll, állogat stb.

Mivel a' *g* és *gy* betűknek rokonsága vagyon a' *d*-vel (67. §.) a' *d* pedig léteft jelent (71. §.) innét a' *g* v. *gy*-is jelent lételt (*gigno*, *genero*) p. o. vagyok, vagy, vagyon, vagyunk, vagytok, vagynak (ma is mondják és írják sok helyeken: vadnak) továbbá tárgy = térben levő, gerjed = vivens fit; gabona (élet benne?), gyárt = ad vitam ducit, fabricat, megy = mozgási (m) létel, nyugszik = nyugvó (*ny*) létel; innen lehet ezt is ki magyarázni engem = én vagyok *m* — objectivitásban vagyok, téged, = te vagy *d*. — objectivitásban vagy stb. ezért cseréltetikfől az *l*-lel ebben: jegy v. jel.

Természeti hang után származtak: gagyog, gágog; gyúl, stb.

Fölcseréltetik kivált a' gy a' j-vel mint ugyan azon beszédszerű betűvel p. o. gyógyúl = jógýúl, jójúl, gyors = gyoros, joros, járós stb.

Itt vagy on helye az - ng mint torok betűnek következőleg hangnak (Klang), a' melyről már szólottam (67. §.)

74. §.

H. torokbetű jelent hiányt *) (67. §.) p. o. hézag (üres tér v. idő), hiba, hir, hójag, hig, hab, hiú, hit (= defectus scientiae), hal (deficit vita), hóld (világ) = hólt v. halvány (világ); hideg (defectus caloris), hitvány, hazug, homorú (vacue rotundum et extensum, concavum) homály, hámt v. hánt, hely, hagy (helyet; v. hézagot ad) henye, hever, hón, hónaly; határ (negativo-positivum 40. §.), húg (a' nemi különseget is szokták positive és negative venni, innen van nő is, mert az *n*, és *ny* is negatívot jelent; a' *h* az *n*-nel, mint tudjuk — 67. §. 2. — különben is rokon **). Így a' nokviszonyban magát

*) hiatus.

**) Innen magyarázhatni meg, hogy némely nyelvekben a' nő-nem *h*-val jelentetik ki p. o. a' 'Sidóban סוס, (szúsz) equus, סוסה (szuszah) equa, stb; másokban *n*-nel p.

o. a' németben, Kónig, Kónig-in, és a' magyarban Király, Király-né (Nyelvtudósok! nem a' szóik hasonlatosságában köll keresni a' rokonságot). Innen magyarázhatjuk ki főbb szavainkat is, p. o. leány = nő való, aszszony = az-né, az-nő, v. a' német nyelv szerint az *n* a' hangzóval helyet cserélvén, azony, aszony, aszszony, és így annyi mint öné; a' mi jól tudom, furcsának fog látszani némely nyelvészeinknek, valamint azt is tudom, hogy mások az aszszony szövet שושן (issáh) 'sidó szótól származtatják;

de merem kérdeni, ha természetesen-e, mint én, azné — v. azonyból. A' sidó nyelvnek nő-nemet jelentő és mindig

a' lehetőséget jelenti p. o. ir, irhat (scribere potest) hasonlók: mondhat, bírhat, adhat, vehet stb. (valamint az *n* is lehetőséget - jövő időt, ohajtó módot — 79. §. — jelent). Ezért a' problematicum judiciumnak (melyből áll elő a' lehetőség mondománya) particulája: ha (si).

Természeti hangokból lettek: hév, hortyog, hörpöget, hömpölyög stb.

75. §.

J. inybetű = milység. Azon kívül a' mi róla főlebb mondatott, jelent a' milységben kellemet, kellemes érzést p. o. jó, kéj, játszik, báj, jel, haj, hajól, józan, táj, jánbor (jó enber) stb; valamint minden lágyított betűk (gy, ly, ny, ty), mint kény, kegy, nyájas, foly, atya; hozzá tevén, hogy ezek a' meg felelő teljes hangú betűknek (d, l, n, t,) is jelentéseiben részt vesznek. A' lágy betűk ellenközésben vagynak az r-rel, mely ámbár nyelvetű, de semmi lágyítást el nem fogad, mint a' többi nyelvetűk. Innen lehet kimagyarázni ezen szóknak értelményét: rút, darabos, otromba, rest, kár, sár, czudar, ravasz, rém, rémit, rosz stb. kiváltképen vastag hangzókkal (61 §., 66. §. 4.).

Természeti hangból származtak: jaj, júj, jó. stb.

90. §.

K. inybetű = milység és mennyiség (67. §., 2-szor) 1., milység p. o. kerek (kör milységű) törek, tájék. Ide tartozik a' — kint hasonlító rag (hasonlítás = nagyság milységre vétetve 44. §.) p. o. madár, madárkint stb. 2., mennyiség, többség p. o. sok, kevés, kis,

---

a hangzóval öszveköttött *k* betűjű ragasztékából származhatott a' latin és görög melléknevekben a' nő nemet jelentő *a* hangzó, p. o. dominus, domina stb.

köz, külön, két, v. kettő *) továbbá többes szám: enber, enberek, madár, madarak stb. Hasonlólag diminutio, kisebbités, (mivel a' részek is a' többségre tartoznak 43. §.) p. o. enberke, madárka stb. Ide tartozik az ik utórag a' hasonlításban és ígékben, mely semmit egyebet nem jelent, mint különböztetést, melyről alább leszen szó. Ide tartozik a' — kál, kél, utórag, mely annyi mint aprolékosan csinál p. o. járkál, irkál stb.

Mivel pedig a' K-nak a Cz és Cs-vel igen nagy rokonsága vagyon (67. §. 4-szor); ezek pedig subjectivitást is jelentenek, (67. §. 3-szor): innen a' K. annyit is jelent, mint vány, p. o. ki, semki, mindenki, valaki személyről, subjectumról mondatik; innen; önállóki, v. önki v. nok annyi mint substantia in se per se subsistens — subjectum. Innen a' genitivus- és dativusban a'-nak-nek, annyi mint subjectum, melynek accidense, birtoka stb. — vagyon, p. o. Péternek sok jelességei, vagy Péternek sok jelességei vagynak, Péter-nak sok jelességei

*) K-t, két v. kettő = két tárgy, két dolog. Ezön szónál egy különös észrevételelem van az olvasóval közölteendő. Ugy vélem, az első enberek csak kettőig tudtak számlálni, azaz, az ő számlálásuk módja kettős volt (mint a' mostani tizes) ezen okokbul. 1., a' tudás kettőn kezdődik „Ich weisz von *mir selbst* und von *etwas* ausser mir“ Krug's Fundamentalphilosophie. Elementarlehre) és így a' tudás és gondolkodás legelső lépsőjén álló teremtmények, (valamint a' gyermekek, és barmok is,) csak önmagokról, és más valamiről tudván valamit, a' beszézés kezdetében legtermészetesebben a' kettős számlálás módját vették föl, inkább mint négyest, tizest v. tizenkettőt. Leibnitz is élt ezön kettős számlálás módjával. 2-szor a' dualis szám többnyire minden keleti és így legrégebb nyelvekben (a' historia keletről származtatja az emberi nemet) megvagyon, sőt a' magyarban a' többes szám valósággal csak kettős szám; ezt látszik mutatni a' K ezön szóban: ket-tő, továbbá maga a' kicsinyítő K mert a' kicsinyítésben is két dolog áll viszonyban; ez látszik ezön szovakból

tulajdonittatnak, nok, melynek valami tulajdonítottik. Iánét van a' nok névképző p. o. tár, tárnok, tár az objectum, v. accidens, nok a' subjectum, v. substantia, a' melynek objectuma a' tár, v. a' mely tár körül foglalatoskodik.

Továbbá a' subjectivitas jelent subjectivus munkásságot, innen ok = causa, innen nok = független ok, ön-ok v. nok (subjectum 49, 50. §.), innen átható munkásságú igék egyes első személyében a' k = átható munkásság; de nincs meg-határozotva, vagy nincs kijelentetve a' tárgy, p. o. én szeretek, én olvasok (ich liebe, ich lese); vagy pedig mivel a' k állandóul az első személynek képző betűje, az *én* el is maradhat, így: szeretek, olvasok stb. — Valamint a' b mint ajak betű az ajakoknak befogásával, be v. öszvetetelével ejtethetik ki, úgy a' k-k mint inybetűt, csak az ajakok kinyitásával mondhatjuk ki; innen (és más okbul is, 68 §.) a' k ellenébe tétetik a' b-nek, 's jelent külsőséget p. o. kü v. ki = ex (eks) előrag, mint: kimegyen, kiáll, kifoly stb. továbbá kül,

is: köz, külön, valamint az-ik ragból. jobb, jobbik, szebb, szebbik, egy, egyik, más, másik, ikerek, ÷ kettősök stb. 3-szor majd minden nyelvekben öszve lehetne rokonosítani az *egy* és *kettő* szavakat: A' 'sidóban egy עֶחָד (echad,

mind a' ch mind a' d rokon a' g v. gy-vel), a' latinnál *ego*-ban, van a' g, mivel az én csak egy (Krug.) „*n-Nus*“-ban pedig *n* vagyon, de ezön *n*-nel a' magyarban az első személy az *é-n* jelentetik (67. §.). ezért marad meg az a' görög „*ἕν, μόνος*“ „és német *ei-n*“ szavakban; már a' tótban azt mondják meg van a' d, v. gy. Így kettő a' latin és görögben duo, *duo* mert a' kettő kiejtésében az accentus az utótagra (tő) esvén, a' későbben származott nyelvek csak az utótagot kapták föl; a' 'sidóban kettő שְׁתַּי (sté) a' contructus statusban fem. itt is meg van a' té v. tő, és már az első tagból (ket) is valami (s). 4. de nem is lehet, én legalább, nem tudom a' magyarban a' többi sarkszámokat a' betűk előlegi jelentéseire alkalmazni, és így azok későbbben a' néptül, v. szokásbul (2. §.) származtak.

kivül, külső. Ide tartoznak: kép = basis externi, kapu = exeundi fundamentum, kész = ki van (aus ist, fertig ist), kör = extensio rotunda $\dot{=}$ circulus (cir, kir, kór) melytől: körül, körülni, v. kerülni, körösní v. keresni, kereskődni, köröm stb. kar = külső erő, köny = kijön, kulcs = kicsinál v. kinyit.

Térnészeti hangokbul származtak: kotyog, kullog, köhög, kurutytyol, kakuk, kákog stb.

77. §.

L és **LY** nyelvbetű nokviszonyra tartozik. Jelent lételt (Leben), létezést *) p. o. él, lét, való, áll = terjedve (á) létez, ül = öszvevonúlva (ő v. ú) létez, és igen sok benmaradó $\dot{=}$ lételt jelentő igék, p. o. kél, hull, mul stb: Továbbá ál = occulta (à) vita, javúl = fit bonum; hasonlók: szépül, roszül, melegül, hevül stb; ilyen = e' lévén, olyan = a' levén, milyen = mi levén; te szerettetel, te olvastatol **) (*wirst geliebt, gelesen*), stb; vagymivel e' helyen az I - állandóul a' második személy képző betűje, a' „te” el is maradhat: szerette- tel, olvastatol; alap = existentiae basis, leg = mennyis létel (létel in complexu 73 §.) legény = a' ki ily létellel bír, vagy a' ki ily lételnek subjectuma (n v ny.)

Mivel pedig a' lételnek rokonsága vagyon a' munkás- sággal (41, és 53. §.), jelent munkáló létezést is, átható mun- kásságot, cselekvést p. o. munkál, gyakorol, kedvel, szól, beszél, javál, roszal***) stb. továbbá: te olvasál, te olvastál, te olvasnál, vagy mivel ezön helyeken az I állandóul a' második személy képzője, a' te el is ma-

*) Az az mind lételt, mind munkásságot. Itt jól megjegy- zük magunknak, a' mi a' létel és lékezés közti különsg- ről az 53. §-ban mondatott.

***) Objectiv (T) v. szenvedő lékezés.

****) de nem annyira áthatót mint a' t; ezért vannak ezön kü- lönségek: elégel, és elégit; javál, és javit; idvezel és idvezit stb.

radhat így: olvasál, olvastál, olvasnál stb. mind cselekvő alakban. *)

Viszonyban áll a' *t*-vel mint bevégzett munkát munkálatot jelentővel, innen ezön különség: elő és utó?

Természeti hangból lettek: *lebben, le, el, les* stb.

78. §.

M. ajakbetű tárgyviszonyra tartozik. Jelent tárgyi-ságot, objectivitást, járulékot, melléket, okozatot, változékonyságot p. o. mi, semmi, valami, akármi, mely, dologról mondatnak; mény = dolog magában (*n v. ny*) — őnmi, múlt = fit accidens, fit variable, szám = quantitativum quid, folyam = folyó - mi, álom = ál - mi, eszme = észmi (idea), mér = dologgal foglatozkodik, maga = mi egy, innen: magam, magad stb; enyéni (éné - m) = én mi je, munka = mény oka stb. Továbbá: én olvasom, áthatás kimutatott vagy határozott tárgyra (ich lese *es*) vagy mivel az *m* állandóul az első személy képzője mindenütt (a' személyragokban t. i. és a' határozott tárgyú igeragasztásban) *én* nélkül is: olvasom, olvasam, olvasnám stb. én olvastatom — én szenvedő munkás-

*) Ezek szerint, valamint levél, lettél, lennél jók, úgy leszel is jó; és valamint olvasál, olvastál, olvasnál-jók, úgy olvasol is jó, mert az *l* épen olyan jelentésű az utósóban, mint az elsőbbekben, de alább látni fogjuk, hogy a' rendszer is sokkal jobb, ha a' jelentő mód jelen-és jövő idő második személyében 's egyebütt is a' cselekvő igeragasztásban épen úgy fölvétetik az *l*, mint a' félig-és egészenmultban. A' hangkellem is ezt kívánja, kivált ha a' gyökér utósó betűje sziszegő p. o. hiszel — hiszz helyütt. A' régi szokás, ezön tekintetek, kivált a' betűknek előlegi jelentései mellett semmit sem mutat; de különben is ha Révay 's mások után azt állitná valaki, hogy nem lehet a' szenvedő formában is azon egy betű, képző, a' cselekvőben is, p. o. szerettétel, és szeretel, 's a' különfeleség kívánja, hogy a' mostani szokás után is, de különösen a' régi után a' cselekvőben így legyen: szeretsz, — azt felelem: miért lehet szerettétel, és szeretél, szerettettel és szerettél stb.?

ságban vagy okozatban levén (*t*), magam vagyok az objectum, hasonlók: én olvastatám vagy csak olvastatám, olvastatnám stb. én velem v. velem, nekem, reám, hozzám, nálam stb, az én t. i. mindenütt némi objectivitásban vagyom. Innét *a'* — mény ragok mindenütt úgy tekintethetnek, mint effectus, nem mint efficiens p. o. velemény = satum quid, mondomány = praedicatum quid, imdítmány = motum quid, alapítmány, = fundatum quid stb. ide tartozik mű = effectum quid, artefactum. Minthogy végre az objectivitást, accidentalitást főképen az *m* jelenti, mely jelentésétül soha elnem távozik; 's minthogy *a'* tulajdonképeni accidens úgy gondoltatik mint nem-állandó, mint változó, (47 §): innét változást vagy mozgást is jelent p. o. mozog (moveretur), mozdúl, megyen, múlik, hamar, omol, ömöl, imdit, imdúl. (nem indit, 81. §.) Mozgást jelent még ezön szóban is: má (jelenidő, hirtelen sebes mozgás 61. §.) már (lassúbb mozgás, ugyan ott). Innen tudjuk *a'* különiséget ezek között: ne = prohibet (*a'* tagadás egyszerre megszakad), nem = negat (*a'* tagadás folytatatik).

Jegyzet. *A'* latin nyelvben is az *m* objectivitást látszik mutatni, ugyan is *a'* neutrum genus majd mindenütt *m* p. o. bonum, malum, fundatum, lectum stb. *a'* neutrum genus pedig józanon úgy lehet gondolnunk, mint dolgokra tartozót, (2 §). Általában jegyezzük meg, hogy ha *a'* nyelvek belsejébe tekintünk, igen sok hasonlatosságot fogunk ezen fejtőgetések után *a'* nyelvek között találni. Tegyük probát nyugoti nyelvekön *)

A' hangzók, melyekről tudjuk, hogy objectivitást jelentenek, *a'* diák nyelvben is erre mutatni látszanak p. o. svav-is, svav-e, dulcis, dulc-e fortis, fort-e, hasonló *a'* *d* (dolog) id, illud stb. Így *a'* magyar igéknél *a'* második személy képzője *a'* határozatlan tárgyú ige ragasztásban *sz*, ezt megtaláljuk *a'* diákban is ama-s,

*) *A'* keletieknek rokonságáru már másoktul úgy is elégszerhallottunk vagy olvastunk.

amaba-s, legi-s, lege-s stb; a' görögben a' második személyü névmás: *ου*; a' németben is du lieb-st, liebte-st stb. Ugyan csak a' németben múlt időt jelent a' *z* betű, ich sag-te, du sagt-e-st, mondo-tt-am A' görögben épen úgy objectivitást, effectumot jelent az *m* mint a' magyarban p. o. ποιημα (poë-M-a) költe-M-ény, sótt a' szenvedő alakban az első személyben épen úgy meg van az *m* mint a' magyarban p. o. παιδευω, növelek, a' szenvedő alakban, παιδευομαι (pajdeüo-M-ai) növeltete-M; imperf. επαιδευομην (epajdeüo-M-én)-növelteté-M. Ugyan itt meg vagyon az aligmult képzője — a' hangzó, mely a' magyarban az utótagba vétetik föl: növeltet-E-k (növeltet-E-ik) a' görögben elől: E-παιδευομην Továbbá az egészen múlt: πεπαιδευμαι (pepaidēü-M-ai) neveltete-M, stb. Mind ezek igen szép vizsgálatokra vezetnének, de hogy ezek oly szép rendszerben 's oly egyetömileg illenének más nyelvre, miként a' magyarra (mint jelen munkámban kiki láthatja) nem hinném, 's ha hitem áll, úgy a' következtést magától kihúzhatja az olvasó.

79. §.

N, NY. nyelvbetű, tartozik nokviszonyra, 's jelenti magát a' gondolkozó nokot v.én-t (67. §.), melyre vitetve minden, objectum, tárgy (p. o. te, ő, dolog, mény, világ stb.) innen a' tárgyakat is subjectivisálja, másoktól különválasztja, függetleníti, p. o. te, ten, v. ten-magad, ő, ön, mi, min, ti, tin stb.; továbbá vány = önvaló, független való — substantia, mény = mi önmagában (Ding an sich) enber = animal (ber) substantiale, kény = önmunkálás, ön-akarat. Innen magyarázhatni ki ezt is: gond, gondol = együvé köti (*g*) az én (*n*) a' dolgokat (*d*) „cogitare, úgy mond Varro, a' cogendo dictum, mens plura in unum cogit, unde deligere possit”. Minthogy továbbá a' lehetőség fogalma csak gondolkozó énnél képzelhető, (gyermeket, állatokat, csak létezés érdekel, azok a' lehetőségürül

semmit sem tudnak), innen ugyan csak a' nokviszonyban a' lehetőséget is jelenti, és az egész ohajtó módnak képzője az *n* p. o. olvas-n-ék, olvas-n-ám, olvastam vóln-a, olvasá-n-dok, olvasá-n-danék; a' honnan az is megtetszik, hogy-and-end, jövő idő képzőjének szorosán vétetve csak ohajtó módban — ha, míg, még, midőn stb. foglalók után vagy on helye. A' jövő idő -nd-jéről már fölebb is szoltam. (67. §).

Mint hogy a' gondolkozó én a' dolgok lételének alapja — a' tárgyakat másképen nem ismerhetjük, hanem csak úgy a' mint az én-nek ő-s idoma v. eredeti alkotja hozza magával (17. §): innen az *n* v. *ny* a' tárgy viszonyban annyi mint *principium essendi* *). p. o. anya, mater; ösztön = interna (o) actuositatis (szt.) principium; **) isten = externa (i) actuositatis, vel causalitatis principium ***) továbbá: só any vagy savany = mater v. principium salis — acidum, arany = principium pretii rerum, — aurum.

Mint hogy a' gondolkozó én a' legfőbb subjectum vagy substantia, a' substantia pedig úgy gondoltatik mint állandó, (47. §) innét an *n* nyugvást is v. egy helyben lételet jelent, (viszonyban állván az *m* - mel) p. o. nyugszik, nyugalom, enyhely, nál, nél, ban, ben és minden — *n* utóljárók p. o. Budán, Pesten stb. (talán a' latin és német *in* praepositio is innen származott, de nem maradott meg állandóul a' nyugvánál, hanem jelent mozgást is egy helyből más helybe; a' magyarban is öszvevarja a' köznép a' ba, be, és ban, ben utóljárókat, de írónak nem volna szabad.)

*) Az én, realprincíp vagy principium essendi, Krug's fund. Phil. §. 22. és 35.

**) Der Trieb — instinctus — ist eine allgemeine innere Bedingung des Strebens. Krug's fund. Philos. §. 78., Anmerkung 2.

***) Ha valakinek inkább tetszik a' persa *isdan* -tól, vagy vesta-tól származtatni (Révay: Antiquitates Litter. Hung. 122 — 129 lap.), fejemet rajta nem töröm.

Azt már főlebb láttuk, miért jelent a' milységben tagadást, nemlegességet az *n* v. *ny* (67. §.) most csak annyit jegyzünk meg, hogy az *l*-lel mint létezést, tevőséget jelentő betűvel öszszetétetve (*l-n*) jelent tagadva állítást v. határozást, vagy korlátozást (40. §.) p. o. halhat, halhat-lan, lehet, lehet-len, számláltathat-ik, számláltathat-lan v. a' *t* mint okozat betűje a' lan-hoz menvén által, számlálhat-atlan.

Nemleges természete miatt jelent a' munkásságot jelentő betűkkel öszveköttetve olyan munkásságot is, mely bizonyos tagadással, nemlegességgel vagon öszve köttetve — *decrescens positivum* — ein Positives mit einer gewissen Negation verbunden. Krug's *Metaphysik* §. 80.) p. o. lankad, lankaszt, ér-iut, emel-int, terjeng, bor-ong. stb.

Végre a' mennyiségben is megtartja kirekesztő tulajdonságát, mert itt is kirekeszt minden részt, és csak egységet, v. mértéket jelent (mérni mondatik *egy* bizonyos nagyság által 45. §.), innét vagynak láb-nyi = lábmértékű, új-nyi, pará-nyi, az-nyi v. annyi, mely-nyi v. mény-nyi v. mennyi, kicsiny, (kis-nyi) stb. ezen okból jelent egységet más nyelvekben is az *n*, p. o. *u-N-us*, *u-N-a*, *u-N-um*, *ei-N ei-N*, *e*, *ei-N*. stb. Ezen szóban: nagy, az *a* mint vastag hangzó fejezi ki a' nagyságot (66. §. 4.) Mennyiségre tartoznak ezek is: néha, némi, némely stb. melyekben többséget a' nyilt, 's hosszú *é* okoz, (66. §. 3.), valamint ebben nő (*crescit*) a' hosszú *ó*.

Természeti hangokból lettek: nyikog, nyikorog, nyal, nyél, no, (melytől: no-ogát, vágynógat); stb.

80. §.

P. ajakbetű tárgyviszonyra tartozik, jelent alapot, (basis) *) p. o. terep = tér-alap, melytől terepély; ülep, = ül-alap, praecipitatio; szerep = szer-alap,

*) 67. §. 6-szor.

— medii sive agendi fundamentum; táp = sustentandi — vitam sustentanti fundamentum; oszlop, olyan valaminek, mely több részekre oszol alapja; apa (pater); par = fundus incultus (*r* vastag hangzóval 75. §.), ebből paraszt = fundi- seu agri- cola (szt); parlag = quantum terrae incultae, paré, v. paréj = quod crescit e terra inculta, pórnép = Landvolk; pih, v. pehely = quod fundamentum inane (*h*) habet, pör = fundamentum inamoenitatum sive rixarum (*r*); nap, = fundamentum principii vitalis (*n*, stb).

Természeti hangokból származtak: pattan, patél (üt), patak, peng, pendit, pottyán, puffan, percz, perczeg stb.

81. §.

R. fog-, és nyelvbetű, mennyiség és nokviszonyra tartozik.

1., a' mennyiségben jelent sokságot; terjedést, kiterjedést, p. o. ár, ér, tér, sor, sűrű, ritka, redő, ór, kör, arcz = spatium (Kresznerics) udvar = uduar quasi cavum spatium (Kresznerics.); tömger (tenger, *) = egyetömi terjedség; agyar = ex capite prominens stb.

2., a' milységbe is általmenvén (67. §. 2.) miért jelentsen kellemetlenséget? láttuk főlebb, (75. §.) **)

*) valamint az *n* nyelvbetű könnyen változik a' kiejtésben az ajakbetűk előtt ajakbetűvé az az *m*-mé, p. o. azomban, külömben, ember, ezek helyött azonban stb: úgy az *m* ajakbetű megfordítva könnyen változik a' nyelvbetű és a' *g*, *gy* mint a' *d* nyelvbetűvel rokonok (§. 67. 4.) előtt *n*-né p. o. rom-ol, ront, bom-ol, bont, üm-ög, ing.

***) E' helyen nem mellőzhetem el, hogy sokszor hallám másoktól: „*k* és *r* betűk nem szépek, nagyon kemények, nyelvünket rutitják“: Ezen beszéd nekem igen különösnek tetszik. Mert hiszen a' keményet, az erőset is ki köll fejezni a' nyelvnek, ha a' hang gondolatjelnek akar tekintetni. És valljon nem tökélyesb-e azon nyelv, mely a' „szerelem“ szó által (mely szóban kellemes érzést a' vékony

3., a' nokviszonyban létezést, munkásságot, (41. és mint mennyiségi betű is 67 §. 3 szor.), innen: erő (kraft), bátor (bent-erő), szer (agendi medium), hasonlók: férj (vir) v. férfi, ipar, akar, úr, kulcsár, tinár, tól-tsér, vezér, buvár, csaplár, pazar = fundi (*p*) quantitatem minuens (67. §. 6.) patvar, paté-ar = csetepaté szerző v. munkáló; imger, = a' mi imdit; magar *) v. magyar = magot munkál — agriculturam exercet, mér = *m*-mel foglalatoskodik, tár = tartó, ér v. érdekel = agit in aliquem, or, v. orv (fur) = agit in occulto (*o*), ért = okát teszi, nyár = principium producens, roh (rohad gyökére) = az erő negativum; rom = az erő objectivum stb.

Természeti hangokból lettek: rekéssel, rege, (vox ranarum, Kresznerics), reked, zörög, sír, ri, hirtelen, roppan, röpög, robog, rohan, rőfög, robaj, stb.

Természeti hangot utánozva jelent az *r* a' nyelv reszketése miatt reszketést, remegést, rémülést, reményt, stb.

82. §.

S. fogbetű, mennyiségre tartozik jelent többséget, sokságot, (67. §, 6-szor.) p. o. és; is, se, sem, suly, sor, sűrű. innét van ez is: só = (ezekben első, vég-

hangzók — 66. §. — és *sz* jelentenek) erőt is akar kifejezni, mint a' mely azt csupán „Liebe“-nek nevezni, a' gyöngét-t pedig zart-nak. De hogy a' szépek országába menjünk, mit mondanánk az oly képirórul, ki arnyékozat nélkül festene? mit az oly hangszerzőrül, ki dissonanciá nélkül csupa consonance-okat írna? mit az oly szónokrul, ki egy hangon énekelné el mondókáját? A' szépnak kiemelésére mindennőtt, és mindenben nūance köll, a' mesterség csak abban áll, hogy ezen nūance-ban az arányt — proporitót — meg tudjuk határozni. — Melyik nyelvben vagyon a' lágyág kijelentésére is több lágybetű mint a' magyarban (*j, gy, ly, ny, ty*)?

*) az — ar, — er, — or (= munkáló foglalatoskodó) suffixumok több nyelvekben is megvagnak p. o. cella, cellar-ius vered-us, veredar-ius, arma, arm-ar-ium, dictio, diction-ar-ium, *μυσσ, μυσσ-αρ-ιον*; továbbá, script.or, orator, *ῥιτ-ωρ* Redn-er, szól-ár (mint csapl-ár).

só, utósó stb.) mennyiség (*s*) milységgel (*ó*) öszveköttetve ÷ lépsó *); (lépsóben mennyiség a' szám, milység az igenlegesnek növekedése vagy fogyása, és így nemlegességgel korlátozása 41. §.) legsó = *supremus gradus*, legsól = *praeprimis* (surtout) adv.

Mint mennyiséget jelentő betű által megyen a' milység mondományába is (67. §. 2.) p. o. helyes, alapos, törvényes, szeles; fejes stb.

A' tárgyviszonyban (67. §. 3) jelent subjectivitást úgy mint birtokost p. o. pénzés; eszes, vagyomos; munkálót v. mivest, p. o. asztalos, kalapos; munkálást (actus) p. o. irás (das Schreiben), kérdés, idézés; keresés, s ekkor viszonyban áll a' *t*-vel mint objectivitással, okozattal (irat, kérdet, idézet, kereset **).

Ide tartoznak: sógél = együtt munkál, ser (avúlt szó) = *actus virium plenus*, melytől származnak serreg, serény, serken, serdül, stb.

Az *S* mint természeti hang általában jelent tartós folyó munkásságot, sebességet, különösen innen származnak ezek: esik, siet, suhan, hasit, hasad, sebes, suppañ, sikos, súrán, süpped, sűg, susog, suit v. sujt, síp; süvölt, sohajt (s óha - it) suhog, súhant, suhint, suta; stit, sül, ásit, ***) (melyben ugyan fő betű a' kiterjedt *á*, mely a' száját kiterjészi) stb.

*) innen van: sóg = *graduum complexus* (imó), mely egy a' sőt-tel, mivel a' *t* vagy *d* mint ugyan-azon beszédszerű betűk, rokonok a' *gy* és *g*-vel (67. §. 4.) Révai is hoz föl erre régi példákat. *Antiquitates litt. hung.* §. 75. „sóg ebben örüljetek“ imo in hoc gaudete. stb.

**) és így kérdés, subjective ÷ *actus*, quo quis quaerit aliquid, kérdet, objective id quod queritur.

***) lehet itt is állítani némely okoskodóink ellen, hogy természetesb és így előbb származott a' magyar *ásit*: mint a' diák *oscitat* v. *oscitare*, mivel a' magyarban egy otians betű sincs. Ugyanis *ás* v. inkább *às* hangszó; it = tesz, csinál, (mint ezekben is sujt, óha-jt szépit, stb.); a' diákban pedig mennyi henryelő betű van az *ós* természeti hangon kívül; v. tán a' többi, citat-(idézés) ből lett? hát citat hol vette magát?

83. §.

Sz. fogbetű mennyiségre tartozik. Jelent a' mennyiségben többséget, részlegességet p. o. szer, szoros, szak, szakit, szám, őszv (részek egy csomóban vagnak), szűk, szag, szál (culmus, scapus), szalma, szálmi), szeligy v. szelid = modum in quantitate tenens.

A' viszonyban munkásságot, mivelést, foglalatoskodást, kihatást p. o. ész = activum quid, eszközsz = agendi medium, tavasz = tárgyat (*T*) létre (*V*) hoz (*Sz*), továbbá agarász, halász, merész, gyűlevész stb. kivált ha *t* is járul hozzá, mely akkor nagy hathatósági munkásság (*sz* és *t*) p. o. paraszt, (földműves), maraszt, termeszt, támaszt stb.

Hasonlólag átható munkálást jelent az igék cselekvő alakjának egyes második személyében a' jelen és jövő időben p. o. áld, te áldasz, szeret, te szeretsz, vagy mivel ezen időkben állandónl megmarad az *sz* második személy képzőjének, a' *te* el is maradhat így: áldasz, szeretsz. Mint munkásságot, munkáló lételt, létezést jelentő betű, jelenti magát a' lételt is (41. §, 1-ső jegyzet és 53. §.) p. o. eszik, iszik, az az maga a' létel, mint-hogy ezek az állati lételnek szükséges föltételei, ide tartozik ez is: alszik = ál-élet. Innen tetszik meg, miért ezekben az *n* helyett *gy* (= létel) p. o. egyék, v. *d* (= létel) p. o. aludni v. *n* (= létel) p. o. enni, v. *v* (= létel) p. o. evék — föl szoktak cseréltetni.

Természeti hangból lettek: szó (sonus), szalad, száll, szí, szél (ventus), szuszszan, szúr, szippant, szúr (igeszó), szürcsöl, szörpent, stb. Természeti hang után jelent finomságot is megkülönböztetvén a' vastag *s*-től p. o. szeret = finom érzés, továbbá: szép, szerencse stb.

84. §.

T v. **TY.** nyelvbetű nokviszonyra tartozik. Jelent objectivitást, objectivus valót (67. §.) p. o. te, mert az én-re vitetve minden — dolog, objectum), továbbá tárgy stb.

Innen értjük hogy űr, v. űreg ugyan terjedés (r), de csak hiányos terjedés (vacuum-ű - spatium), és csak akkor lesz töltött, (26. §.) az az valóságos tér, ha t járul hozzá $\dot{\text{---}}$ objectum vagy continentia az űrben. Hasonló: öm (melyből ered: ömlik, ömt v. önt) involutum ($\ddot{o}$) quid (m), $\dot{\text{---}}$ volumen, és t -vel, töm $\Rightarrow$ res in volumine $\dot{\text{---}}$ massa:

Ide tartoznak: tő (töve valaminek), telé, tömény, v. egyetöm (universitas in quantitate) több $\Rightarrow$ a' t. bővül (pluralitas in quantitate), töst v. test (mennyiség milységgel öszveköttetve 46. §.) tár, quasi occupatur cum continentia, melytől: táras vagy társ, tart $\Rightarrow$ magában tart, fogva tart (tenet, continet detinet) stb. Innen jelen múlt időt $\dot{\text{---}}$ betölt vagy eltölt időt, p. o. mond-ott; áll-ott stb. ide tartoznak taval, teg, vagy tegnapi; tova stb. — Múlt időt talán azért is jelenthet, mivel objectivitást és így szükségességet jelent (mert az objectumok v. tárgyak lételet az én szükségesképen előre fölteszi 13. §.) a' múlt idő pedig szükségességre tartozik (59. §.) Mivel az eltölt v. múlt idő többé meg nem változtathatik*), innét jelent a' *T. v. TT. egy helyben állandólételt is* p. o. itt, amott, Pécssett, Kolozsvárt; stb.

Mint hogy Én - en kívül létező tárgyat, valót, vagy szükséges lételt jelent, innét jelent ki- vagy átható munkásságot (41. §. 2.) még pedig a' legáthatóbb munkásságot; úgy mint cselekvést, p. o. atya, üt, tesz, állít, ültet; továbbá: javít; tanít; újít stb; cselekedtetést, p. o. javított (lászt verbessern) tanított, újított; és szenvedést: javittatik, tanittatik, újittatik. Innen szenvedő eset, v. okozat betűje is, p. o. könyvet (könyv obje-

*) Ewig still steht die Vergangenheit

Keine Ren' kein Zaubersagen

Kann die stehende bewegen.

Schiller. Sprüche des Confucius:

ctum v. okozatban van) őt, Pétert, Pált stb. A' cselekvéshez a' múlt idő is hozzá járulván jelent bevégzett munkát, vagy végrehajtott tárgyat, 's a' cselekvéssel oly viszonyban áll, mint actus és effectus, p. o. akarás és akarat, parancsolás, és parantsolat, adás, és adat, folyás, és valaminek folyta stb.

Természeti hang után lettek: tüsszköl, tüsszent, turbékol, korty, fitty, pitty stb.

Jegyzet. Ide tartoznak a' tyú tyú képzők p. o. keztyú (= a' kéz objectuma accidense) sarkantyú; stb. de a' melyek ha igéhez ragadnak a'-tő v. tjó stb. képzőjü részesülőkből lettek p. o. csengetyú = csengető, v. csengetjő, pattantyú = pattantó, forgatyú = forgató, süvölttyú, tsergetyú, v. két ty-vel szenvedő alakból szivattyú, = szivattató, a' mi szivatik, nyirettyú (hegedüvonó) = nyirettető — a' mi nyiretik, v. nyiretet.

85. §.

V. ajakbetű a' tárgyviszonyban jelenti magát a' V-izonyt, (67. §. 6.) egyöttlételt, kölcsönös munkálást, kölcsönös ellenhatást p. o. val, vel, víz, vólgy, vál, válú, váló *) váll (humerus) vér, vár (erő együtt) ví v. viv (52. §.) vita, viaskodik, visel, virad, (küszködik az erő) világ = ellenkező, viaskodó (v) lények (l) egyetöme (g), név, nevez = az én (n) a' tárgyal (é) együtt van — az én, tudja, isméri a' kívülötte létöt, v. valót, (synthese des Realen und Idealen od. des Seyns, und des Wissens. Wilhelm Traugott Krugs fundamentalphilosophie). innen a' latin: novi, (név) novisse stb.

Mint hogy továbbá a' való dolgok' 's a' világ létele kölcsönös erők munkálása által állott elő és tartatik fön, jelenti magát a' valóságot v. való lételt (53. §.) is p. o.

*) hát a' latin *valvae* (kétfelé *váló* ajtó, kapu, v. ablak) szóban hol találjuk föl a' latinnál a' *vál* gyökeret? és épen ezön érteményben?

való, (innen a' latin: vivere vita stb.) vagyok, vagy, van, vagyunk, vagytok, valék, voltam, volnék stb. *) innen van a' ván = független v. ön → (n) létel **) semmi egyéb mint a' latin ens; p. o. indit = movent, inditvány = movens, (—motivum); tanit, doc-et, tanit-vány (de ez annyi lenne mint docens, és így) jobban, tanittat-vány, ***) ens quod docetur.

Innen va-ve jelent állapotot, lételt, szeretve, quasi amatus essendo stb. Ide tartoznak ezek is durva; mogor-va stb; vad = ens objectivum v. ens rude, vékony = a' valója (to esse) könnyű.

Természeti hangok: visit, vinnyog stb.

86. §.

Z és DZ. fogbetű mennyiségre tartozik, jelent egyiséget, individualitást, (67. §. 6.) p. o. ez, az, amaz, (39. §.) szüz; 's ez okbul elemiséget (mert az elem =

*) hogy a' latin sum-ban benne vágyon a' V. mutatja a' francia je suis (szvi) mely a' latinból származott, a' németben is meg van a' w-nek ézőn jelentése; ich werde; ich war stb.

**) ez okból nevezém a' substantiát vány-nak, (önvaló) 's látjuk, hogy azt tökéletesen is kifejezi.

***) A' műszó könyvnek, (melyről szó volt fölebb), előbeszédében megmutatám; hogy a' szokás öszvevarja a' cselekvő és szenvedő részesülőket; és így a' vány, és mány utóragokat is. Bár megtanulnók már egyszer őket különböztetni; 's e' részben is a' diák nyelvtől megszabadulni, mert ez vitt bennünket tévelyedésbe p. o. exstirpatio a' diákban teszen actus-t is (irtást), effectus-t is (a' mi irtatik v. irtatott), innét mi csak a' diák után indultunk, 's így mondtuk irtotvány; de ez annyi mint exstirp-ans; pedig mi exstirpatumot akaránk érteni alatta, e' szcrint lenne irtatvány, vagy irtomány mivel az m (78. §.) már magában is objectivitást és így okozatót is jelent (mint a' t p. o. iras scriptio; irat; scriptum). A' cselekvő alakban a' vány-t dolgokul is mondhatjuk, mivel dolgoknak is lehetnek és vának cselekvő; kiható munkásságaik. Ezek után ha fundatun-

egy, részekre oszthatlan), tűz*), víz (a' régiék ezeket tartották a' dolgok és a' világ utósóelemeinek), és egybezárást, p. o. zár, zömök, 's a' tárgyviszonyban (67. §.) bezáró benmaradó munkásságot, mindazáltal mindig némi kihatással (mert mennyiségi betű 67. §. 3-dik jegyzet) p. o. gondolkozik, közép ige ugyan, de némi áthatást jelent = tárgyról gondolkozik, ellenébe tétetik az-odik ez már egészen benmaradó, p. o. gondolkodik, (azaz magában); stb. sótt a' főlebbi okból néha egészen átható munkálást is jelent, p. o. okoz, üz, alkalmaz, halmoz, szerkez stb. és ha már a' gyökér is munkáló — ige, a' munkálást mint mennyiségi betű mennyisíti, p. o. akad, akadoz, vakar, vakarózik.

A' milységben is elő köll neki fordulni (67. §. 2.), ide tartoznak jog v. ig — től: igaz, verus (jogos, justus), idv, idvez, áda, ádá, víta, vitéz, szár, száraz stb.

Természeti hangok: zúz, zaj, zeng, zokog, zúdit, zörög, zökög, zuhan, stb.

87. §.

A' ZS. is rokon lévén a' Z-vel jelent a' mennyiségben, egybehúzást, p. o. törzs (a' tér egybehúzatott) torzsa, törzsök, zsugori, zsibbad stb; a' milységben igenlegeséget p. o. kap, kapzsi.

Természeti hang, zsib, zsbvásár, zsúrol stb.

88. §.

Egy csomóban tehát következőleg állíthatjuk elő egyenkint a' mássalhangzókat előlegi jelentéseikkel együtt:

---

ot; motum-ot, obligatum-ot akarunk mondani, jól így köll mondanunk: alapítvány, indítvány, kötelezmény; v-vel pedig alapítvány; indítvány; kötelezvény, fundator, v. fundantoriae litterae; motor, movens, v-motivum; et obligans, v. obligationales litterae, fognak lenni.

*) a' tűztől jön tűzta v. tiszta is, mivel a' tüzet tartották legfőbb tisztitónak.

A' mennyiségben egységet jelentenek: *x*, *xs*, és *n*.
többséget, a' többi fogbetűk: *cx*, *cs*,
h, *s*, *sx*, és *r*.

egyetőmséget, *g*, *gy*.

A' milységben igenlegességet, az iny és fogbetűk;
nemlegességet, *h* és *n*,
határozást, az az igenleges nemleges-
séget, ha a' fog és inybetűk, *h* és *n*-
nel tétetnek öszve.

A' tárgyviszonyban belső viszonyt *b*, külsőt *k*; kü-
lönösen pedig.

nokiságot *p*, *n*, és a' fogbetűk, (fel-
sőséget *f*.)

tárgyiságot, *m*, *d*, és *t*.

egyöttléteit *v*.

A' nokviszonyban magát a' gondokozó én-*t* *n*

léteit *l*, *d* és *g*,

lehetőséget *n*, *h*,

szükséges létet *t*,

nem - léteit, és lehetlenséget jelen-

tenek a' tagadó betűk.

Viszonyban állanak egymással:

b (belső) és *k*, 's minden fog betűk (áthatás, külső);

d (benmarandó munkásság) és *sxt*, *s*'s többi fogbetűk
(átható és cselekvő munkásság);

d (objectivitas) és *n* (subjectivitas);

f (belső) *p* (alap);

j a' többi lágyított nyelvetűkkel (lágyság, gyön-
gédség) és a' lágýithatatlan *r* vastag hangzókkal
(durvaság.)

l (elő) és *t* (utó);

t (objectivitas) és *n*, *h* a' fogbetűkkel (subjectivitas);

m (mozgás) és *n* (nyugvás);

n, *ny* (subjectum) és a' többi nyelvetűk (objectum);

s (vastag) és *sx* (finom);

s (folyó munkálás — actus. —) és *t* (véghezvitt mun-
ka, munkálat, — effectus —).

A' m á s o d i k s z a k a s z n a k

MÁSODIK FEJEZETE

A' betűkről a' ragokban és képzőkben.

Ragnak (ragasztéknak) neveztetik azon betű (ragbetű), vagy szó (ragszó), mely a' gyökérszóhoz járul v. ragad; *képzőnek* pedig azon betű (képzőbetű) vagy szó (képzőszó), mely a' gyökérszóbul mást alakít v. képez, formál.

De minthogy ugyan-azon betű vagy szó egyik értelményben lehet rag a' másokban képző, p. o. toll, tollak, az *ak*, ragja ezen nevszónak, toll, és képzője 'a többes számnak; így ebben, folyam az *am* igerag és névképző, ebben, szépít az *it* névrag, és igeképző: innen láthatni, hogy ezek nagyon szoros öszvefűgésben állanak, 's tőlem a' rendre, elosztásra nézve mint ragok, de jelentéseik magyarázatjára nézve mint képzők vétettek föl.

Első elosztás lesz a' ragokról mint 1., oly képzőkrül, melyek alkotják a' nyelvbelsőjét, és így szorosán a' *grammaticát* teszik; 2., oly képzőkrül, melyek ön-álló szókat alkotnak, és így szorosán a' *szókönyveket* teszik. Az első ismét elosztatik több czikkelyekre, a., szól a' személyragokról, b., a' névragokról mint számok esetek, és időkképzőjiről, c., az igeragokról, mint személyek, számok, idők, módok, és alakok — formák — képzőjiről d., a' határozói ragokról.

M á s o d i k f e j e z e t

E L S Ó C Z I K K E L Y

A' ragokrul mint a' nyelvtanítmány képzőjiről.

90. §.

Személyragok mint birtokképzők.

Egy személy 1-ső személy ragja M*. jelent és képez objectivitást p. o. enyim = én eM, az én objectuma, birtoka, továbbá lovam = ló mint objectuma v. birtoka én-nek, lov-AI-M**, több birtok (A és I) mint az *éu*-birtoka (M) stb.

2-dik személyragja D. p. o. tiéd = te-ed ÷ a' te objectuma, birtoka, lova-D, a' ló mint objectuma v. birtoka *te*-nek, lov-AI-D több birtok (A és I) mint a' *te* birtoka (D).

3-dik személy É (66. §.) p. o. őv-É vagy őv-É, lov-A, lov-AI. stb. Péter-É, Pál-É, stb. —

Több személy képzője mindig *k*-levén, mely a' szövegén áll, a' birtokot jelentő rag ilyenkor mindig hangzó, (66. §.) t. i. egy vagy több hangzó a' szerint, mint egy vagy több a' birtok vagy objectum, 's ilyenkor a' több személy képző *k*-nak elébe jön.

1-ső szemlély mi-É-nk = mi (mint első személy) objectuma (É) és az első személy több subjectum (*nk*); mi lov-U-nk, ló birtoka (u) több subjectumnak (*nk*); mi-EI-nk, több birtok (EI) stb. vagy mivel az-nk állandóul úgy marad meg mint első személyű több no-

*) Ha az olvasó a' betűkről bővebb világositást kívánna, keretik a' betűkről szakaszban kereskődnie.

**) innen meg tetszik, hogy nem jó barátim, hanem barátaim, mert több birtok levén több jeleknek köll használtatni a' több birtok ki jelentésére, lov - AI-~~m~~, munka-AI-~~m~~, v. munkáim.

kot jelentő betűk a' *m*: el-is maradhat, lovunk, lovaink stb.

2-dik személy épen így, p. o. ti-É-tek, ti-ÉI-tek, lov-A-tok, lov-AI-tok. stb. valamint a'

3-dik személyben is öv-É-k, öv-ÉI-k, Lov-O-k, Lov-AI-k. stb. *) A' harmadik személyben a' *k* magához a' névmáshoz is mehet a' midőn a' tárgytól elmarad p. o. ók lova, e' helyett ő lovo-k, ók lovai e' helyött ő lovaik. Innen tisztán látszik hogy ebben *ők lov-a*, az *a*-nem az *ő*-ből (3-dik személyből) vagyon (Révay szerint), hanem tárgyiséget jelentő (61 és 66. §.) hangzóból, 's következőleg az *m* sem *n*-ből, és a' *d* sem *t*-ből.

Jegyzetek. 1., A' harmadik személynek ragja névszókhöz is ragasztatik és hasonlóképen birtokot jelent p. o. Péter-É, Pál-É, Péter-ÉI, Pál-ÉI (Péternek, Pálnak birtoka és több birtokai E és I.)

2., Mind ezön személyragok minden névragasztást elfogadnak p. o. enyimnek, enyimet, enyéimet, mieinket, lovainkat, lovainak, lovaitoknak, Péterét, Pálét, Péteréinek stb.

3., Roszúl írják vagy mondják: katonáknak fegyverök, vagy katonáknak fegyvereik, hanem katonák

---

*) Katoná-K-É; Katoná-K-ÉI. A' melyből meglátszik, hogy a' *K*. a' személyhez tartozik mindig, csak, hogy azon *K* a' névmásokban (valamint az igékben is a' birtok v. tárgy után tétetik mint láttuk, és valósággal (Révay szerint is) a' személyes névmások többesei is lehetnek. De azért nem következik, hogy az egyes személyben az *m*, *d*, *i* v. *ja* is, a' személyes névmás *n*, *t*, *d*. Mert az egyes szám kijelentésére semmi szükség, 's az egész magyar nyelvben legkisebb nyoma sincsen. Hanem a' tárgy kijelentésére az egyes számban is van szükség és ennek betűji az egyesben *M*. első személyé, *D*. (második személyé), és hangzó (harmadiké), több személyké is mindig hangzó, mely az igékben kivált igen tisztán fog látszani,

fegyvere, v. fegyverei. (lásd fölebb 3-dik személy a' több személyben.)

Névragasztás

91. §.

Névragok mint esetképzők.

1) a' cselekvő vagy név-eset maga a' név

2) nokos eset, *nak* vagy *nek* (subjectum 76 §.) kétféle *a*) birtokló nokos v. birtokos eset, hol a' *nak* v. *nek* rag el is maradhat, mert már maga a' név-eset is mint birtokos (subjectum) úgy tekintethetik p. o. Pálnak könyve (Pál mint nok 's a' könyv birtoka) v. Pál könyve (Pál subjectum könyve). *b*) tulajdonító (nokos) eset, ebben a' *nak* v. *nek* ragoknak, nehogy a' név-esettel a' nokos eset öszyezavartassék, mindig jelen köll lenni, p. o. Pálnak dicséretül szolgál az (név-eset), Pálnak, Péter (név-eset) 100 forintal tartozik, vagy 100 forintjával tartozik, 's ez utósóbul (forint-já-val) tisztán kitetazik a' Pál nok-sága, subjectivitása.

3) Szenvedő eset v. okozatos eset — *t*, p. o. Pált, Pétert, Pál, Péter objective vagy okozathan vagy szenvedésben vagon.

Itt vagon helye a' személyes névmások ragjairól, mint névmások eseteinek képzőjiről is szolnom.

nokos eset: énnekem v. (71 §.) nekem- az *én* mint *nok* (substantia) accidensel (*M*) bir.

Szenvedő eset: engem = én vagyok (*g*) objectivításban (*m*) *).

*) a' görög és latin nyelveken kihagyatott az *n* és *g*, és csak az *m* (me, *εμε*) maradott meg, hihetőleg azért mivel az eredeti nyelv beszélői, az accentust az utótagra szeretvén tenni, (mint másszor a' magyar nyelvről állítottam: Műzőkönyv. XIX lap; 's a' mi természetéb is), a' későbbben származott nyelvek csak az utótagot kapták meg, úgy hogy a'

Hasonlók: neked, téged; neki, őt. Miért nincsen a' harmadik személyes névmás szenvedő esetében a' *g*, (igy: őget) könnyen meg foghatjuk, ha meg gondoljuk, hogy a' van (*est*) kapcsolat a' magyar itéletekből kima-rad (igy van más keleti nyelvekben is) ezért mondjuk: én vagyok mi v. objectivításban (én-g-m), te vagy szenvedésben (t-g-d), ő tárgy (ó-t), nem jó lenne (mint a' szokásból tudjuk) így: ő vagyon tárgy. *)

Többes szám, cselekvő eset, mink = más (*m* és én (*n*) sok (*k*). Hogy már *m* = más is jön be a' többesben, oka az, mert a' gondolkozó subjectum v. az *én* csak egy, (Krug's Fund. Phil. §. 26. Anm. 1) és így ha több a' személy úgy más is jön hozzá. Továbbá tik = te (*t*) sok (*k*); ők = ő sok. Az első és második személy így is van: mi, ti, mivel az *m* állandóul az első személynek ragasztéka (78 §.) az *i* pedig hasonló képen tárgyat (más személyt) is jelent, és így mi, annyi mint: én, és más tárgy. Hasonló ez is: ti. Amattól az nk, ettől és a' harmadik személytől (*ők*) a' *k*, mint több személy képzője mikép választatik el akkor, ha birtok járul hozzájuk (p. o. mié-nk e' helyött minké, mi lov-unk e' helyött mink lov-a) láttuk a' 90 §ban.

Többes szám nokos eset: minekünk vagy nekünk = mi nokok vagyunk, 's mint nokoknak v. substantiáknak accidensünk vagyon stb.

Vége szenvedő eset: minket = mi szenvedésben v. okozatban vagyunk (mink-t) stb. hasonlók: titek-et, ők-et.

Igy lehet kimagyarázni a' többi ragjait is a' személyes névmásoknak p. o. énvelem v. velem = én-vel, és az én némi objectivításban, szenvedésben vagyon.

Jegyzetek. 1) Némely nyelvészek az utóljárókat is az

---

németben már a' *ch* (mint *g*-vel rokon) is hallatik (mich). Így marad meg ezön nyelvekben az *m* mint első személy birtokragja is, me-us, *eu8* mein stb.

*) Ezekben: engemet, tégedet, őtet csak az objectivitás kettőztetik meg (*mt*, *dt*, *tt*) valamint ebben is: aztat.

esetekre viszik, de helytelenül, mert a' magyarban az utoljárók egyszerűen és természetesen ragadnak a' névhöz, és semmi különös esetre nincs szükségök, ellenkezőleg, mint a' latinban v. németben stb.

2) Ezek szerint a' magyarban tulajdonképen csak két eset vagyon t. i. nokos, és szenvedő eset, mivel a' név-eset maga a' név.

92. §

Névragok mint többes szám, és sók képzője

A' többes szám képzője *k*, mely mennyiséget sokságot jelent (76 §.) p. o. emberek, angyalok, ember sok, angyal sok, stb.

A' hasonlításban a' hasonlító fok v. elő-só képzője *h*, v. *bb*. bőviti az értelmet (68 §.) p. o. becses, becsesb, nagy, nagyobb, a' felső fok (fő-só legsó) képzője *leg* (*το esse — / — in complexu — g*) mely az elő-sónek elébe tétetik: legbecsesb, legnagyobb.

93. §.

Némelyek az utoljárókat v. névhatározókat is ragoknak nevezvén, mindeniknek nevezeteket adnak, p. o. beható, kiható, felható, leható, távolító. Ezeknek szükségét nem látom, 's kár velök nehezíteni a' nyelvet, és terhelni a' tanulók emlékezetét. Ezek tulajdonképen a' szókönyvekre *) és így a' gyökérszók fejtogetésére tartoznának: mindazáltal, minthogy sokan közülök mint előragok is előfordúlnak az igéknél, jelentéseik itt is magyaráztathatnak, melyek e' következők:

ba, be, = *belsőg* (*b*); ban, ben = *bent nyugvás* (*n*)

ból ből = *be — el*

ért = *okot tesz.* (*rt*)

hoz, höz, a' helyet individualizálja.

ig = *határ, vég.*

*) a' magyar grammatikában épen semmi helyök (91 §. első jegyzet.)

n, on, ön = *nyugvás*
 nál, nél = *nyugvólétel* (n. l.)
 ra, re = *terjedés*
 ról,ról = *ra-el*
 tól, től = *t-el* (a' munkásság el -> másra kihat)
 úl, úl = *létel* p. o. ajándékúl (ajándék levén) adom.
 vá vé, = *átváltozás*, p. o. a' hernyó lepke-ve
 lesz = a' hernyó lepke való-ja lesz.
 val, vel = *egyöttlétel* (v. l.)

I g e - r a g a s z t á s

94. §.

A' magyarban három igeragasztás vagyon, n. m. 1) *határozott tárgyú*, 2) *határozatlan tárgyú* (mind a' kettő tárgyviszonyi v. subjectivus, v. cselekvő azzal-a' külön-séggel, hogy egyikben ki jelentetik és meg határoztatik a' tárgy, melyre áthat a' cselekvés, a' másokban nem) és 3) *ik-es* vagy *különböztető igeragasztás*, melyet másképen ob-jectivus, vagy szenvedőnek is lehet nevezni. *) Mert hogy az *ik* a' harmadik (mint törzsök) személyben csupán külön-böztetés kedvéért vétetet föl, hogy t. i. a' cselekvőség a' szenvedőségtől meg különböztethessék, mutatja az, hogy olyan formáknál használtatik, melyeknek képző betűje mind subjectivitást mind objectivitást jelent p. o. a' szen-vedő formában, melynek képző betűje *T*. épen az a' mi az átható és tétető formáé; továbbá az olyan benmaradó igéknél, melyeknek képző betűji áthatást is jelentenek

*) Itt jól jegyezzük meg, a' mi az igék elosztásánál főlebb mondatott t. i. az igék vagy áthatók, vagy benmaradók; az áthatók v. cselekvők (áthatók szoros értelmében, tárgyviszonyi subjectivusok), v. szenvedők (tárgyviszonyi ob-jectivusok); a' benmaradók v. tisztán benmaradók (nokviszo-nyai subjectivusok, lételt jelentők), v. némi áthatással (cselekvéssel és szenvedéssel vagynak öszveköttetve (nokviszonyi ob-jectivusok, létezését jelentők).

p. o. D. mely mint átható fordul elő többekben p. o. ad, enged, szenved, és így a' benmaradóknál ik-et veszen föl, p. o. aggódik, győződik, boszankodik, álmodik, stb. De a' D. képzőnél sem mindenütt szükséges az objectivitas kijelentésére az ik utórag, azoknál t. i. melyeknek cselekvő munkálást jelentő képzők felelnek meg ugyan azon szókban, p. o. marad, maraszt, hervad, hervaszt, ébred, ébreszt. Így a' Z is jelent mind, áthatást mind benmaradást azért szükséges az ik e' mellett is p. o. virágoz, (viragozza, fölvirágoz valamit) és virágozik, de hasonlóképen itt sem szükséges, ha már a' közelebbi gyökér is benmaradó jelentésű, és iktelen volt, p. o. hervad, hervadoz, szalad, szaladoz, marad, maradoz, eped, epedez. A' közik ragban már szükséges, mivel a' k miatt könnyen cselekvő áthatóvá válhatnak p. o. üt, ütközik, nem: ütköz. Az ik igerag tehát mindig szenvedést — átható v. benmaradó szenvedést — jelent.

95. §.

Igeragok mint személyképzők.

A' háromféle igeragasztás egyedül a' személyképzők által különbözik.

Jegyzet. A' többes szám képzője itt is mindig k.

A' Határozatlan tárgyú igeragasztásban egyszámban 1-ső személy dicsér-eK (76 §.)

2-dik — dicsér — SZ. (83 §.)

3-dik — maga a' törzsök

többes számban 1-ső személy dicsér-ÜNK (N. határozatlan)

2-dik — dicsér — TeK

3-dik — dicsér — NeK (N. határozatlan).

A' határozott tárgyú igeragasztásban egyes számban 1-ső személy dicsér — eM (ich lobe es. 78 §.)

2-ik — dicsér — eD (du lobst es. 71 §.)

3ik — dicsér — I (er lobt es. 66 §.)

többes számban

1-ső személy dicsér-I-ük v. dicsér-J-ük

2-dik — dicsér-I-tek.

3-dik — dicsér-I-k.

Láthatja kiki, hogy itt a' többes első és harmadik személyből az *N*. mely határozatlanságot jelentene, ki-
maradott; a' határozatlan tárgy igeragasztásnak többes
második személyében hihetőleg a' nehéz kimondás miatt
esett ki az *n* (dicsérntek).

Az ikes igeragasztásban

egyes számban 1-ső személy dicsértet — *e M* (78 §.)

— 2-dik — dicsértet — *e L* (77 §.)

— 3-dik — dicsértet — *ik*.

többes számban 1-ső személy dicsértet — *üNK*

— 2-dik — dicsértet — *TeK*

— 3-dik — dicsértet — *NeK*.

Imé itt újra vissza jött a' határozatlanság (*N*), mert itt
nincs határozott tárgy, melyre áthatna a' munkásság, ha-
nem a' személyek magok vagynak tárgyiségben.

Jegyzet. Különösnek látszik ezön igeváltozás: di-
csérlek, dicsértelek, dicsérnélek stb. melyekben az *l* a'
második személyre ható munkásságot jelent, de tudjuk
hogy az *l* állandóul a' második személy képzője még pe-
dig mind a' cselekvésben mint a' szenvedésben (77 §.),
tehát itt a' második személy objectivitását, (az első sze-
mély cselekvésben = *k* levén), jelenti.

96. §.

Igeragok mint idők képzőji

1) Félig múlt idő képzőji a' hangzók *A. v. E.* (66 §)
p. o. dicsér-*E*-ek v. dicsérék, dicsér-*E*-el, v. dicsérel,
dicsér-*E*, dicsér-*E*ünk, v. dicsérénk, dicsér-*E*-etek, v.
dicsérétek, dicsér-*E*-nek. Határozottan dicsér-*E*-em, v.
dicsérem, dicsér-*E*-ed v. dicséred, dicsér-*Ee*, v. dicséré,
dicsér-*E*-iük v. dicsérok, dicsér-*E*-etek v. dicsérétek,
dicsér-*E*-ik v. dicsérék. És így minden módban és for-
mában p. o. dicsérn-*E*-ek v. dicsernék, dicsérn-*E*-el, v.

dicsérnél, dicsérn-*E*. továbbá dicsértet-*E*-em v. dicsértetem, dicsértet-*E*-el, v. dicsértetél, dicsértet-*E*-ik v. dicsérteték.

2) egészen múlt idő képzője *T* v. *TT* (84 §) p. o. dicsér-*T*-em, dicsér-*T*-el, dicsér-*T*, dicsér-*T*ünk, stb.

3) jövő idő képzője *ND*. (67 §) p. o. dicsér-*e ND*-ek, dicsér-*e ND*-esz, dicsér-*e ND* stb.

97. §.

Igeragok mint módok képzőji

1) óhajtó mód képzője *N* (79 §) p. o. dicsér-*N*-ék, dicsérend-*eN*-ék stb.

2) parancsoló és foglaló módnak, (melyekben a' második személy a' törzsök, és így alapja a' többi azon időbeli személyeknek *), képzője hathatóság végett a' törzsök utóbetűjének meg kettőztetése vagy némelyekben a' kettőztetés helyett *J* betű p. o. dicsér-*J*-ek, dicsér-*J*, dicsér-*J*-en.

3) Határozatlan mód képzője *N*. p. o. dicsér-*N*-i. De ezen határozatlan mód meg is személyesülhet akkor, ha a' személyes névmások nokos esetei el maradnak (mert egyébkor, sem szükség reá, sem alapja nincs) p. o. nekem, neked, neki lehet vagy köll dicsérni, vagy (nekem, neked, neki elmaradván) lehet v. köll dicsérnöm, dicsérnöd, dicsérnie stb. (Én másott is próbáltam használni p. o. kérettefik az olvasó, műszovaimban meg nem ütköznie, e' helyött: *hogy* műszovaimban meg ne ütközzék.)

98. §.

Igeragok mint részesülő k képzőji.

A' részesülő k vagy névszók, melyek az igeszók munkásságaiban részt vesznek — *mily ségi* nevek, képzőbetű-

---

*) A' tud. Társaság használatára készült „helycs-írás“ 22dik lap.

jik hangzók, különösen o, ó *) a' jelen és jövő időben; a' múltban pedig t.

A' függő állapotjegyzők: VA, VE, (együtt létel v. létel) függetlenek: VÉN, VÁN; de ezek tulajdonképen igehatározók.

99. §.

Ezek szerint igen különféle, még is igen egyszerű a' magyar igeragasztás, mert minden személy-, idő-, mód képzők stb. minden igeragasztásokban 's egyik a' másikban szüntelen megtartják (az egészen múlt; csekély kivétellel) képző betűjüket. Ezért csodálkozom nyelvtanítóinkon, hogy iverekre terjedő paradigmákkal nehezítik a' csodálatosan különfélesíthető, de igen egyszerű magyar nyelvet. Az előszámlált igeragokat, melyek teszik az egész igeragasztást, én ezekben vonom össze:

I g e r a g o k

Személyképzők						
Határozatlan igeragaszt.			határozott igeragaszt.		ikes igeragasztás.	
egyesszám		többszám	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
1ő szem	K	NK	M	I-k v. J-k	M.	NK
sik —	Sz v. J	T — K	D	IT-k v. JT-k	L.	T — k
3ik —	—	N — K	I v. Ja.	Ik v. Ják	ik	N — k

Időképzők

Feligmúlté	A v. E.
Egészenmúlté	T v. TT.
Jövőé	ND.

Módképzők

Óhajtós	N.
Parancsolós	J.
Határozatlanó	N.

többiképzők

Részesülő	ó ő, t
Állapotjegyzőké	va, ve ván, vén

Ezeknek könnyű és szép öszverakásából áll a' magyar igeragasztás, mely hogy mily egyszerű, 's még is mily sokszerű — lássunk egy példát. Vegyük föl ezen igit: *mond*,

*) 66 §.

's vegyünk föl oly példát, mely majd minden igeragokban, melyeket eddig láttunk, részt veszen p. o. a' *jövő idő igeragasztásának óhajtó mód határozott tárgyú többes első személyét*. Már a' példából magából a' rendet kiki láthatja. És így első helyre jön a' jövő idő képzője *nd*, 's lesz *mondand*, 2. dik helyre óhajtó mód képzője *n* 's lesz (mivel sok mássalhangzót egy más után a' magyar nyelv nem tűr) *mond and-an*. 3. dik helyre a' határozott igeragasztás többes első személye *ük* vagy a' törzök vastag' hangú ragot kívánván) *iük* v. öszszehúzva (6 §.) *ók*, 's lesz: *mond-and-an-ók*.

100. §.

Igeragok mint forma v. alakképzők

A' magyarban egyszerűen állítatva-elő, öt különböző forma v. alak-²kepző vagyon, de a' mely képzők minden átható jelentésű*) igékből (egészen mathesisi törvények szerint rakatván együvé) 30, különböző mind szokásban lévő formákat alkotnak. Ezen öt betűk e' következők 1., G = gyakorló, 2., T = tétető. 3., D = benmaradó 4., T = szenvedő, 5., H = lehető. **) Hogy ezön rendbe köll őket helyhetni, meg tetszik onnan, hogy az utóbbiak miudig járulhatnak az előbbiekhöz, de nem az előbbiek az utóbbiakhoz, melyet példákból érthetünk meg jobban p. o. jól mondjuk irogathat, irathat, íródhatik, irathatik stb. de nem jó lenne írhatgat, írhattat stb. Vegyük az egésze például ezen átható igét: *ír*

*) és így a' középigékből is ha élebb áthatókká leendenek p. o. ül, ültet, áll, állit.

**) Sögdé betűkkel egyött G = oGat, v. Get, T. = aT, e T, vagy ha a' törzök több tagú és ha az egytagúban t az utóbetű = Tat; Tét p. o. üt, üt-Tet; keres Tet, de a' többiben csak a T, e T, ver, ver-eT, mond-a T. Ez áll a' szenvedő T-jérül is, ik járulván hozzá. D = óDik, ó Dik; H = Hat, Het.

átható ige: ír. —

1.	G.	”	”	ir-o Gat	1-ső alak
2.	T.	”	”	ir-a T.	2. —
3.	D.	”	”	ir-ó Dik	3. —
4.	T.	”	”	ir-a Tik	4. —
5.	H.	”	”	ir-Hat	5. —
1. 2.	G. T.	”	”	ir-o Gat-Tat	6. —
1. 3.	G. D.	”	”	ir-o Gat-ó Dik	7. —
1. 4.	G. T.	”	”	ir-o Gat-Tatik	8. —
1. 5.	G. H.	”	”	ir-o Gat-Hat	9. —
2. 3.	T. D.	”	”	ir-a T- ó Dik	10. —
2. 4.	T. T.	”	”	ir-a T-Tatik	11. —
2. 5.	T. H.	”	”	ir-a T-Hat	12. —
3. 4.	D. T.	”	”	ir-ó D-Tatik	13. —
3. 5.	D. H.	”	”	ir-ó D-Hatik	14. —
4. 5.	T. H.	”	”	ir-a T-Hatik	15. —
1. 2. 3.	G. T. D.	”	”	ir-o Gat-Tat-ó Dik	16. —
1. 2. 4.	G. T. T.	”	”	ir-o Gat-Tat-Tatik	17. —
1. 2. 5.	G. T. H.	”	”	ir-o Gat-Tat-Hat	18. —
1. 3. 4.	G. D. T.	”	”	ir-o Gat-ó D-Tatik	19. —
1. 3. 5.	G. D. H.	”	”	ir-o Gat-ó D-Hatik	20. —
1. 4. 5.	G. T. H.	”	”	ir-o Gat-Tat-Hatik	21. —
2. 3. 4.	T. D. T.	”	”	ir-a T-ó D-Tatik	22. —
2. 3. 5.	T. D. H.	”	”	ir-a T-ó D-Hatik	23. —
2. 4. 5.	T. T. H.	”	”	ir-a T-Tat-Hatik	24. —
3. 4. 5.	D. T. H.	”	”	ir-ó D-Tat-Hatik	25. —
1. 2. 3. 4.	G. T. D. T.	”	”	ir-o Gat-Tat-óD-Tatik	26. —
1. 2. 4. 5.	G. T. T. H.	”	”	ir-o Gat-Tat-Tat-Hatik	27. —
1. 3. 4. 5.	G. D. T. H.	”	”	ir-o Gat-ó D-Tat-Hatik	28. —
2. 3. 4. 5.	T. D. T. H.	”	”	ir-a T-ó D-Tat-Hatik	29. —
1. 2. 3. 4. 5.	G. T. D. T. H.	”	”	ir-o Gat-Tat-ó D-Tat-Hatik	30. —

Jegyzet. Ezekből lehet más szókat is képezni.

1. ás, és p. o. irás, irogatás, irat-ás 'stb.	30.
2. ási, ési, írási, irogatási, iratási 'stb.	30.
3. ásbeli, ésbeli	30.
4. mány, mény	30.
5. mányi, ményi	30.
6. ó, ó, író, irogató, irató	30.
7. ói, ói	30.

8. ólag, óleg	30.
9. ólagi; ólegi	30.
10. óság, óség	30.

és így tovább számtalan ragokkal. De látjuk, hogy csak már eddig is 300-ra megyen az igeszóvakon kívül.

M á s o d i k f e j e z e t

MÁSODIK CZIKKELYE.

A' ragokrul mint önálló szók képzőjiről *)

§. 101.

Főnévragok, mint főnévképzők.

- A, E, *milység* (66. §.) p. o. gomb, gomba, kúp, kúpa, bog, v. bok, boka.
- ACS, ECS, 1. *kiécsinyítő* (70. §.) p. o. kő, kövecs, kor, koracs, úr, uracs. 2. *munkáló* (ugyanott) p. o. dug, dugacs.
- AD, OD, ED, ÖD, v. D, *accidens* (mellék, birtok, forma, stb.), vár, várad, Bors, Borsod, kar, kard, tér, térd.
- ADON, *levő*, haj, hajadon (in capillis existens).
- AG, EG, *egyetöm* (G) ür, üreg, 2. *milység, tulajdonság*, szál, szalag (pántlika).
- AK, OK, EK, ÖK, v. csak K. 1. *külség* (K) far, fark, v. fark, tő, tők. 2. *munkáló* (ugyanott) súly, sulyok, szer, szerk(organum).
- AL, EL, OL, ÖL, *létel* (L) ét, étel, öb, öböl, küb, küből, lét, létel.

*) Ezen ragok és képzők fölosztásában mint az olvasó látni fogja, Kresznericset követtem; de nem az elnevezésekben (89 §), valamint azt is fogja látni, hogy én az ő ragjait sokakkal szaporítottam.

- ALY, ELY**, *ugyan az*, gömb, gömböly, mi, mily.
ANY; ENY, *principium essendi (N, NY)* só, savany (só-lét-elve), ár, arany (ár lét-elve).
AP, EP, *alap (P)* gyár, gyarap, szer, szerep, (szernek, munkálásnak vagy eszköznek*) alapja).
AR, OR, *terjedés, kiterjedés (R)* agy, agyar, bog v. bok, bokor.
ASZ, ESZ, *munkáló (SZ)* szak, szakasz, tám, támasz.
ÁCS, ÉCS, ÓCS, ŐCS v. **ÁLCS** stb. 1. *munkáló (CS)* p. o. szak, szakács. 2. *kicsinyítő* (ugyan ott) p. o. szem, szemőcs.
ÁG, ÉG, *egyetöm (G)* vil (egyöttlét), világ.
ÁL, ÉL, *létel, származás (L)* szak, szakál.
ÁLY, ÉLY, *ugyanaz*, dag, dagály, vész veszély.
ÁNY, ÉNY, *subjectivum, principium essendi (N, NY)* lap, lapány, eró, erény.
ÁR, ÉR, *munkáló (R)* kád, kádár, bog, bogár, tim, timár.
ÁSZ, ÉSZ, *mivelő, mivészkedő (SZ)* bánya, bányász, kert, kertész.
CZA v. **CZE**, *kicsinyítő (CZ)* út, útca, tál, tálca, tó, tóca.
CSA, CSE, *ugyan az*, tó tócsa, szem, szemcse.
D, lásd **AD, ED**.
DAD, DED, *forma (D)* kerek, kerekded.
DALOM, DELÖM, *több dolgok, mind objectivusok, (D, L, M)* p. o. úr, urodalom; fej, fejedelm**).
ÉK, *mílység (K)* táj, tájék, körny, környék.
GAR, GER, 1. *egyetömös terjedség, sú***)*, sugár v. sugár, töm, tömger v. tenger (81. §.) 2. *egyetömi munkáló, im, imger, v. inger* (78. és 81. §.)

*) p. o. te ennek nem volnál szere, vagy eszköze, munkálója.
 **) Innét megtetszik, hogy a' magyar nyelvben a' társaság fejének nagy függősége vagy törvények által korlátozása jelentetik.
 ***) sú, természeti hangja a' sebességnek.

- KA, KE, *kicsinyítő (K)* madár, madárka.
 KAL, KEL, *aprólag munkál*, ir, irkál.
 LAG, LEG, *létel in complexu*, par (80. §.) parlag.
 LAT, LET, *lét*, szög, szöglet.
 LÓ, LÓ, *létező, levő*, tar, tarló, nap, napló, szél szellő.
 MÁNY, MÉNY, *objectum, accidens*, zsák, zsákmány.
 NÉ v. NÓ (N) Király, Királynő.
 NOK, NÖK, *subjectum*, tár, tárnok, ál, álnok, tit, titnok, (szebb mint a' sok k-s titoknak, titoknokoknak).
 OM, ÖM, *objectivum*, ál, álom (álmi); kör, köröm, (körmi); éh, éhom.
 OS, ŐS, *subjectum, birtokos, munkáló*, asztal, asztalos, áru, áruos, vagy árus, pénz, pénzes, fog, fogas.
 Ó, Ó, *milység*, anya, v. any, anyó.
 SÁG, SÉG, *quantitas aut qualitas in complexu (S-G)* enber, enberség, magyar, magyarság.
 SZÁG, *ugyan az*, úr, urszág vagy ország. (Műszókönyvem, vezérszó).
 TYÚ, TYÚ, *objectum, accidentia*, kéz, keztű, sark, sarkantyú.
 U, Ü, *milység*, lap, lapu, gyep, gyepü, ár, áru.
 VÁNY, VÉNY, *substantia, subjectum*, ör, örvény.
 ZAT, ZET, *mennyiségi dolog*, csillag, csillagzat.

102 §.

Főnévragok, mint melléknévképzők.

- AG, OG v. UG, *milység*, rész, részeg, haz, (defectivus actus H.Z.) hazog vagy hazug.
 AS, OS, ES, ŐS, *milység*, harag, haragos, vér, véres.
 AZ, EZ; *ugyan az*, szár, száraz, idv, idvez.
 I, *milység*, nyár, nyári, kéz, kézi.
 LÓ, LÓ, *létező, levő*, egyen, egyenlő, hason v. hasonny, hasonló.
 MES = mis p. o. vér, vérmes.

SÓ, SÓ, *lépső* (S) utó, utósó, elő, elős v. első, közép, középső, vég, végső.
 TALAN, TELEN vagy TLAN, TLEN, *negative point*, ok, oktalan, enber, enbertelen, erő, erőtlen.
 Ű, Ű, *milység*, savany, savanyú, gyönyör, gyönyörű.

103. §.

Főnévragok, mint igeképzők.

AD, ED, *létel* (D) ár, árad, ér, ered.
 AG, OG, EG, ÖG., *gyakori munkásság*, locs, locsog, csöp, csöpög, (főképen a' természeti hang szülte nevekhez ragad).
 AL, OL, EL, ÖL, *munkál*, talp, talpal, munka, munkál, ország, országol, mese mesél.
 AR, OR, ER, ÖR, *cselekvő munkálás*, hab, habar, tők vagy tek, teker, ige, ige-er vagy ígér stb.
 ASZT, ESZT, *cselekvő munkálás*, (többnyire az AD, ED, lételt jelentő képzők változnak ASZT, ESZT képzőkké) ár, árad, áraszt, ér, ered, ereszt.
 AZ, OZ, EZ, ÖZ, 1. *cselekvő munkálás*, óltalom, óltalmaz, hegy, hegyez, szerk, szerkez. 2. *benmaradó munkásság*, lét, létez, egy, egyez, *néha ikkal*, p. o. hila, hibáz, (er fehl), hibázik (es fehl).
 ASZ, ESZ, *foglalatosság, munkálás*, hal, halász, (piscatur) eger, egerész.
 IK, (a' szenvedő átható és közép igék különböztetője*) lak, lakik, vágy, vágyik.
 ÍT, *cselekvő munkálás*, lap, lapít, hév, hevít.
 INT, *gyöngé munkálás*, (N) köh, köhint.
 KODIK, KÖDIK, *mennyiségi* (K) *szenvedő benmaradó munkásság*, agyar, agyarkodik, eresz, ereszködik.
 KOZIK, KÖZIK, *ugyan az*, tanács, tanácskozik, ügy, ügyeközik.

*) 94. §.

LAL, LEL, vagy LÁL', LÉL, átható munkálás, fagy, fagylal, hir, hirlél.

LIK, létel, (többnyire személytelen igéket képez) fény, fénylik, villám, villámlík, rom, romlík *).

ODIK, ÖDIK, szenvedő benmaradó, folyam, folyamodik, kerek, kereködik, enber, enberödik.

Jegyzet. HÖDIK-ben a' h alkalmasint csak aspiratio, bűn, hűnhödik.

OSZIK, ÖSZIK, USZIK, ÜSZIK, ugyan az, nyugoszik, fek, feküszik, al, aluszik.

TAT, TET, cselekvő munkálás, ok, oktat, (okokkal tanít).

UL, ÜL, létel v. tiszta benmaradó (viszonyban áll az it-tel) lap, lapít, lapul, hév, hevít, hevül.

VAN, VEN, létel, puf, puffan, (pufvan), csöp, csöpöppen csöp-ven **). Ehez ha T járul, lesz

VANT, VENT, átható munkálás csöp - csöpöpent, locs, loccaant. Többnyire természeti hangból származott szókhöz járulnak, 's valamint a' van, ven a' hang egyszer (n) történést; úgy a' vant, vent a' hang egyszer munkálását jelenti; gyakori munkásságot jelent ugyan ezekben az og, ög, csöpög, locsog (benmaradó) és csöpögtet, locsogtat, (átható) stb.

104. §.

Főnévragok, mint határozóiképzők.

ÁNT, ÉNT v. INT, kor, koránt, rész., részént vagy részint, szer, szerint, mi, miént.

AST, EST, öröm, örömet.

AN-, ENKINT, ház, házankint, fej fejenkint.

T, önkény, önkéayt.

*) Hogy mind ezek személytelen Igék, mutatja, hogy ha személyesekké 's különösen subjectivusokká válnak, a' ragokat mint nem-ikések veszik föl, p. o. romlok, romlasz, diszlek, diszlesz stb.

**) Kresznerics szótára. Bevezetés 711 lap.

TA, TE, szin, szinte, szer, szerte.
TAN, TON, TÖN, TEN, ifju, ifjontan, rég, régönten *).

105. §.

Melléknévrágok, mint melléknévképzők.

AD, OD, ED, ÖD, *mellékség, tulajdonság (D)* három, harmad, hat, hatod, száz, század.

Jegyzet. Ezen ragok a' számokból főneveket is szoktak képzni p. o. száz, század = száz d-olog (száz év; százrész; száz enher stb); hogy tehát amazok mint melléknévek ezektől megkülönböztessenek, ik-et (76 és 94. §.) vesznek föl így: harmadik, hatodik, századik.

AG, EG, OG, ÖG, *milység*, jó, jog (dexter, a, um) bal, halog (sinister), gyal (gyar, jár) gyalog.

AS, ES, OS, ÖS, *milységnek* (melléknévrágok, mert most melléknévrágokról vagyoni szó) *milysége* (latinul: sub) p. o. kék, kékes (subcaeruleus) sárga, sárgás, (subflavus) ily, ilyes, rossz, rosszias.

DAD, DED, *forma, idom*, édes, édesded, kis, kiseded (édesforma, kisforma).

D v. DI *ugyan-az*, katonás, katonásdi.

I, *milység*, utóbb, utóbbi, később, későbbi.

IK, *különböztetés*. egy, egyik, más, másik, jobb, jobbik, harmad, harmadik.

KA, KE, *kicsinyítő*, szegény, szegényke, tar, tarka. Ide tartozik a' CSKA is, p. o. jó, jócska, sok, sokacska.

TALAN, TELEN, *tagadás*, bátor, bátortalan, szapora, szaporátlan (szaporátalan).

VAN, VEN, (számragok ebből: von**) hat, hatvan, (hatvon, hatvonás) nyolcz, nyolczvan.

*) A' határozói képzőkrül többet a' 114. §-ban.
**) Az emberek kezdetben vonásokkal számláltak. Így a' németeknél -zig (zug. ziehen), görögöknél *κορτα* (*korzio* bőköm, szürom) 's ebből a' diák „gintá“ quadraginta, quinquaginta. Kresznerics szótára IX. és X. lap.

106. §.

Melléknévragok, mint főnévképzők.

AP, EP, *basis*, al, alap.

KA, KE, *kicsinyítő*, sós, sóska, csaló, csalóka.

LÉK, *munkáló*, kötő, kötőlék (a' mi köt).

OG, ÖG, *unus complexus, egyetöm*, jó, jog*) (*complexus boni v. juris, jó egyetöm*), só (*gradus*), sóg vagy sőt = *complexus graduum*.

ONCZ, ÖNCZ, *önki v. nok*, ifjú ifjoncz.

Jegyzet. Hogy *oncz, öncz* stb. épen annyi, mint *önki v. nok* (a' *k* a' *cz* vel mint tudjuk, igen közel rokon levén), kétségbe hozhatatlan. Tehát *ifjoncz* annyi mint ifjú nok v. ifju subjectum. Hasonlók ezen régi szovak is: lovancz (miles equestris, ló noka), lábancz. Ez okbul helyesen ragasztatnak ugyan a' nok,-nök ragok némely újontan használt szovakhoz, mint titoknok v. titnok, tanácsnok, előnök v. elnök, (valamint helyes „előszó v. előszó,” úgy ez is előnök v. elnök; s valamilyen helyesen tétetik öszve „előbeszéd,” úgy „előnök” is): de a' jó izlésnek kifogása van ellenök. Mert ha az említett szovak a' többes számban és nokos esetekben is előfordúlnak, kellemetlenül jönnek öszve (legsül, ha sok hasonló szovaink lesznek) a' sok *k* betűk, p. o. tanácsnokoknak, előnököknek. Ezért oly szovakban, melyeket újontan akarunk divatba hozni, jobb izléssel használhatók az *oncz, öncz* ragokat, p. o. előncz (*praesidens*); anniyal inkább, mert jobban megfelel a' latin *ens*-nek a' magyar- *öncz* (*cz*, s fogbetűk) mint a' német *ling*-el. Ezért „kedvencz, védencz” (jóllehet én is éltem velök) annyi mint „kedvnök v. kedvelő, védnök v. védő,” nem pedig: kedvelt v. védett. — „Elölülő” minden tekintetben alkalmatlan kimondású.

*) Jog mint fölebb láttuk melléknév is.

SÁG, SÉG, *qualitas in complexu*, jó, jóság, eszes, eszesség, bölcs, bölcsesség (bölcs-ség).
SZÁG, *quantitas in complexu*, jó, jóság.

107. §.

Melléknévrágok, mint igeképzők.

ALJA, ELI, *átható* jó, jovalja, (approbat) jovas *), jovasol, jovasolja, (svadet), röst, rösteli.

ALLIK, ELLIK, *szenvedő létezés*, kék, kékellik, sötét, sötétellik vagy sötétlik **). Én azt tartom, ezen (LIK) ragok csak személytelen igeképzők, mivel ha személyekké lesznek iktelenül ragasztatnak p. o. sötételek, sötétesz, zöldellek, zöldellsz stb. lásd (103. §. LIK),

GAT, GET, *gyakorló átható*, igaz, igazgat, édes, édesget. IT, *cselekvő átható*, bölDOG, bölDOGít, ép, épít.

KODIK, KÖDIK, *mennyiségi (K) benmaradó*, gondos, gondoskodik, heves, heveskődik.

ODIK, ÖDIK, *benmaradó*, bátor, bátorodik, fehér, fehérődik.

OL, ÖL, *cselekvőátható*, más, másol, dőzs, dőzsol, jós, jósol.

ONG, ÖNG, *gyakorló benmaradó*, bús, búsong, őRJ, őRJöNG,

SZIK, *szenvedő létező*, beteg, betegszik.

TAL, TEL, *átható*, nehéz, nehéztel, magasz (magas) magasztal.

UL, ÜL, *létel* jobb, jobbúl, ép, épül (itt is viszonyban áll az *it*-tel jobbít, épít).

108. §.

Melléknévrágok, mint határozóképzők.

AN, EN, ON, ÖN ***) hamis, hamisan; gazdag, gazdagon.

*) quasi subbonum (105. §.) svasu dignum.

***) Hogy mássalhangzó után a' kettőztetés elmarad, erre igen sok példánk vagynak, p. o. mondottam v. mondtam, Kolosvárott v. Kolozsvárt stb.

****) A' határozóképzőkrül lásd a' 114. §-t.

DON, DÖN, új, újdon.
INT, alkalmas, alkalmasint.
KOR, (idő) az, akkor v. akkor.
LAG, LEG, új, újlag, fölös, fölösleg.
LAN, LEN, egész, egészen.
SZOR, SZER, SZÖR (sor) három, háromszor, sok, sokszor.
TA, TE, gyakor, gyakorta.
ÜL, ÜL, gonosz, gonoszúl.

109. §.

Igeragok, mint igeképzők.

AD, ED, 1. *munkáló*, fog, fogad, 2. *benmaradó*, fül, fülad, gyúl, gyúlad.
ADZIK, EDZIK, *gyakorlatos* (z) *szenvedő létezés*, fiú, fjadzik, gyp, gyepedzik.
AL, EL, *átható*, forr, forral, ló, lövel.
ASZT, ESZT, *nagy áthatású*, fogy, fogyaszt, él, éleszt, fül, fúlaszt, gyúl, gyúlaszt, (itt is viszonyban áll a' benmaradó AD v. ED-del).
AT, ET, *átható*, húll, húllat.
AZ, OZ, EZ, ÖZ, *a' munkásságot sokasítja*, (85. §.) ragad, ragadoz, föld, földöz, szalad, szaladoz; v. *ikkell*, lakik, lakozik.
BÁL, *bőven csinál*: nyír, nyirbál.
DÁCSOL, DÉCSÖL, *mennyisítve csinál*, p. o. vág, vagdácsol, szök-ik, szökdécsel.
DAL, DEL, *elterjedve csinál*, (66 §. 3.) jár, járdal, él, éldel.
DOGÁL, DÖGÉL, *gyakorló lévő v. létező*, áll, álldogál, jó, jódogél, ir, irdogál.
DOKOL, DÖKÖL, *ugyan-az*, hal, haldokol, ér, érdököl.
DOS, DÖS, *mennyisít*, mar, mardos vagy. *ikes* gyökértül, búvik, bújosik (búvdosik).
DOZ, DÖZ, *ugyan-az*, kap, kapdoz, kér, kérdöz vagy *ikes* gyökértül. esik, esedőzik,

- GAT, GET, *gyakorló*, hall, hallgat, beszél, beszélget.
- GÁL, GÉL, *gyakorló*, keres, keresgél, áll, állogál.
- INT, *gyöngíti a' munkásságot*, (N) emel, emelint, csap, csapint.
- ÍT, *átható*, szól, szólít.
- KÁL, KÉL, *mennyiségi létező*, ás, áskál, vés, véskél, jár, járkál.
- KOD, KÖD, *ugyan-az*, kap, kapkod, csip, csipked v. ikkel, bizik, bizakodik, keres, kereskődik.
- KOZ-ik, KÖZ-ik, *ugyan-az*, csodál, csodálkozik, fér, férközik.
- LAL, LEL, *átható munkálás*, hízik, hizlal, kér, kérlel.
- ODIK, ÖDIK, *benmaradó*, kever, keverődik.
- ÓDIK, ÓDIK, *benmaradó*, fog, fogódik, él, élődik.
- ÓDZIK, ÓDZIK, *mennyis v. gyakorlatos benmaradó*, vakar, vakaródzik.
- OG, ÖG, *gyakorló*, füstöl, füstölög, szédül, szédelög.
- ONG, ÖNG, *ugyan-az gyöngítve*, száll, szállong.
- OS, ÓS, *mennyisítő*, fut, futos.
- SZIK, (személytelen) lát, látszik.
- T, *átható*, fél, félt, billen, billent.
- TAT, TET, *átható*, ázik, áztat, jár, jártat.
- ÚL, ŰL, *létező*, jár, járúl.

110. §.

Igeragok mint főnévképzők.

- ADÉK, EDÉK, *létezés*, zár, záradék (a' mi zár, conclusio), hull, hulladék, törik, töredék.
- AG, EG, *milység*, bolygat, bolygatag.
- AL, EL, *létel*, fon, fonal, von, vonal (linea).
- ALOM, ELÖM, *létező mi*, hat, hatalom, fél, félelöm.
- AM, OM, EM, *objectum*, foly, folyam, köll, köllem, vagy, vagyom.
- Jegyzet.* Ezen szép rövid ragot inkább használhatnók mint a' hosszú adalom-, edelem-et p. o. gyúl, gyűl-

- lem, tün, tünem (Erscheinung), szün, szünem, gyúl, gyulam, függ, függem (subordinatio) stb.
- AP, EP, *alap*, ül, ülep, *isz-ik*, *iszap*.
- AT, ET, *munkálat*, *effectus*, parancsol, parancsolat (mandatum).
- ASZ, ESZ, *mivelő*, dug, dugasz.
- ÁCS, ÉCS, *kicsinyítő*, farag, faragács v forgács.
- ÁL, ÉL, 1. *létel*, hal, halál. 2. *mivelő*, föld, földél, szab, szabál (norma, regula).
- ÁLY, ÉLY, *ugyan-az*, oszt, osztály, szeg, szegély.
- ÁR, ÉR, *mivelő*, búv - ik, buvár, *szí* vagy *szív*, *szivár*, csapol, csaplár, országol, *országjár* (statús minister).
- ÁS, ÉS, *mivelés*, *munkálás*, (actus ipse 82. §.) arat, aratás, kér, kérés.
- CS v. LCS, *mivelő*, kap, kapcs- v. kapocs, teker, tekercs, szó, *szócs* v. *szölcs*.
- CSÓ, CSŐ, lásd SÓ, SŐ.
- DALOM, DELÖM, *objectivum*, fáj, fájdalom, bir, birodalom.
- DÁR, DÉR, *csináló*, *tevő*, p. o. caap, csapodár, *tün-ik*, *tündér*.
- ÉK, *mivelő*, füst, füsték, akad, akadék, pótol, pótolék.
- LÉK, *létező*, tart, tartalék, tólt, tóltelék.
- MÁS, MÉS, (v. omás, ömés) *objectiv munkálás*, p. o. áld, áldomás (actus, quo aliquid benedicitur), lel, *lelemés* (actus, quo aliquid invenitur).
- MÁNY, MÉNY, *objectivitas*, csinálniány (a' mi csináltatik), szül, *szülemény*.
- OK, EK, *létező*, tör-ik, törek, vét, vétek.
- TOK, TEK, *szenvedő létező*, bir, birtok (a' mi biratik).
- SÁG, SÉG, *quantitas* v. *qualitas in complexu*, fárad, fáradtság, költ, költség.
- SÓ, SŐ, *gradus*, hág, hágsó, lép, lépső.
- VÁNY, VÉNY, *substantia*, jó, *jövény* v. *jövevény*, taníttatik, taníttatvány.
- ZI, *létezés*, lak-ik (*jóllakik*), lakzi (lakodalom).

111. §.

Igeragok, mint melléknéviképzők.

ANDÓ, ENDÓ, (*jövő idő képzője*) áll, állandó, hal, halandó, váratik, váratandó, mondatik, mondatandó*).

ATLAN, ETLEN, *negatio*, tud, tudatlan, állhat, átlhatatlan, hallhat, hallhatatlan, számláltathat-ik, számláltathatlan, vagy (a' *h, t* - vel fölcseréltetvén) számlálhatatlan.

ÁNK, ÉNK, *milység*, nyal, nyalánk, fél, félénk, él, élénk.

CSI, *milység*, kíván, kíváncsi.

ÉKONY, ÉKÓNY, (könnyű, könnyen) hajlik, hajlékony, fél, félékeny.

ZSI, *milység*, kap, kapzai.

112. §.

Igeragok mint határozói**) képzők.

TON, TÓN, fut, futton, lép, léptön.

VA, VE, (állapotjegyzők) fog, fogva, biz-ik, bizva.
Ezekből erednek:

VÁST, VÉST, fogvást, bizvást.

113. §.

A' Határozók és a' beszéd többi részeinek ragjai mint a' beszéd különféle részeinek képzőji.

ABB, OBB, EBB, ÖBB, (hasonlító képzők) alá, alább, öszve, öszvébb.

*) Nem jó volna várandó, vagy mondandó, mert az annyit tenne, a' ki várni vagy mondani fog.

**) 114. §.

AD, OD, ED, ÖD, *forma*, távol, távolad, = távolformán.

AL, EL (igeképzők) hátra, hátrál.

ALja, ELi, (igeképző) messze, messzeli.

AN, ON, EN, ÖN, (határozóiképzők, 114. §.) hogy, hogyan, majd, majdan, így v. ig, igen, (és számok után) tíz, tízen, húsz, húszan *).

ANDÓ, ENDÓ, (jövődőképzője) elég, elegendő, (elég le.endő).

AS, OS, ES, ÖS, *milység*, fél, fölös, fél, feles.

ATT, OTT, ETT, ÖTT, (határozóiképzők 114. §.) hol, holott, föl, fölött.

AZ, EZ, OZ, ÖZ, (igeképzők) tétova, tétováz, sokszor, sokszoroz.

ÁNT, ÉNT (határozóiképzők) ime, imént.

BÁL, *böven csinál*, ki a' (wer da), kiabál.

GAT, GET, (igeképzők) no, nogat, közel, közelget.

I, (melléknéviképzők) egykor, egykori, néha, néhai.

IG, *vég*, (határozóiképzők) al, alig, ma, maig. Ebből származik az

IGLEN, (határozóiképző) aliglan, maiglan.

IT, (igeképző) Ah! áhit. Á—s, ásit, 's ó ha! sóhait v. sóhajt.

KODIK, KÖDIK, (igeképző) hamar, hamarkodik.

KOZIK, KÖZIK, (igeképző) ellen, ellenközik.

LAG, LEG, 1. *menyiségi névképző*, föl, főlleg. 2. *határozóiképző*, igen, igenleg.

*) Hogy „tízen, húszan“ valóságos határozók, megtetszik abból, hogy a' magyarban a' számok mint nevek után csak egyes szám járul, ellenkezőleg van pedig ezek után „tízen húszan“ stb. p. o. tíz ember mondta, tízen mondták. Oka az, hogy az első példánál már magában a' személyben (tíz ember) meg van a' sokaság (mint valamely collectivumban), és így nem szükség az igének többesben állani, ellenben az utolsó példában „tízen, húszan“ határozó lévén, a' „mondták“ ban foglaltatik mind a' személy, vagy a' *periodus subjectum*a, mind a' *periodus praedicatum*a.

LAN, LEN, (határozói képző) *mig, miglen, ei, ellen*;
NYA, NYE, *ej, ejnye*.
SÁG, SÉG, (névképző) *hamar, hamarság*.
SÓ, SÓ, (lépszó) *hátúl, hátulsó, kül, külső*.
SZA, SZE, (második személy képzője 83. §.) *no, nosza, ne, nesze*. (Előkerül ez az igékben is a' parancsoló mód második személye mellett, *adsza, mondza*).
TA, TE, (határozói képző) *hatször, hatszorta*.
TAG, TEG, (határozói képző) *viszon, viszontag*.
TAN, TEN, (ugyan-az) *régen, régenten*.
UL, ÜL, (1. igeképző) *ám, ámul*, (2. határozói képző) *tova, tovul, v. távul*.

F ü g g e l é k.

114. §.

A z i g e h a t á r o z ó k r u l.

Az igehatározók egy különös szakot méltán érdemelnek. Mert tudjuk, hogy ezek mind az igéknék értelményét igen sokképen módosítják, mind önmagoknak sokféle fölhasználásai vagynak; de fő dolog az, hogy sokféleségök miatt nem csak úgy jönnek elő a' magyar nyelvben mint gyökérszavak, hanem számtalan ragokkal is. Az igehatározókat legalkalmasabban eloszthatjuk a' mondományok szerint. Az igehatározók tehát:

A.) *A' tér mondományában*

tért v. helyet jelentők. Ezek vagy gyökérszavak, p. o. *ba, be, ki, föl, alá, le, ide, oda, ott stb.*, vagy az utóljárókat veszik föl mint ragokat p. o. *er-re, fölül-ről stb.* vagy a' terjedést jelentő betűket (nyílt-hangzókat) p. o. *tél, tele, ősz, ősze*; vagy magát a' helyt jelentő szovat p. o. *vala-hol, se-hol, vagy az állapot jelentők képzőit, (F. alatt) p. o. bent, kint stb.*

B) Az időmondományában

időt jelentők. Ezek is vagy gyökérszavak p. o. ma, már; vagy ragjaikat az utoljáróktul kölcsönözik; p. o. ezen-túl, jövőndő-ben, tegnap-előtt stb.; vagy magokat az időt jelentő szavakat veszik föl, p. o. jó-kor, ez-időn, hól-nap, hajdan (ha-időn); vagy végre az állapot jelentők képzőjít p. o. most (ma-st), tőst-int stb.

C.) A' mennyiségben

mennyiséget jelentők. Vagy mennyiségi szavakat vesznek föl p. o. egy-szer, hatodszor; vagy csak mennyiségi betüket p. o. több-é, (nyílthangzó) elége, továbbá, kisé, kevésé, minthogy pedig ezekben: elég, kis, kevés, az utóbetük magok is mennyiségi betük ezen utóbetük megkettőztetésével is szokták fölvenni a' nyílthangzót u. m. eléggé, kissé, kevésé; vagy utoljárókat vesznek föl p. o. annyi-ra; vagy az állapot jelentők képzőjít p. o. bőven.

D.) A' milységben 1. *az igenlegességben* vagy gyökérszavak p. o. biz (= benne positivum quid), így, úgy (a' német „ja," gy és j rokonok); vagy utoljárókat vesznek föl p. o. való-ban, bizonynyal stb.; vagy az állapot jelentők képzőjít p. o. biz-on, ig-en (= jogon v. igyen) stb 2. *a' nemlegességben*, gyökérszavak, ne, nem.

E.) A' tárgyviszonyban

viszonyt jelentők, az állapotot jelentők képzőjivel p. o. visz-ont, visz-sza.

F.) A' nokviszonyban

1. *kérdések*, (problematicusok, lehetőséget jelentők, mért tudjuk, hogy a' lehetőség mondománya a' problematicum judiciumból származik) vagy a' lehetőség betűjéből (h) erednek p. o. hol? honnan? hová? stb.; vagy kérdőszavakból, és határozói képzőkből tételnek öszve p. o. mi?-kor, hány? -án, stb. 2. *lételt v. állapotot jelentők.* Ezek a' tulajdonképeni igehatározók, igelételt módosítók; ezért ezeknek képzőji (melyek a' beszéd minden részeihez sőt önmagokhoz a' határozókhöz is mint láttuk ragadnak) a' létel és létezés betűjít veszik föl mind egyszerűen: d, g, l, n, ny, sz, (s), t, v. mind öszvetéttve

leginkább ezekben : d-n, l-g, l-n, -nt, -st, t-g, t-n, v-n, d-n-n, nt-g, nt-n, tl-n. v-st.

Lássunk példákat :

d, mind (omnes) hogy ez határozó megtetszik onnan, mivel az igék többes számával is változatlanúl jön össze p. o. mind ott volt, vagy mind ott voltak.

g, ép, épeg, Erdélyben közönségesen élnek vele, „épen“ helyött, p. o. épeg azt akarám mondani.

l, rossz, rossz-úl, véletlen, véletlenül, jó, jól, fő, föl.

n, szép, szépen, fő, fön, kép, képen, egy, egyen, hat, hatan (hatan voltunk), utó, utóan v. után.

ny, ej, ej-nye.

sz, ne, nesze.

t, mén, men-et, jó, jövet, gyakor, gyakorá, százszor, százszorta.

v, fog, fogva.

d-n, új, újon,

l-g, futó, futó-lag, fölös, fölösleg.

l-n, egész, egészen, addig, addiglan.

nt, meg, megint, ki (qui), ki-int, v. kint, v. ként, rész, rész-int.

st, öröm, öröm-est, kép, kép-est, meg, meg-est.

t-g, ezön, ezön-teg, (illico. Kresznerics).

t-n, talán, talán-tán, foly, folyton.

v-n, fog, fogván *).

d-n-n, új, újon-nan.

nt-g, visz, visz-ontag.

nt-n, ifjú, ifj-ontan.

tl-n, vél, véletlen, köll, köll-etlen.

v-st, foly, foly-vást.

nkint, ház, házankint (lásd nt).

---

*) Minden állapotjegyzők határozók (és így nem részesülők), p. o. ő mondván, ók mondván (ille dicendo v. illo dicente illi dicendo, v. illis dicentibus).

§. 115.

Általam használt vagy javaslott nevezetesb szovak:

nök v. *önki*, subjectum.

önmi v. *mény*, Ding an sich v. objectum; de nem: Erkenntniss-object (tárgy).

pány, substantia.

öb, concavum quid; innen: *öbösség*, concavitas.

ök, convexum quid.

küb (nem: *köb*), cubus.

bar v. *ber*, animal, (bar-om, en-ber).

ög, punctum; (kög, centrum).

ső, gradus; *legső*, supremus gradus; *legsül*, adv. praeprimis (sur tout).

szerk, organum.

öm v. *ömeg*, (ümög, ing), volumen; (ömlik, ÷ gömbölyen v. hengerítve megyen, volvitur).

töm v. *tömeg*, massa (res in v. cum volumine).

ösze v. *összeg*, summa.

egyded, uniformis; *egydedség*, uniformitas; ezön munka készülése alatt. gr. Széchényitől is olvastam, és így a' minden tekintetben egyetlen egy Széchényink jobban érzette a' - ded. (idom) ragnak érteményét, mint némely félszázadig örökké csak szovakon philológián rágódó tudósaink.

előncz, praesidens.

elmetudós, philosophus: *elmetudomány* v. *elmészet*, philosophia; *elmésködik*, philosophiren.

mondomány, praedicatum, categoria.

tülkelő, transcendental.

tülhaladó, transcendent.

tárgyviszony, relatio {
nökviszony, modalitas { mondományok.

képel, *képelni*, vorstellen; (mint: gondol, gondal foglalatoskodik, gondot visel; képel tehát azt teszi: képpel foglalatoskodik, épen annyi mint: ábrázol, de amaz jobb és alkalmasabb szó.

visszaidéz, (cselekvő ige), *visszaeszmél*, (közép ige)
reflectere.

tudalom v. tudomás v. eszmélet, Bewusstseyn.
stb.

A' helyes-írás, és szófűzés némely áltá-
lam követett szabályai:

Az enyvetűk közül különösen a- j betűt, igen ke-
vés írónk tudja megkülönböztetni, mikor legyen eny-
vetű, mikor képző.

Enyvetű 1. mikor hangzón végződő szóhoz hang-
zón kezdődő rag járul, és így két hangzó öszvekerü-
lése kellemetlen kimondást okozna; p. o. munka, mun-
ka-j-a, munka-j-ok; kellemetlen volna: munkaa, munkaok.
A' több birtokban „munkái“ sem kellemetlen, de lehet
„munkáji“ is. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a' hangkel-
lemért (és semmi más okból) a' rövid hangzó is meg-
nyújtatik, munkája, nem: munkaja, dárdája, nem: dár-
daja, (és ezön utósó szóban az első a közép a, mint-
hogy a' fő accentet, a' magyar az utótagra szereti ten-
ni. Müszökönyvem, előbeszéd). 2. mássalhangzó után,
ha az utótag a' rag előtt rövid, p. o. lap, lapja, tag,
tagja, kalap, kalapja, dob, dobja, (mert így positio
által*) accentet kap); ellenben: kép, képe (nem: képje),
láb, lába, ág, ága. Ha pedig már különben is vagyon
valamely szóban hosszú szótag (de nem az utósó szó-
tag); akkor j-vel is, a' nélkül is írhatjuk, mert már
egyszer meglevén a' szóban az accentuált szótag, a'
hangkellem semmit sem szenved, p. o. csillag, csillaga,
vagy csillagja, gondolat, gondolata v. gondolatja. De
a' positiós utótag is fölveszi a' j-t p. o. harang, harang-
ja; hanemha úgy lett positio, hogy a' ragasztáskor esett
ki a' rövid hangzó p. o. köröm, körme, halom, halma, do-

*) A' latin és magyar prosodiában positióknak hivatik, midőn
rövid hangzót egynef több mássalhangzó követ, és ez által
a' szótag hosszúvá lesz.

log, dolga. Mind ezekben látni lehet, hogy ha talán a' szokásbeli nyelv némely kivételeket tenne is, p. o. ok, oka, egyedül a'hangkellem az okfő, és így a' j csak kellem - vagy enyvbetű.

Rag - v. képzőbetű a' j a' határozott jelentésű ige-
ragasztásban p. o. mondja (mond-I-a) mondjuk, mondjátok, mondják*).

E' helyt figyelmeztetem még iróinkat a' ragasztékos határozatlan móddal élésre, p. o. nekem köll mondani, v. mondanom köll, nekem köll (neki) mondania v. (nekik) mondanio, stb. továbbá: kéretik az olvasó meg nem ütköznie, stb.; a' benmaradó igéknek némi cselekvő és szenvedő jelentéseire p. o. a' mennyi ember, annyi véleményre *oszol*, a' fölleg v. kétség *oszlik*; az idők következésire, és múlt időkkel élésre, p. o. *mikor* barátom hozzám *jött*, épen *akkor irék***); *beszélt és irt*; *azt* mondta, *hogy* mennek hozzá stb. De legnevezetesebb, és csaknem egyedül a' magyar nyelv tulajdona az óhajtó móddal és jövő idő új igeragasztásával élés, p. o. ha időm van vala, többet irnék; ha időm volt vala, többet írtam volna; azaz ha multról van a' szó az óhajtás a' végbe nem *vihetett* munkára, v. a' körmondat (periodus) utójára — az utómondatra — (consequens) esik; továbbá: ha időm leendő, többet fogok irni; ha időm leendőne, többet fognék irni; ha időm leendőtt, többet fogtam irni; azaz ha jövőről van a' szó az óhajtás a' körmondat elejére — az előmondatra (antecedens) esik, mert ha a' jövőben az előmondat igaz (itt van az óhajtás), akkor az utómondat bizonyosnak állittatik.

*) Ebből azt is láthatni, hogy nem egy a' neveknek *aink* v. *eink*, *aitok* v. *eitek* stb. ragjai, az igéknek többes számú *unk* (olvasunk) *tok* (olvastok) 's még kevesebbé a' *juk* (mondjuk) *játok* (mondjátok) ragjaival.

**) Ha valamely nyelv, a' magyar az, mely a' félig múlt képzőjében (hangzóban) relatív múltat, vagy az egészen múlt-hoz viszonyzatban tartós minküsságot jelent.

Figyelmül lássuk még némely szovaknak helyes-írását: mely, ily, oly enber, imdúl, imdit, tömger, imger, egyetöm, sögéd, semki stb. valamint ezeket is: omt, (omol), romt, bomt, bomtzol, ömt, *m*-mel köllene írunk, ha csak ugyan a' szószármazás alap a' helyesírásban. A' *tól, túl, ról, rul* stb. utóljárókkal is a' műszókönyvben kijelentett elvek szerint éltem.

Jegyzet. 1. Mínd ezön figyelmeztetéseknek bővebb okait a' figyelmes olvasó föl fogja munkámban találni.

2. Közép á és é-*ket* meggyőződésem szerint egy részről azért nem használhaték e' jelen munkámban, mivel ha csak közönségesen el nem fogadtatnak, a' nyomtatás sok alkalmatlansággal jár; más részről azért nem, mert véleményemmel minden accentust ki köllene úznünk iratainkból.

3. Ezön jel = egyenlőség jele, ezt teszi: „annyi mint“; ez $\div$ pedig ezt teszi „az az.“ A' jelelések és helyes-írás ellen a' nyomtatásba becsúszott aprólékosabb hibákért, melyek az érteményt nem fogják talán meghomályosítani, bocsánatot kérek az olvasótul.

4. A' figyelmes olvasó észre fogta venni, hogy ezön egész cikkelyben a' betűknek jelentéseit csak röviden érintém, mivel a' betűkrőli szakaszban kiki könyven föltalálhatja, 's rendszerben vizsgálhatja minden külön betűnek jelentéseit.

30/N340

131

2

ms

PESTEN, 1834.

EFL KILIAN GYÖRGY TULAJDONA.

024

895.22
F687

895.22
F607

